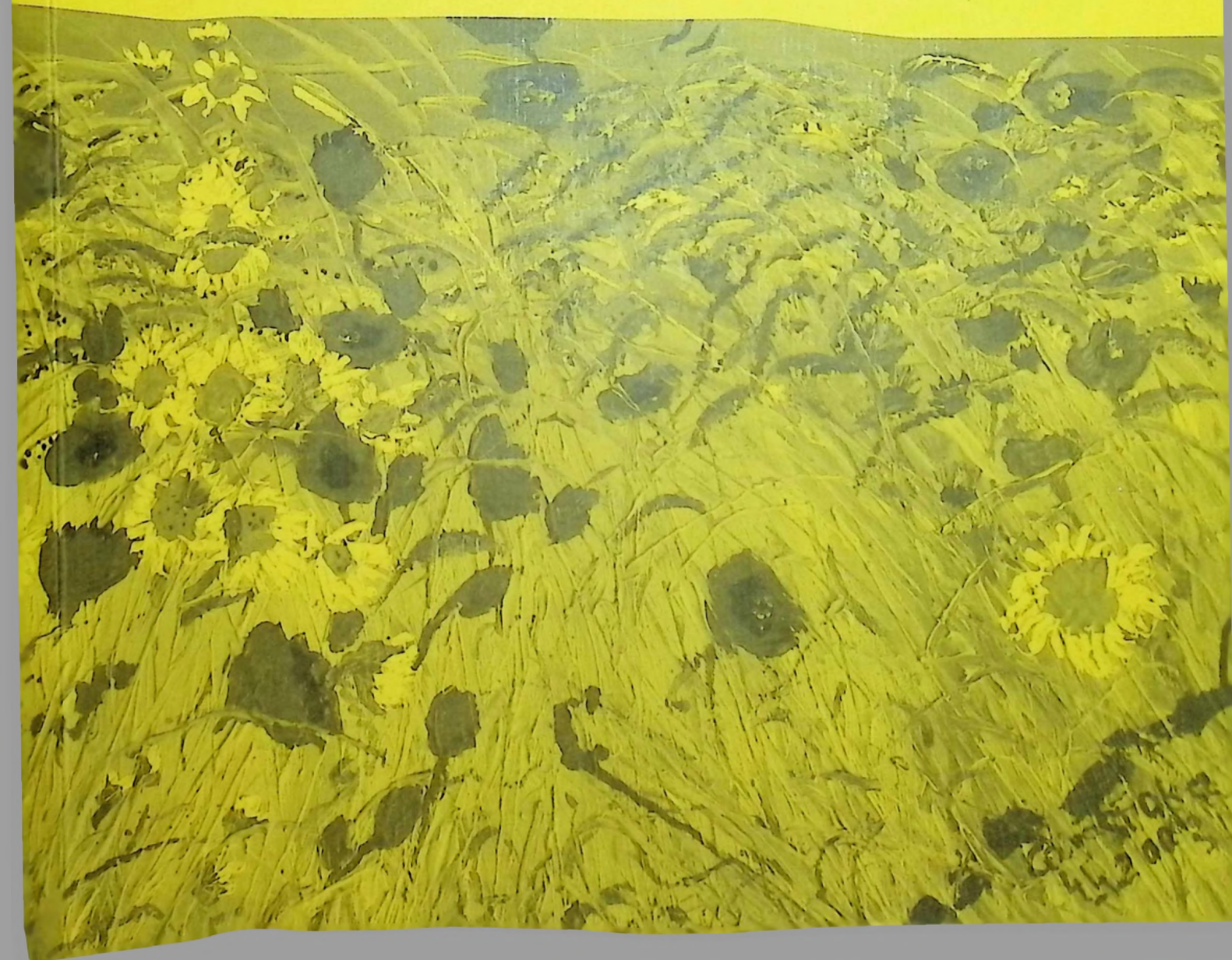

Romano džaniben

sborník romistických studií | jevend 2003

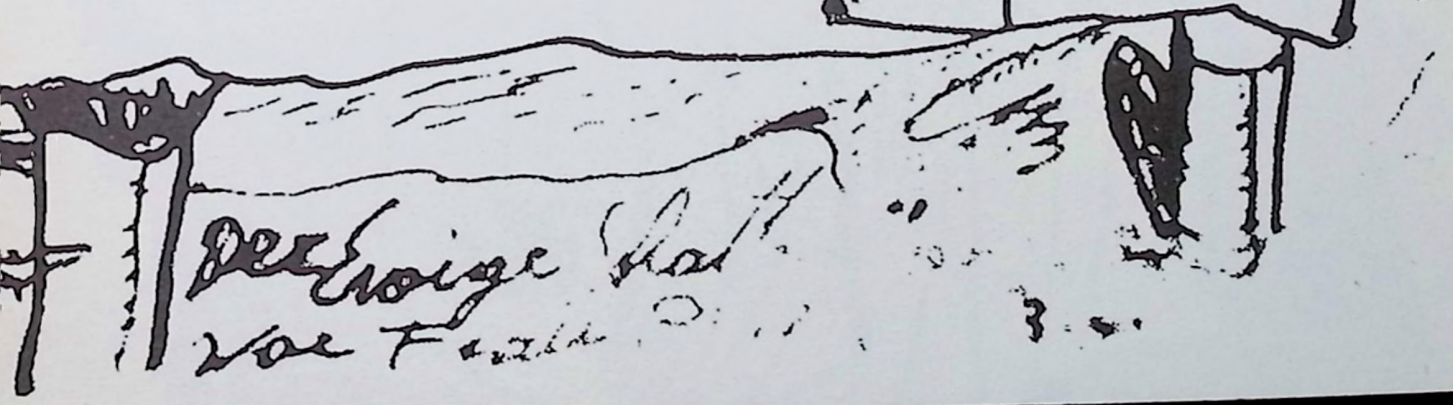

alle per jury

De Hoize van
van F. van D.

ONE BROT IST IVOP

— Obsah

František Demeter Pro kerestos khosnoro / Šátek na kříži	7
ROMSKÉ LÉČITELSTVÍ	10
Zuzana Dubová Romská žena a romské léčitelství	11
Výpověď o romském léčitelství paní Iriny Kudračové	33
Elena Lacková Ľudové liečenie olašských Rómov východného Slovenska v minulosti	39
Peter Wagner Anketa „Romské reálie“ (stav znalostí romských reálií mezi českými vzdělanci)	45
Tři rozhovory s romskými pamětníky	
Rozhovor s Helenou Jonášovou	65
Rozhovor s Pavlínou Bartošovou	70
Rozhovor s manželi Bučkovými	75
Karol Janas Predpoklady pre vznik a organizáciu pracovných útvarov pre Rómov a asociálne osoby v rokoch 1939–1942	79
Karol Janas Pokusy vlády slovenského štátu o likvidáciu obchodu s koňmi v rokoch 1939–1941 (mikroštúdia)	89

Milena Hübschmannová	
Stefan Vali a „malabárská řeč“ tří indických mladíků	93
Rozhovor s Emilem Ščukou (pokračování)	107
Životopis a bibliografie doc. Mileny Hübschmannové, CSc.	111

ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

František Demeter (28. 12. 1948 – 28. 6. 2003)	121
František Demeter	
Pal o Somnakuno Sidoris / O Zlatém Sidorovi	129
Vladislav Haluška	
Le phraleske / Pocta bratrovi	162
Vladislav Haluška	
Le dadeske / Pocta otci	164
Martin Demeter	
Slunce a Láska	165

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

Je dobře, že jsou lidé, kteří chtějí vědět, kdo jsem	
(rozhovor se spisovatelkou a malířkou Ceijou Stojkovou z Rakouska)	167

RECENZE – ANOTACE	187

INFORMACE	199

OHLASY	212

— Pro kerestos khosnoro

— Šátek na kříži

Rat – o čhonoro sitinel –
ča jekh čha,
jekh, so la kamel a joj les,
dikhen pre romaňi vatra.

Ňič na šundol, cicho hin.
Šun, cikno čhavoro zarudñas –
aľe e daj leskeri
iľa les pro vasta, te pijel diňa,
pale gulones zasuča.

„Astazio, čhajori miri,
na dikhl̥as tut űiko,
sar avehas kija ma?“
„Na dikhl̥a. Sar imar sovenas,
urđom man opre, perdal e blaka
denašlom kija tute.

Sar pašľuvás, pre tute mišľinás:
mro pirano, miro užarel!
Pharo mange tut sas,
aľe imar, sar denašás, asás.“

Chudňa la vastestar, čumidňa,
čumidňa les pale.
„Jaj, mri somnakuňi daje,
kamav les, kamav bares.“

Noc. Svítí měsíc –
jen jeden chlapec,
ten, co ji má rád a ona jeho,
je venku a hledí k vatře.

Je ticho, klid.
Slyšíš? Co to? To dítě zaplakalo,
a jak je matka vzala do náručí,
dala mu pít,
je všude zase klid.

„Astázie, má milá,
viděl tě někdo,
když jsi za mnou šla?“
„Neviděl. Usnuli a já se obľíkla,
skáču ven oknem,
utíkám, utíkám za tebou.

Myslím si: čeká mě můj milý, čeká!
Bylo mi těžko,
bylo mi lehký –
utíkám, utíkám za tebou.“

Vzal ji za ruku,
políbil ji a ona jeho.
„Ach, mamičko má zlatá,
mám ho tak ráda, tak ráda ho mám!“

Chudňa les, pricirdňa kija peste,
avkes sar bi te denašel kamelas.

„Laci miro, kamav tut,
našti dživav bija tut.“

„Astazio, denašas,
pre soste mek užaras?
Tri fajta man na kamel,
našti džanes, so šaj jel,
šaj tut dena pal aver.“

„Laci, kamav tut, kamav,
te me tuha denašá,
mra dajora, mire dades
šoha na dikhá –
so te kerel, Devlale...?!“

„Dikh, e lampa labol andre tumaro kher,
imar tut roden!“

„Laci, vigos mange ela,
te pes dodžanena,
hoj tuha som.“

„Paš amare khera kerestos,
o Del opre primardo hino,
bari dukh les sas;
avkes man adi rat dukh ela.
Pre aver džives, te kameha,
thov tro khosnoro pre raňi,
e dukh preačhola.
Me džanava, hoj pre mire lava
priačhoha.“

Dotýká se jeho těla -
pak jako by utéct chtěla.

„Tebe, Laci, tebe chci,
tebe věrně miluji.“

„Astázie, nečekejme,
Astázie, utíkejme,
tví lidé mě nechtějí,
nevíš, co se může stát,
za jiného tě mohou vdát.“

„Tebe, Laci, tebe chci,
tebe věrně miluji,
ale když já s tebou půjdu,
neuvidím matku, otce,
co živa budu.
Co mám dělat, bože milý?!“

„U vás doma rozsvítíli,
tví lidé tě hledají!“
„Laci, už je se mnou konec!
Jak se dozví, že jsem s tebou,
zabijí mě, zabijí mě.“

„U osady stojí kříž,
na něm boha trpět uvidíš
a já jako ten přibitý
trpím tam, kde nejsi ty.
Teď se vrať domů -
zítra, jestli chceš,
jestli mě věrně miluješ,
na kříž pověš šátek, ať vím,
že půjdeš se mnou, že tě neztratím.“

Aver d'ives ulila, o kham sitinel,
o roma asan, o čhave vriskinen,
o romňija andro gav džan.
Dikhle – pro kerestos khosnoro,
oda la Astazakero!
Ile tele -
cindo sas...

Narodil se příští den, slunce svítí,
mužský smích, pokřik dětí,
ženy do vsi jdou, už se blíží.
Vidí – šátek na kříži. Čí je?
Vždyť je to šátek Astázie!
Sundaly ho dolů -
byl celý zmáčený...

— Romské léčitelství

So hin jekhkučeder andro dživipen? (Co je v životě nejcennější?) – je jedna z romských hádanek, kterou otec nevěsty prověřoval při tradiční svatbě ženichovu moudrost. A správná odpověď zní: Sastipen (Zdraví).

Bacht, sastipen! (Šťěstí, zdraví!), Kaj sasto te aves, the tiri romni, the tire čhave! (Ať jsi zdrav ty i tvoje žena a děti!), Kaj tut o Del sastipen te del! (Ať ti dá Bůh zdraví!) – to jsou nejběžnější přání a pozdravy slovenských Romů.

Zdraví a nemoc jsou dva základní stavy člověka. Přáním každého normálního jedince pak je uchovat si zdraví a vyhnout se chorobám.

Jedno romské přísloví říká: O Rom peske doktoris korkoro (Rom je sám sobě lékařem). Kdysi lidé nenavštěvovali lékaře tak často jako dnes a o Romech, kteří vždy patřili k chudším vrstvám obyvatelstva, to platilo dvojnásob. Na sas love, sar šaj gejlam ko doktoris? (Nebyly peníze, tak jak jsme mohli jít k lékaři?) A tak více než na neromského lékaře spoléhali Romové na své vlastní léčebné prostředky a postupy, k nimž často patřily i magické praktiky. V každé romské osadě byla kdysi jedna, někdy dvě nebo i tři starší ženy, které ovládaly i složitější léčebné postupy, znaly léčivé byliny či jiné domácí, přírodní nebo magické prostředky. Ale i ostatní Romové znali jednodušší léčebné prostředky a postupy a uměli je aplikovat. Mnohé z nich jsou ostatně známé a užívané dodnes. Většina dotázaných byla v našem pilotním programu přesvědčena, že ty dřívější domácí prostředky byly účinnější než „dnešní chemie“.

Pokud měla choroba přirozenou příčinu, léky zabraly. Ale pokud byla důsledkem božího trestu – O Del les mardas. (Bůh ho potrestal.), falešné nebo porušené přísahy – Arakhlä les e vera. (Nášla ho falešná přísaha.), nebo byla-li způsobena kouzlem (pokeriben), pak byly všechny přirozené prostředky neúčinné. V takovém případě mohly pomoci jen náboženské, duchovní nebo magické praktiky. Těm se ovšem v aktuálním čísle Romano džaniben věnovat nebudeme.

Následující tři příspěvky se týkají právě tradičního romského léčitelství. První i druhý mají navíc společné téma: romská žena, její životní cyklus a léčba ženských chorob. Třetí studie přináší přehled léčebných praktik zaznamenaných Elenou Lackovou v usedlé komunitě olašských Romů ve třech slovenských obcích.

Dubová Zuzana

Romská žena a léčitelství

(Vybrané pasáže z diplomové práce)

Vzhledem k tomu, že v tomto čísle přinášíme anotaci diplomové práce Zuzany Dubové, v úvodu k otištěné části si dovolíme jen malou poznámku: Jedná se o utřídění a vyhodnocení výpovědí romských pamětníků z 80. let 20. století. Podrobněji viz anotace. Překlady citovaných výpovědí jsou v zájmu autentičnosti téměř doslovné.

1. Úvod o romském léčitelství

V mnoha romských lokalitách a rodinách jsou, nebo alespoň donedávna byly, běžně užívány metody a praktiky tradičního léčitelství. Romské léčitelství je živnou součástí lidového léčitelství u nás. V mnoha směrech je léčitelství specifické, jelikož Romové byli vždy značně izolováni od ostatního obyvatelstva. Naznačuje to stereotypní věta romských pamětníků: *Amen samas amare, o gadže sas peskere*. (My byli „sví“ a gádžové byli také „sví“.) Na druhé straně, zejména u Romů tradičně usedlých, jako jsou Romové „slovenští“, nebyla izolace nikdy tak nepropustná, aby bariérou statusových přehrad nepronikaly vzájemné kulturní vlivy.

Většina Romů patřila vždy k nejchudším vrstvám obyvatelstva, a tudíž měla minimální možnosti využívat lékařských služeb. V dnešní době je situace trochu jiná. Romové, kteří přišli po válce ze slovenských osad do Čech, žijí dnes ve městech a běžně chodí k lékaři. Lidé ze starší generace si však ještě pamatují, jak žili v osadách a všechny nemoci si léčili doma. V osadách na Slovensku jsou některé léčebné prostředky stále užívány, tradují se z generace na generaci a lidé věří jejich účinku, jak ukazuje rčení: *Phuri Romňi hin feder sar doktoris*. (Stará Romka je lepší než doktor.)

Romové pocházejí z Indie, ze země s velmi propracovanou léčitelskou tradicí. Je pravděpodobné, že některé praktiky si přinesli ze své pravlasti. Jedná se spíše už o dozvuky indické tradice. Například používání mateřského mléka jako léčebného prostředku je v indických vesnicích velmi běžné, zároveň je však možné, že jím léčí i jiné národy. Obdobná je jedna z praktik používaná proti bolesti hlavy. Vzadu na temeni, kde vlasy tvoří vír (podle jógové filozofie je v těchto místech uloženo jedno z energetických center – *bindučakra*), se kůže potře olejem a pak se několikrát silně zatáhne za vlasy. U Romů bylo zaznamenáno totéž s tím rozdílem, že kůži potírají máslem.

Některé léčitelské praktiky získali Romové nepochybně i během svého putování do

| Foto Hana Šebková |

Evropy a Evropou a samozřejmě některé převzali od neromského obyvatelstva na Slovensku. Vzhledem k tomu, že Romové putovali přes různé krajiny, kde se měnilo podnebí, a tedy i vegetace, přebírali znalosti o léčivých bylinách od domácího obyvatelstva. Bylinkářství oproti jiným léčebným prostředkům není tedy v romském léčitelství tak rozšířené. Můžeme hovořit zhruba o patnácti až dvaceti léčivých rostlinách, které Romové znali a používali.

Laikové obecně posuzují nemoci podle toho, jak se projevují. To nemusí vždy odpovídat hodnocení odborníka. Také Romové charakterizovali nemoci podle jejich projevu, o čemž svědčí jejich názvy. Tak např. zánět středního ucha se v romštině řekne *čul'al o kan – teče ucho*. Romové pochopitelně nevěděli, že existuje „střední ucho“ a „vnitřní ucho“, a proto nemoc popsali slovesnou vazbou. Bylo by zajímavé zjistit, jak říkali dříve slovenští vesničané této nemoci a vůbec jaké lidové termíny se užívají v jiných jazycích.

Názvy mnoha nemocí se vyjadřují neosobními slovesnými vazbami. Podmět je zamlčen. Tak např. výrazem *bantinel/čhivkerel leha – hází s ním* se myslí epileptický záchvat. „To“, co s ním hází, je působeno silou nadpřirozenou. Svědčí o tom tabuizované označení epilepsie – *oja – ta, ona*.

Kdo působí nemoci? Nemoc může mít příčinu přirozenou anebo nadpřirozenou. Když má někdo těžký žaludek – *ačhel anglo jilo – zůstane pod srdcem*, je zřejmá přirozená příčina: člověk se přejedl.

Nadpřirozená příčina nemoci se může projevit nezprostředkovaně, např. náhlým ochrnutím. Může se také projevit prostřednictvím něčeho „přirozeného“, např. plotny, o kterou se člověk spálí. Existují různé terapie spojené s příčinou nemoci. Na určité nemoci však žádná přirozená terapie nefunguje. Popálení tedy může být považováno za zranění „přirozené“, ale i za trest nebo dopad kletby – tedy za zranění, kde „plotna“ byla pouze prostředkem pro nadpřirozenou sílu, a pak přirozená terapie nezabírá.

Nemoci, zejména „ošklivé“ a těžko léčitelné, jsou projevem nečistých sil z jiného světa. Jak už bylo řečeno, nesmějí se nazývat pravým jménem, aby se nepřivolaly. Epilepsii dezorientujeme ukazovacím zájmenem (*oja, oda nasvalipen – ta/ona nemoc*), rakovinu, ale také syfilis výrazem *džungalo nasvalipen – nečistá nemoc*.

Aby Romové chránili své děti před nemocemi, dávali jim „*aver nav*“ – *druhé, jiné jméno*. Nemoc totiž čeká, až bude vysloveno nějaké jméno, za tím jménem potom jde a skočí na člověka, který to jméno nosí. Proto se na dítě musí volat jiným jménem, aby se nemoc zmátla. (M. Hübschmannová 1995, s. 60)

V souvislosti s nemocemi u Romů je často zmiňován Heinrich von Wlislöcki (19. stol.), který popisuje démonologii u transylvánských Cikánů. Wlislöcki píše o různých démonech, kteří se nazývají např. *Šilal'i, Bitoso, Lolo Mišo* či *Poreskero* a způsobují všelijaké druhy nemocí, jako je zimnice, bolesti hlavy, pohlavní nemoci či cholera. V populární literatuře psané neodborníky existuje tendence připisovat Wlislöckého démonologii všem Romům. U našich Romů jsme se s tím však nesetkali. Jediné, co vzdáleně připomíná Wlislöckého, je *madra* – malý tvoreček, který žije v děloze ženy. Paní Kudračová ho sama při porodu viděla, jak vyskočil z dělohy na stůl¹. Připomíná démona *Thula*.

2. Romská žena

Mnohé prvky léčitelství se projevují ve všem, co se týká ženy. Je to neplodnost, potrat, narození nedonošeného dítěte, porod, období šestinedělí, mateřské mléko, ženské bolesti, menstruace a přechod. Uvedené podkapitoly se někde prolínají, jelikož konzultant začne sám mluvit o některých dalších tématech a navazuje na předchozí informace. Hranice ne-

1. Více viz rozhovor s paní Kudračovou v tomto čísle.

jsou tudíž tak pevné. Vzhledem k tomu, že romské ženy většinou rodily doma a nechodily k doktorovi, musely se se všemi problémy vypořádat samy. Na mnoha radách se konzultanti shodují, jindy se jejich výpovědi více či méně liší. Je zajímavé zastavit se u různých příkladů. Práce analyzuje 23 výpovědí, v mnoha z nich vypovídá najednou více konzultantů. Seznam těchto výpovědí a údaje o těchto konzultantech jsou uvedeny na konci článku.

2.1. Jaľi džuvľi² – neplodná žena

Neplodná žena má velice špatné postavení. Manžel ji může opustit. V Rakusích u Kežmarku (okr. Poprad) se stal případ, kdy se žena za komunistů nechala po dvou dětech sterilizovat³, aby dostala peníze na opravu domu. Muž ji opustil, když se dozvěděl, že nemůže mít další děti. Někdy se stávalo, že si neplodná žena vzala za své např. dítě své sestry. V současné době si mnohé romské rodiny adoptují romské děti z dětských domovů.

Neplodnost se brala jako trest za provinění ženy nebo někoho jiného z příbuzenstva. Romské společenství je typ kolektivního společenství, kde je za jednání jednotlivce zodpovědná celá skupina. Příčinou nemoci jednotlivce může být provinění někoho jiného z rodu, který byl třeba z nějakého důvodu proklet.

2.2. Khabňi džuvľi – těhotná žena

Ve výpovědích se několik konzultantů shoduje na tom, že těhotná žena nesmí chodit na pohřby, aby se jí nenarodilo mrtvé dítě. Mluví o tom například Justina Klempárová.

Khabňi džuvľi našti phirlas pro pohrebi. Samas Humenate. Odoj mro rom bašavelas, aľe the buti kerelas. Perdal o dıves phirenas te kerel a ratı bašavenas. Mulas jekh romňori andre familija a me somas khabňi a mro sastro man na domukhelas pre koda parušagos te džal, bo anava ciknes mules. Bo avla man o cikno mulo.

Těhotná žena nesměla chodit na pohřby. Bydleli jsme v Humenném. Tam můj muž hrál, ale také pracoval. Během dne chodili pracovat a večer hráli. Zemřela jedna žena z rodiny a já jsem byla tě-

2. Termín *jaľi džuvľi* se užívá jednak pro neplodnou ženu, ale někde i pro šestinedělku.

3. Za komunistického režimu probíhaly v Československu masivní kampaně, které přesvědčovaly romské ženy o tom, aby se nechaly sterilizovat. Romky neměly být sterilizovány bez jejich vědomí, ale existovaly i případy, kdy jim o tom lékaři vůbec neřekli a sterilizovali je. Sterilizací romských žen se zabýval též list Charty 77 (podrobněji viz Romano džaniben 1-2/2000, s. 13), dále P. Víšek 1999, s. 204 a nejnověji Christina Zampas a Barbora Bukovská, 2003 – anotováno v tomto čísle Romano džaniben

hotná a můj tchán mě nepustil na ten pohřeb, abych nepřivedla na svět mrtvé dítě. Že budu mít mrtvé dítě.⁴

Husákovi se zmiňují o tom, že žena nesmí vidět mrtvého člověka v rakvi, ale na pohřeb jít smí. Týká se to však jenom blízkého příbuzného, například otce nebo matky. Druhá z žen povídá, že ona nesměla jít ani na pohřeb vlastní matce.

Šaj phirlas pro pohrebi?

Husák: Na.

A mules šaj dikhelas?

Haňa: Na.

A te bi, phenas, lake merlas e daj abo o dad?

Hoka: Tiž na, na mukhenas la te dikhel, ale pro pohrebos džalas.

Haňa: Me la da vubec aňi andro mochto na dikhlom, bo khabňi somas.

Soske našti dikhelas mulen?

Husák: Bo daranas, kaj dareso te na ačhol. Kajsa romňa, kaj sas phari, ta la na kamenas te mukhel pre kajse veci – abo te murdarnas darekas, ta oj našminlas te dikhel. Kamenas, kaj lake vubec te n'avel phares, džanes? Kajse veci, so džungale, ta na kamenas, kaj te dikhel.

Mohla chodit na pohřby?

Husák: Ne.

A mohla vidět mrtvého?

Haňa: Ne.

A kdyby jí, řekněme, umřela matka nebo otec?

Hoka: Také ne, nepustili ji se na ně podívat, ale na pohřeb jít mohla.

Haňa: Já jsem matku vůbec ani v rakvi neviděla, protože jsem byla těhotná.

Proč nemohla žena vidět mrtvého?

Husák: Protože se báli, aby se něco nestalo. Taková žena, co byla těhotná, tak jí nechtěli nechat dívat se na takové věci – nebo když někoho zabili, tak to ona nesměla vidět. Chtěli, aby ji vůbec nebylo těžko, víš? Takové věci, co jsou ošklivé, tak nechtěli, aby viděla.⁵

4. Brno (7)

5. Tanvald (18)

Rozpory mezi konzultanty jsou i v tom, zda se může těhotná žena starat o nemocného, pokud je to někdo blízký – otec, matka, dítě. Pan Husák tvrdí, že těhotná žena se nesmí starat o nemocného, Haňa a Gini říkají, že ve svém domě se žena smí starat o nejbližší příbuzné, ale k někomu jinému už jít nesmí.

Konzultanti se shodují na tom, že ženy pracovaly do poslední chvíle před porodem. Mohly dělat i těžké práce. Čím více pracovaly, tím lehčí měly porod. I po porodu začala žena hned pracovat.⁶

Kavka šaj kerlas, so kamelas?

G: Vekšinou o romňa kernas mek narokom, furt kernas, kaj phenenas, hoj jekhubuter kerel, tak lokeder la hin porodos. Čim buter kerlas e romňi, tak feder lake – feder porodzinlas ole čhavores, no.

Ale ča loki buti, na?

G: He loki, he phari.

Š: Me somas phari a čhingeravas krompačiha, kaštenge phiravas...

G: A to na ča tu, ale sar pre Slovensko romňa sas khabne a džanas – zajdi lenas a anenas bandurki a savoro. The te makhel o bova džanas le gadženge. Dotrapinenas pes, sar sas khabne – dži koncos! Mek posledno d'ives kernas buti – a mekča porodzinlas, imar takoj ušťelas a takoj kerlas palis buti. Mekča porodzinlas! Jekh ora popašlolas, imar ušťelas, imar pratinlas. Miri daj, sar pametinau neboštiko – pheňa terneder, sar pes narodzinkernas: mekča porodzinlas, imar čhivlas avri kodi babička, kodi gadži, phenlas: „Čhavale, tumen džan avri.“ Amen džahas avri, užarahas, imar šunahas, sar rovel o čhavoro – sar pes narodzinel, tak zarovel oda čhavoro – imar savore denašahas andre, no a imar e daj ušťelas. E gadži lake: „Háňo, lež!“ „Aá, kaj!“ Oj našti dikhlä, hoj pokl'a oj pašlolas, džanes, kaj rodzinlas, tak amen kerahas, o čhave, bordel'is. No tak oj takoj ušťelas. A so late sas? Nič late na sas. A o dad takoj khatal late.

| Foto Edita Žlnayová |

Mohla dělat, co chtěla?

Většinou ženy pracovaly naschvál, stále pracovaly, protože říkaly, že kdo nejvíc dělá, tak má lehčí porod. Čím víc ta žena pracovala, tím snáze porodila to dítětko.

Ale jenom lehkou práci, ne?

G: Lehkou i těžkou.

Š: Já jsem byla těhotná a kopala jsem krumpáčem, chodila jsem na dřevo...

G: A to ne jenom ty, ale když byly na Slovensku ženy těhotné a chodily – nosily plachetky na zádech a přinesly brambory a všechno. Dokonce chodily gádžům vymazávat peci. Dřely se, když byly těhotné – až do konce! Ještě poslední den pracovaly – a jen co porodila, už hned vstala a hned šla zase pracovat. Jen co porodila! Jednu hodinu si poležela, hned vstala, hned uklízela. Moje matka, jak si ji nebožku pamatuju – když se rodily mladší sestry, tak jen co porodila, hned vyhodila (porodní) babičku, tu gádžovku, a říkala: „Děti, běžte ven.“ Šli jsme ven, čekali jsme, a když jsme slyšeli, jak dítě pláče – jakmile se narodí, tak zapláče to dítětko – už jsme všichni běželi dovnitř, no a máma už vstávala. Gádžovka jí říkala: „Haňo, lež!“ a ona „Áá, kdepak!“ Nemohla vidět, že dokud ležela, víš, když rodila, tak my děti jsme dělaly nepořádek. No tak ona hned vstala. A co jí bylo? Nic jí nebylo. A otec byl hned kolem ní.⁷

Konzultanti se neshodují v tom, dostávala-li těhotná žena lepší jídlo. Pokud rodina mohla poskytnout ženě lepší jídlo, tak to nejspíš udělala. Žena po porodu dostane zapraženou polévku, kterou jí navaří sousedi nebo úplně cizí lidé z vedlejších domů. Rozdílný názor na stravování těhotných vyplývá z následující výpovědi (hovoří Husákovi a Fečovi z Tanvaldu):

Te sas khabňi džuvľi, ta denas la feder chaben?

Husákovi: Ta darekana, sar mek o Roma džanas verdanenca, na, ta te sas khabňi romňi, ta stoprocentně, te sas chaben, ta peršo denas lake. Peršo denas ajse chabena so feder lake. Avka chanas aver Roma.

Haňa: Sar me somas khabňi, ta e daj mange furt cinkerlas chabena, sar džalas andro foros.

Gini: Ná! Phenav tuke, hoj mek goreder chalas e džuvľi.

Šena: Frima khoňi chalom, sar somas khabňi.

Gini: O Roma peske chabena na kidenas avri!

Šena: Me chavas ča furt bez prestani bandurki a khoňi. Merahas la Marienaha bokhatar – a khabňi somas a na chavas ča bandurki a khoňi.

Gini: O Roma darekana na kidenas avri chaben – so pes dochudelas, oda pes chalas.

7. Tanvald (19)

Husák: Oda stopercent isto, hoj te sas romňi khabňi abo manuš nasvalo, ta o Roma peršo denas len te chal.

Když byla žena těhotná, dávalo se jí lepší jídlo?

Husákovi: To dříve, ještě když Romové kočovali, když byla žena těhotná a když to jídlo bylo, tak stoprocentně dostala první ona. Nejdříve jí dali to jídlo, co bylo nejlepší. Potom jedli ostatní Romové.

Haňa: Když jsem byla těhotná, tak mi máma pokaždé, když šla do města, kupovala jídlo.

Gini: Ne! Říkám ti, že ještě hůř jedla (těhotná) žena.

Šena: Jedla jsem trochu loje, když jsem byla těhotná.

Gini: Romové si jídlo nevybírali.

Šena: Jedla jsem pořád brambory a lůj. Umíraly jsem s Marienou hladu – byla jsem těhotná a nejedla jsem nic jiného než brambory a lůj.

Gini: Dříve si Romové nevybírali jídlo – co se dostalo, to se jedlo.

Husák: To je stoprocentně jistý, že když byla žena těhotná nebo člověk nemocný, tak se první dávalo najíst jim.⁸

Konzultanti se shodují na tom, že těhotná žena se nesmí dívat na *džungale džviri* – ošklivá (nečistá) zvířata, případně i na ošklivého člověka, aby se jí také nenarodilo ošklivé dítě. Mezi nečistá zvířata patří především hadi, žáby, zajíci, ještěrky, pavouci, někdy i psi. Na kočky a psy by ale určitě neměla sahat, neměla by je hladit. Jeden konzultant hovoří o tom, že se těhotná žena nesmí podívat na zajíce, aby neměla zaječí pysk (rozštěp)⁹. Žena by se neměla dívat ani na drastické filmy v televizi nebo kině. Následující rozhovor Husáků a Fečů z Tanvaldu shrnuje informace o nečistých zvířatech:

Pre soste našťi dikhelas?

Husák: Pre kajse džungale – pre džviri, na?

Pre save džviri?

Husák: Sap, hlavne sapa.

A rikones šaj dikhelas?

Husák: Ta kajso na vadínlas, so khere. Ale hlavne džungales nič: sapes, žaba a kajso dareso.

Šena: The pre rikono – našminlas les te hledínel abo e mačka te pohlaskinel, te bavinel pes laha.

Husák: K'amende na kamenas pro zajaca te dikhel! Pro zajaci brozňe!

8. Tanvald (18)

9. Praha (2)

Gini: Ko Roma sas kajso zvikos, hoj bi pes narodzinlas dzaraha čavoro – abo kavka phenenas.

No al'e sapes nane dzara!

Gini: No al'e džungalo! O Roma phenenas pre sapeste benguňalo dživos.

A žamba abo bosorka?

Gini: He, bosorka.

Husák: Tiž, hoj džungali. Andre džungale džviri na. E romňi sas te dikhel andre šukar manuše, andre čavoreste, andre šukar veci – andre oda, kaj la te jel šukar čavoro.

Šena: Aňi andro kino našminlas te džal – pre varesave kajse filmi.

Gini: Abo kavka napríklad sas andre khereste varesavo džungalo Rom abo čhaj džungali abo čavoro džungalo, ta phenenas: „Na dikh pre leste, kaj te na el pal leste o čavoro.“

Na co se nesměla dívat?

Husák: Na takové ošklivé – na zvířata, ne?

Na jaká zvířata?

Husák: Na hada, hlavně na hada.

A psa mohla vidět?

Husák: Tak takový, co je doma, nevadil. Ale hlavně nic ošklivého: hada, žábu a něco takového.

Šena: A na psa – nesměla ho hladit, ani kočku nesměla pohladit, hrát si s ní.

Husák: U nás se nechtěli dívat na králíka! Na králíky – brozně!

Hini: U Romů byl takový zvyk, říkali, že by se narodilo dítěátko s chlupy – nebo tak nějak říkali.

No ale had nemá chlupy?

Gini: Ale je ošklivý! Romové říkali, že had je ďábelské zvíře.

A žába nebo bosorka¹⁰?

Gini: Ano, bosorka.

Husák: Také, protože je ošklivá. Ne na ošklivá zvířata. Žena se měla dívat na hezké lidi, na děti, na pěkné věci – na to, aby měla pěkné dítě.

Šena: Nesměla chodit ani do kina – na nějaké takové filmy.

Gini: Nebo například, byla u někoho doma a v tom domě byl nějaký ošklivý Rom nebo ošklivá holka nebo ošklivé dítě, tak říkali: „Nedívej se na něj, at' po něm není tvoje dítě.“¹¹

10. čarodějnice

11. Tanvald (18)

Když se žena polekala a sáhla si v těhotenství na nějakou část těla, zůstal dítěti na těle flek¹². Jeden konzultant hovoří o pověře, že se těhotná žena nesmí koupat, aby nepršelo¹³.

2.3. Oddžalas čhavoro – potrat

Když žena nechtěně potratila – *oddžalas čhavoro* nebo *e romňi kijavindas*¹⁴, říkalo se, že je buď nemocná, nebo to je rodové. Někdo ji mohl také počarovat anebo se příliš často zapřísahal.

Kajsi džuvli has igen poňižimen maškar o Roma. Phenenas, kaj oda hin bud' familijatar, kaj koda pes ačhla le rateha, abo phenenas, kaj pre late hin varesavo nasval'ipen – na džanenas savo, ale phenenas, kaj varesavo nasval'ipen hin pre late. Kaj la vareko pokerdas... Džanavas kajse džuvlijen, has but kajse džuvlija, k'amende miri šougorkiňa, furt ačholas phari a furt latar oddžalas šove-, eštačhonengero. Kajča oj pes strašně but solacharlas. Kajso zvikos hin džungalo ko Roma, kaj pes solacharen. Khatar ola Roma pes odst'ehindas, andal koja koloňija pes odst'ehindas, avlas andro gav paš amende te bešel, cindas peske kher – a hin la jekh muršoro. Sasto hino.

*Taková žena byla velmi ponížena mezi Romy. Říkali, že je to buď rodové, že se to stávalo kvůli krvi, nebo říkali, že je nějak nemocná – nevěděli jak, ale říkali, že je nějak nemocná. Že ji někdo počaroval... Znala jsem takové, bylo hodně takových žen, u nás moje švagrová, pořád byla těhotná a vždy v šestém nebo sedmém měsíci potratila. Jenže ona se strašně moc zapřísahala. Takový zvyk u Romů byl ošklivý, když se člověk zapřísahá. Odstěhovala se od Romů, z té osady se odstěhovala, šla bydlet k nám do vesnice, koupila si dům – a má jednoho chlapečka. Je zdravý.*¹⁵

Také mohla žena potratit kvůli tomu, že viděla něco nečistého nebo zvedala těžké věci. Když žena potratila a hodně krvácela, dával se jí na břicho hadr nebo teplý polštář. Aby ženu přešla bolest, musela vypít rum s pepřem. Když naopak žena chtěla potratit, tak ve druhém nebo ve třetím měsíci převařila červené víno, dala do toho jalovec a vypila ho. Dělal to i starší Romky, které už měly víc dětí a další nechtěly. Nevěděly, jak se mají chránit, aby neotěhotněly.¹⁶

12. Praha (2)

13. Lipany u Prešova (10)

14. *kijavinel* nebo *kivajinel* – z maďarského *kívánni* – *prát si*. Žena musí dostat jídlo, na které má chuť. Když je nedostane, může i potratit.

15. Sokolov (6)

16. Praha (16)

2.4. Nadohordindo čhavoro – nedonošené dítě

Mezi Romy se také někdy narodilo nedonošené dítě. Když se narodilo v sedmém měsíci, ještě se zachránilo, ale menší už ne. Jeden konzultant hovoří o tom, že se dítě narodí dříve, když se neshodne krev ženy s krví muže. Takových případů ale bylo málo.¹⁷ Dítě se též mohlo narodit dříve, když matka měla v těhotenství na něco chuť a nedostala to. Dítě se pak trápilo. Mohla z toho i potratit. O tomto vypovídá následující rozhovor s paní Kudračovou z Michaloviců.

So pes kerlas kajse čhavorenca?

No ta te pes narodzinlas, ta leske nič na sas. A phenas k'amende avka: E džuvli, te phari sas a dikhelas vareso, ta mindar lake avlas papapones pro jakha...

A so te dikhelas?

Trebars haluški lebo mas lebo zumin...

Oda našminlas te dikhel?

Na, mušinenas la te den te chan.

Aha, ta te dikhelas, a našti chalas!

Takoj o čhavoro oddžalas. A te lake denas hned te chan, že sas khejre, ta oda čhavoro pes zlikerlas. Takže lake nič na sas, aňi le čhavoreske.

Co se dělalo s takovými dětmi?

No tak když se narodilo, tak mu nic nebylo. U nás říkáme takhle: Když těhotná žena něco viděla, tak na to hned dostala chuť...

A co když viděla?

Třeba halušky nebo maso nebo polévku...

To ona nesměla vidět?

Ne, museli jí dát ochutnat.

Aha, když takové jídlo viděla, ale nemohla ho jíst!

Hned dítě potratila. A když jí dali hned najíst, třeba když byla doma, tak se to dítě ovládlo. Takže nebylo nic jí ani dítěti.¹⁸

Paní Kudračová se také zmiňuje o zajímavém zvyku s vápnem, které se vezme ze čtyř koutů a dá se nedonošenému dítěti na krk. Ono pak ještě dospí dobu, kdy mělo být v břiše.

17. Sokolov (6)

18. Praha (16)

No a te sas o čhavoro kajso ciknoro, sanoro, te na dikhelas, na chalas, so pes kerlas?

No ta imar leske na sas pomoca. Na sas. Avka te eftačhonengero, ta ha. A te mek cikneder, ta imar na. Bo eftačhonengero, te pes narodzinlas, no ta čačo, na sas avril'ikerdo eňa čhon. No ta kidahas andal o štar kučici kavka o vapnos – sar čirla bil'inahas vapnoha – no a thovahas leske andre meňori. No a sovas sar bakroro. No a andr'oda imar pes kidelas peskere čhona, andro soviben. Oda na sas aňi te chan, b'oda slabo sas, bo avelas našilu avri, na?

No a když bylo dítě takové malické, hu-beňoucké, když nevidělo, nejedlo, co se dělalo?

No to už mu nebylo pomoci. Nebylo. Sedmiměsíčnímu, to ano. Ale ještě mladšímu, to už ne. Takové sedmiměsíční, když se narodilo, no tak pravda, nebylo donošené devět měsíců. No tak jsme oškrábali ze čtyř koutů vápno – jak se dříve bílilo vápnem – a dali jsme mu to na krk. No a pak spalo jako beránek. No a v tom dítě nasbíralo svoje měsíce, ve spánku. Ani nemohlo jíst, protože bylo slabé, protože přišlo na svět nepřirozeně (násilím), ne?¹⁹

| Foto Edita Žlnayová |

2.5. Ločhiben – porod

Většinou chodily k porodu gádžovky, ale někde pomáhaly samy romské ženy. Ženy rodily na zemi. Pupeční šňůra se řekne *pupakero šelo* nebo *pupakeri goj*, zmiňuje se o ní paní Bandyová.

Sar pes odstřihinlas koda pupakero šelo, ta prithovnas l'im. Patavorestar prachos a phurdelas l'im a phandelas.

Když se odstřihla pupeční šňůra, tak přikládali sopel²⁰. Hadřík²¹ se spálil na popel, přidal se sopel a zavázalo se to.²²

Placenta se řekne o *than*, o *hadŕos* nebo o *hadŕcis*. S placentou se nic nedělalo, jen se zakopala.²³ Když žena po porodu krvácela, jenom ležela, dokud to samo nepřestalo. Romské ženy dříve nenosily spodní prádlo, a když menstruovaly nebo krvácely po porodu, uvazovaly si hadříky²⁴ nebo nosily více sukní.

Paní Kudračová popisuje, jak asistovala při porodu, když nějaká žena nemohla porodit. Byly u toho jenom romské ženy.²⁵

Jekh lake chudelas jekh čang, jekh džuvli aver čang, dujdžeňa. Amen sas romaňi porodno babička, amen andro špitali na rodzinahas. A thovlas lake čanga dži kadaj a mukhelas lake volno – no a oda čavoro loukores avlas – dichos sas zatajimen, že na rovas.

Jedna jí chytla jednu nohu, druhá druhou nohu, dvě jsme byly. Měly jsme romskou porodní bábu, nerodily jsme v nemocnici. No a ta jí chytla nohu, zvedla ji až sem a nechala volně – no a to děťátko pomalu vycházelo – dech mělo zatajený, že ani neplakalo.²⁶

20. Sople se také léčily spáleniny.

21. Bavlněný nebo lněný hadřík se zapálil, udělal se z něj popel a popel se potom přikládal na tu ránu. Sloužil jako dezinfekce.

22. Sokolov (6)

23. Praha (2)

24. Sokolov (6)

25. U Romů se – podobně jako v Indii – klade důraz na rituální čistotu. „Zůstávej tak čistá, jako když ses narodila“, patřilo mezi přání, která se pronášela nad narozenou holčičkou. Bůh dal, aby přišla na svět živá, neposkvřněná, nezatížená hněvem a nespokojeností a na její *famelija* i na ní samotné spočívá teď povinnost, aby si tuto čistotu uchovala. Žena svou přirozeností – od prvních menses do menopauzy – čistá není. Právě proto je tak důležité, aby svou přirozenou poskvřněnost kompenzovala všemi ostatními atributy čistoty, které jsou v životě k dispozici. (M. Hübschmannová, 1999, s. 50) Asistence u porodu byla také považována za rituálně nečistou. Proto Romky většinou volaly k porodu gádžovské porodní babičky. Příklad Iriny Kudračové, kdy asistovala u porodu, je velmi vzácný. Je možné, že situace, o které paní Kudračová vypráví, se odehrávala během války, kdy bylo velmi těžké sehnat gádžovskou porodní babičku, která mohla bydlet daleko.

26. Praha (16)

Když se narodilo dítě s *čepičkou*, říkali Romové, že bude mít štěstí. *Čepička* byl zbytek placenty na hlavičce novorozeněte. Usušila se a schovala se pro štěstí. O tom, jak se narodila s čepičkou, vypráví paní Kudračová (viz *Romano džaniben* 1-2/1998, s. 29).

Když se dítě narodilo, dávali mu Romové preventivně pod polštářek hřebínek a jehlu, aby ho chránili před zlými duchy. Hřeben ty zlé duchy škrábe, jehla je píchá. Někteří Romové dávali nůž.²⁷

Po narození se dítě chrání před uhranutím i před silami z jiného světa pomocí *indralori*. *Indralori* je *šňůrka* – nejčastěji červená (může být i černá, ale nesmí být bílá), která se uváže na zápěstí. (viz M. Hübschmannová 1993, s. 110)

2.6. Ja'li džuvli²⁸ – šestinedělka

Konzultanti se neshodují v tom, jestli mohla žena v šestinedělí vařit. Z některých výpovědí vyplývá, že žena nesměla vařit po celou dobu šestinedělí, protože byla nečistá²⁹, stejně tak jako když menstruovala. A tak jí vařily sousedky a ostatní členové rodiny. Jeden konzultant uvádí, že ženě přinášeli jídlo i gádžové.

– *Khere pes na tavelas, a'le o Roma anenas te chal kola džuvlake, so ločholas. O Roma th'o gadže anenas te chal.*

– *Ja'li džuvli, te sast'i, na dukhal la nič, ta jekh duj d'ives pašlöl a trito d'ives imar kerel sa.*

– *Ke amende e daj na šmejinelas šov kurke te tavel. O chaben na šmejinelas te lel andro vast. Až sar džalas andre khangeri po porši raz.*

27. Sokolov (5)

28. *Ja'li džuvli* – jak bylo už uvedeno v poznámce 3 – znamená *neploďná žena* nebo regionálně *šestinedělka*.

29. Rituální čistota již byla zmíněna v podkapitole 2.5. Zde se setkáváme s čistotou jídla, jeho přípravy a vůbec všeho, so s jídlem souvisí. Nádobí, ve kterém Romky vaří a uchovávají potraviny, slouží jen a jen k tomuto účelu. Je nemyslitelné, aby se stejná nádoba užívala k vaření a například k praní prádla. V mnoha rodinách jsou zvláštní přístroje vyhrazené pro hosty: člověk nikdy neví, je-li host skutečně *žužo* a neposkvrní-li jeho dotek čistotu hostitele. Před vařením si *žuži romňi* umyje ruce. Při vaření musí mít žena na hlavě šátek. Vlas v jídle je nejzavrženíhodnější projev nečistoty. Jídlo má žena vařit s radostí a láskou. Dříve se na přípravě jídla neměly podílet ženy při menstruaci. V osadě bylo vždy dost jiných ženských příbuzných, snach, dcer, tet či kmoter, a ty mohly menstrující ženu při vaření snadno zastoupit. Vařit neměly rovněž šestinedělky. U našich konzultantů již vidíme jistý posun. Některé ženy v šestinedělí vařily, jelikož je neměl kdo zastoupit. Pokrmy měly svou statusovou hierarchii. K „nečistým“ pokrmům patřilo koňské a psí maso a jeho nízký status se přenesl na ty, kteří je pojídali. Čistota veškerých pokrmů spočívala v tom, že byly čerstvé. Podle indické tradice jsou různé prostory v domě více či méně rituálně čisté. Tato tradice se udržela v romském společenství dodnes. I v té nejchudší domácnosti se žena snažila udržovat v čistotě prostor, kde se připravuje jídlo. (M. Hübschmannová 1999, s. 51-52)

- *Jal'i romňi, na! Jal'i romňi, ta kaj šaj tavel te chal! Pal'is džungl'ol latar te chal, bo so pa-ti'phenav, mek latar džal o rat.*

- *A te džuvl'i džanel peskerestar, ta čačikanes na šmejinas ke amende trin štar d'ives te tavel. Aňi kije piri...*

- *Aver džuvl'ija avenas, he cudza džuvl'ija, so odoj bešenas, avenas te tavel te chal.*

- *Doma se nevařilo, ale Romové přinášeli jídlo té ženě, která porodila. Romové i gádžové přinášeli jídlo.*

- *Šestinedělka, když je zdravá, nic ji nebolí, tak jeden dva dni leží a třetí den už dělá všechno.*

- *U nás nesměla matka šest týdnů vařit. Jídlo nesměla vzít do ruky. Až když šla poprvé do kostela.*

- *Je v šestinedělí, jak by mohla vařit! Štítily by se od ní jíst, protože ještě – s prominutím – krvácela.*

- *A když žena menstruuje, tak opravdu u nás nesměla tři čtyři dni vařit. Ani k hrnci nesměla...*

- *Jiné ženy přišly, i cizí ženy, co tam bydlely, přišly uvařit jídlo.³⁰*

Jinde zase žena hned po porodu začala vařit a uklízet, protože nebyl kdo jiný by to udělal. Neměla by dělat těžkou práci, aby se úplně nezničila, ale romské ženy většinou hned začaly pracovat. Někde žena vstala hned po porodu, jinde ležela dva, tři dny.

Gini: Ča našminlas te kerel phari but'i – no na hoj našminlas, bo kernas ola romňa. Vašoda sas zničimen o Roma – romaňi džuvl'i sas zničimen angle koda, hoj mekča pašlolas tele, ta imar takoj džalas te kerel. Takoj jekh ora – imar uštelas pal o had'os tele, imar kerlas, bo mušinas.

Šena: Tel jekh ora na, oda imar prehaňines, a'le duje d'ivesenca.

Gini: Duje d'ivesenca? Amari daj, mekča porodzinlas, imar tel jekh ora, imar džalas, uštelas, takoj tavelas, savoro kerlas, pratinlas.

Husák: Bo so kerd'alas? Ko lake kerd'alas?

Šena: Ta oda k'amende kada na sas.

Gini: Jenom neměla dělat těžkou práci – ale ne že by nesměla, protože to romské ženy dělaly. Však taky proto byly zničené – romská žena byla zničená proto, že jen co porodila, tak hned šla dělat. Hned za hodinu – už vstala z postele, už dělala, protože musela.

Šena: Za hodinu ne, to přeháníš, ale za dva dny.

Gini: Za dva dny? Moje matka porodila a za hodinu vstala, hned vařila, všechno dělala, uklízela.

Husák: Protože co měla dělat? Kdo by to za ni udělal?

Šena: Tak u nás to tak nebylo.³¹

Žena po porodu jedla stejně jako předtím, hlavně hodně polévky, aby měla mléko. Hned po porodu se ženě dávala pálenka, aby ji přešla bolest.³²

V šestinedělí žena nespala s mužem. Muž neležel se ženou na jedné posteli; pokud měl k ženě úctu, spal na zemi.³³

2.7. Čučakero thud – mateřské mléko

Romkám se většinou nestávalo, že by neměly mateřské mléko. Když však mléko ztratily, třeba při praní plen v ledové vodě, tak její dítě potom kojily jiné ženy.³⁴ Aby měla žena dostatek mateřského mléka, musela jíst zapraženou polévku, pít kravské mléko nebo pivo.³⁵ Musela dobře jíst, hlavně maso, brambory, vejce a chleba.³⁶ O tom, že Romky kojily často také jiné děti než svoje, svědčí následující výpověď Vojtěcha Fabiána:

Mange keci džuvlija vakernas: „Belo, me tut davas te pijel!“ E daj džalas pre maľa te kerel buti, mišlinlas, hoj avla pale jekha oraha – n'avla, delas brišind – a o džuvlija: „K'oda rovel?“ „O Belas rovel!“ „Ta an arde les, diča, man pherdo thud.“ Delas man te pijel. Biš berš mange sas, slugadžis somas, mek mange phenenas: „Jaj, me tut davas te pijel!“ A me ladžavas!

Kolik žen mi říkalo: „Belo, já jsem tě kojila!“ Maminka šla pracovat na pole, myslela si, že přijde za hodinu, ale nepřišla, protože začalo pršet. „Kdo to pláče?“ „To Bela pláče!“ „Tak ho sem dones, podívej, mám spoustu mlíka.“ A nakojila mě. Bylo mi dvacet let, už jsem byl voják, ještě mě škádli: „Jejda, já jsem tě kojila!“ Jak já se styděl!

Mateřské mléko se používalo hlavně na záněty uší a očí, a to i dospělých, a na masírování dětí. Shodují se na tom čtyři konzultanti³⁷.

31. Tanvald (18)

32. Tanvald (18)

33. Praha (2)

34. Praha (2)

35. Liptovská Teplička (12)

36. Spišské Bystré (11)

37. Brno (7), Tanvald (17), Tanvald (19), Praha (4)

Čučakero thud sastarlas o kana, sar čulalas o kan. Sastarlas o jakha, sar tosara našti phundravlas o čhavoro. Kana sas dukhade, ta štrikinelas andro jakha. Masirinelas čhavores, morelas les avri.

Mateřské mléko hojilo uši, když měl někdo zánět středního ucha. Hojilo oči, když je dítě ráno nemohlo otevřít. Když je mělo bolavé, tak se mu do očí nastříkalo mateřské mléko. (Matka) masírovala dítě, vymasírovala ho tím.³⁸

| Foto Hana Šebková |

2.8. Madra – gynekologické bolesti

Romské slovo *madra* má několik významů. Většina konzultantů ho používá ve smyslu gynekologických bolestí. Podle romsko-českého slovníku (M. Hübschmannová et al., 1991) to také může regionálně označovat placentu, děložní kontrakce při porodu nebo tvorečka, který žije v děloze a případně způsobuje bolesti ženských orgánů³⁹. Tak to bylo uvedeno

v jedné z výpovědí. Existují různé způsoby, co dělat, aby bolest přešla. Paní Marta Bandyová hovoří o rostlině podobné *bobovňikos*⁴⁰, která se sbírá u vody. Musí se spařit, zabalí se do utěrky a přikládá se na břicho. Také pomáhá již výše zmíněná pálenka s pepřem nebo horký kámen či kus železa, který se položí na břicho.⁴¹ Ve dvou případech se objevuje hrneček s bramborem a zapálenými sirkami.⁴²

38. Brno (7)

39. viz Kudračová v tomto čísle R. Dž.

40. Nevím přesně, o jakou rostlinu jde.

41. Sokolov (5)

42. Spišské Bystré (11), Liptovská Teplička (12)

Te dukhalas o per, ta pes thovlas e kučori pre pupa, bandurka, švabliki the te labarel. O angušť pes ispidelas andre (pupa) a oda kavka cirdelas avri. E madra.

Když někoho bolelo břicho, tak se položil na pupek hrneček, pod něj brambor, zápalky a zapálit. Musí se strčit prst do pupku a to vytáhne tu bolest ven. To je madra.⁴³

Jeden konzultant tvrdí, že tyto bolesti má žena většinou až po několika dětech a pomáhá na ně pálenka. Gádžové prý nemají vlastní slovo pro *madra*.

Haňa: Na e žaha, madra hin tut. Mange hordinenas pal e horčica, džanes, kajse pohara paľenka!

A so pes ačhel la madraha?

Haňa: Avka hoj vareso predžal tuke, e dukh. Avka sar na ciťines odi dukh.

A e madra, oda so?

Haňa: Ajsi dukh hin, ajse sar kaj kajse kotorora rat, kajso tuke phirel pal o per – ajsi dukh avka phirel a oda strašne dukh hin. A pal'is kolestar, phenen, pal'enkatar pomožinel.

Husák: O gore na phenen pre kada madra?

Na, na džanen pal koda.

Gini: Oda d'eloha, na?

Haňa: Náá, oda vareso aver. Imar hin pal o buter čhave – sar imar hin tut duj, trin čhave – až akor. Varekas hin the pal o peršo, ale vekšinou hin až pal o buter čhave.

Haňa: Ne žáhu, máš madru. Mně nosili pálenku ve sklenicích od hořčice, víš jakých!

A co se stane s tou madrou?

Haňa: Přejde tě to, ta bolest. Takže tu bolest necítíš.

A co to vlastně je ta madra?

Haňa: To je taková bolest, jako když takové kousíčky krve ti plavou v břiše – taková bolest tebou prochází, hrozně to bolí. A potom od toho, říká se, pomůže pálenka.

Husák: Gádžové tomu neříkají madra?

Ne, neznají to.

Gini: To je děloha, ne?

Haňa: Ne, to je něco jiného. To má žena po více dětech – když už máš dvě, tři děti – až tehdy. Někdo to má i po prvním, ale většinou to je až po více dětech.⁴⁴

Velmi zajímavá je výpověď paní Kudračové, která hovoří o malém tvorečkovi. Ten po porodu vyskočil na stůl, má ruce a nohy a vypadá jako krtek nebo křeček.⁴⁵

2.9. Te e džuvli džanel peskero – menstruace

Když žena hodně krvácí, dává si podle jednoho konzultanta na břicho studený hadr.⁴⁶ Jinde zase dávají do rumu mletý pepř, který se nechá asi půl hodiny vyluhovat, a potom se to vypije. Pepř zůstane na dně. Také pomáhá pálenka.⁴⁷ Tento návod je již uveden výše, kde zase rum pomáhal ženě při bolestech a krvácení, když potratila.

Te džalas la džuvlatar rat but, ta džanes so hin rumos? Rumos – a čhives andre asi kavka popros. Mukhes asi jepaš ora, učhaves andre oda rumos a mukhes, kaj oda popros pes te močinel.

Calo popros?

Na, erñimen. A sar imar oda popros avri mištes močimen, ta pijes. O popros na, bo popros ačhel telal. Abo pálenka. Preačhel te ratvalaren. Uštes sar mačhori.

Když žena moc krvácí, tak víš co je to rum? Vezmeš rum – a dáš do něj špetku pepře. Necháš to aspoň půl hodiny odstát, ten rum zakryješ a necháš odstát, aby se pepř louhoval.

Celý pepř?

Ne, mletý. A když se už ten pepř pořádně vylouhuje, tak to vypiješ. Ten pepř ne, ten zůstane na dně. Nebo pálenku. Přestane to krvácet. Vyskočíš jako rybička.⁴⁸

Literatura

Hübschmannová, Milena: *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1995.

Víšek, Petr: *Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989*.

In: *Romové v České republice* (s. 184-218). Socioklub, Praha 1999.

44. Tanvald (18)

45. viz Kudračová v tomto čísle R. Dž.

46. Tanvald (17)

47. Praha (16)

48. Praha (16)

Výpovědi analyzované v této stati:

Praha (2): Vojtěch Fabián (*1918, Kurima, okr. Stropkov)

Praha (4): Vojtěch (*1918, Kurima, okr. Stropkov) a Terka (*1930, Vlčany, okr. Šaľa) Fabiánovi

Sokolov (5): Luboš Horváth (*1931, Krásná Luka), Antonín Bandy, Emil Ščuka

Sokolov (6): Marta Bandyová (*1945, okr. Stará Ľubovňa)

Brno (7): Justina Klempárová (*1920, Batizovce, okr. Poprad)

Lipany u Prešova (10): Dunovi a paní Peštová (paní Dunová * 1929)

Spišské Bystré (11): Kveta Lacková (*1960) + matka, otec, stará paní, dcera staré paní

Liptovská Teplička (12): Albína Zubajová, dvě ženy okolo 65 let, dvě dívky okolo 20 let, muž 60 let

Praha (16): Irina Kudračová (* 1925, Michalovce)

Tanvald (17): Regina Horváthová (* 1933, Pavlovce nad Topľou)

Tanvald (18): Žigovi, Fečovi, Husákoví (Gini * 1947, Husák * 1950, Haňa * 1950, Deži * 1960, Hoka)

Tanvald (19): Šena a Gini Fečovi (Šena * 1942 Lemešany, Gini * 1947, Hanušovce nad Topľou)

| Foto Hana Šebková |

Summary

Zuzana Dubová: Romani women and healing

Roma have always been among the poorest groups in any society and have, therefore, had few opportunities to use medical services. Nowadays, their situation is somewhat different. Roma who came from Slovak settlements to the Czech Republic now live in cities and regularly use doctors. However, older people still remember what life was like in the settlements: All illnesses were treated at home. In settlements in Slovakia, people still use some of the treatments that have been passed down from generation to generation.

Roma originally came from India and it is probable that they brought some of their medical practices from their land of origin. For example, the use of mother's milk as a treatment is very common in India and among Roma. They seem to have learned other types of treatment from their wanderings to Europe and, of course, they took over some from the non-Romani population in Slovakia.

Roma name many illnesses after obvious symptoms. For example, a middle-ear infection is called *čulal o kan* – *the ear is running*. Many illnesses are called by impersonal expressions. An epileptic fit, for example, is *banti-nel/čhivkerel leha* – *it tosses him*. The „it“ that throws him is a supernatural power. Other people call epilepsy is *oda nasvalipen* – *that illness* or, simply *oja* – *that one*. If they called the illness by its real name, it would appear. As many illnesses are caused by supernatural beings, natural therapy does not always work. Sometimes „ugly“ illnesses and those that are hard to cure are caused by an unclean force from the other world. Cancer and syphilis are called *džungalo nasvalipen* – *unclean sickness*.

To protect children from illnesses, they are given *aver nav* – *another, second name*. An illness waits to hear a name and then jumps to the person with that name. Calling children by their other name confuses the illness.

In another text in this issue, you can read about Irina Kudračová, who witnessed a madra – a little creature that lives in women's uteruses – when it jumped out of the uterus of a woman who was giving birth.

Much of Romani healing is based on women's needs. In this paper, Zuzana Dubová discusses healing and infertility, miscarriages, premature babies, birth, the six-week period, mother's milk, women's pains and menstruation.

If a woman is infertile, her husband may abandon her. In Rakúsy near Kežmarok, a woman who already had two children had herself sterilized for money to repair her house. Her husband left her when he found out that she could not have any more children. Some infertile women adopted their sister's children. Nowadays, Romani families adopt Romani children from children's homes. Infertility is considered a punishment for wrongdoing by a woman or someone in the family. The cause of an individual's illness can be a transgression by another member of the clan who might have been cursed.

According to some, a pregnant woman may not go to a funeral, which might cause her to give birth to a dead child. She may not take care of a sick person, unless (in some families) the patient is a close relative. Women worked until the last minute and many did hard work. The harder they worked, the easier was the birth. According to some, women went back to work right after giving birth. A pregnant woman must not look at *džungale džviri* – *ugly [unclean] animals* or an ugly person, or she may give birth to an ugly child. Among unclean animals are snakes, frogs, peacocks, and sometimes even dogs.

If a woman had a miscarriage, someone might have put a spell on her because she took oaths too often. A woman could also have a miscarriage if she saw something unclean or if she picked up heavy objects. If a woman miscarried and bled profusely, a cloth or a warm pillow was placed on her belly. To get rid of pain, she had to drink rum with pepper. If a woman was in her second or third month and wanted to miscarry, she drank boiled red wine with juniper. Older Romani women did that if they already had many children and did not want any more. They did not know any other means of birth control.

Sometimes Romani women had premature children. A child might be premature if the pregnant mother felt like eating something and did not get it. The baby was then tormented and could abort.

Usually Romani women called gadji midwives because according to Indian tradition everything connected with birth is considered impure. An impure work was not supposed to be done by a Rom women. Women gave birth on the ground. If a child was born with a caul, (a membrane over its head), the caul was dried and kept for luck. When a child was born, Roma put a small comb and a needle under its pillow to protect it from evil spirits. The comb would scratch the spirit and the needle would prick it. Some Roma put a knife under the pillow. To protect the child from being put under a spell and from forces from the other world, a little string – most often red (it could be black, but not white) – was wound around its wrist.

In some Romani families, after giving birth, a woman could not cook for six weeks because she was unclean, a rule that also applied for menstruating women. Thus, neighbors or other members of the family did the cooking for her. In other families a woman went back to work a day or two after giving birth. Many went back to work immediately. During pregnancy, women were given better food than the rest of the family, if possible. After giving birth, a woman ate the way she ate when she was pregnant – with a lot of soup so that she would have milk. Right after birth she drank some spirits to stop the pain. She did not sleep with her husband for six weeks.

It was rare for a Romani woman not to have mother's milk. If she lost her milk, perhaps when washing diapers in ice water, other women breast-fed her child. Mother's milk was used to treat eye and ear infections and to massage children.

The Romani word *madra* has several meanings. One is gynecological pains. In some regions, it can also mean the placenta. It can also be the little creature who lives in the uterus and can cause pains in genital organs. The *madra* seen by the above-mentioned Mrs. Kudračová looked like a mole or a hamster.

To relieve heavy menstrual blood, women put a cold cloth on their stomachs. Some drank rum with ground pepper, which women also drank after a miscarriage.

Valerie Levy

Výpověď o romském léčitelství paní Iriny Kudračové

O paní Kudračové jsme na stranách Romano džaniben mohli číst již dvakrát. Poprvé to bylo v prvním čísle (1/94)⁴⁹ a později byl její osobnosti věnován větší prostor při zpracování tématu žalostna gila/čorikane gila (1-2/98)⁵⁰. Proto jen krátce připomeneme její život: Narodila se v Michalovicích roku 1926 a zemřela v Praze v roce 1993. Byla dvakrát vdaná, s prvním mužem měla patnáct dětí, s druhým jednu dceru. Byla studnicí nejen tradiční romské moudrosti, romských písní, ale pamatovala i mnohé dnes již zapomenuté způsoby a zvyky z romského léčitelství. Velice zajímavé úryvky její výpovědi (na toto téma), kterou pořídila Milena Hübschmannová v lednu 1984, zde otiskujeme v autentické neupravené podobě.

MH: Aven ajsi lachi, mek jekhvar mange phenen, s'oda madra?

MH: Buďte tak hodná, řekněte mi ještě jednou, co je to madra?

Kudračová: Me somas... phiravas adaj andre Rusveltovo. A odoj man nekbuter čhave sas. Duvar andr'odi Rusveltka. A sar porodzin-das, sar la imar latar avri avla o čhavoro, odi madra andal late sa avri avla pro skamind... Oda avka vipadinel sar andre phuv odala kretki. Ola kalore. Sar andre phuv hrabinen.

Kudračová: Byla jsem... chodila jsem tady na Rusveltovu (do nemocnice). A tam jsem měla nejvíc dětí. Dvakrát na Rusveltce. A jakmile (ta paní) porodila, jak už z ní vyšlo děcko ven, ta *madra* z ní celá vyskočila na stůl... Ona vypadá tak jako krtci v zemi. Ti černí. Jak hrabou v zemi.

MH: Džanav! Krtek!

MH: Vím! Krtek!

Kudračová: Ta avka oj vipadinel. E madra. Adebporori hiňi, sar la dikhlom. Našči la dochudne o dochtora. No a sar! Phirel! Pindre, vasta!

Kudračová: Tak právě stejně tak vypadá i ona. *Madra*. Je takhle velká. Když jsem ji viděla. Doktoři ji nemohli chytit. Kdepak! Protože chodí! Po nohou, po rukou!

MH: T'oda oj andre džuvlikaňi goj?

MH: Ona je v ženské děloze?

49. viz Žlnayová Edita: *Spomienka na pani Kudračovú*. Romano džaniben 1994, 1, 56-58.

50. viz Hübschmannová, Milena: *Čtyři písně o žalu*. /2. Jurková, Zuzana: *Archetypální zpěvačka*. / 3. *Av ajsi sar ul'ilal – Buď taková, jakou jsi se narodila – výňatky ze životopisného vyprávění*, redakce a překlad: Hana Šebková a Edita Žlnayová. Romano džaniben 1998, 1-2, 6-34.

Kudračová: No! Oda oj dukhal! Oj zachladzinel. Oj pes prechladzinel a vašoda dukhal. No a odi dukh lake džal dži andro šero.

Kudračová: No ano! To ona způsobuje bolest! To když se [žena] nachladí. Ona prochladne a proto [to] bolí. No a ta bolest jí stoupe až do hlavy.

MH: A sar pes dochudel andre džuvlikaňi goj?

MH: A jak se dostane do ženské dělohy?

Kudračová: Mištes. La hin lakero thanoro sar čhavores. A te nane pre peskero than, no ta e phuv chas tel tute [dukhatar]! Avka dukhal. Oj peske rodel, kana imar e džuvli, že la hin ciknoro, pal o porodos, no ta odi madra imar majinel te džal pro than... odi gori la andal peste ispinda avri. Odi madra avka chutkerlas, našti la chudne o dochtora, sestrički, sa.

Kudračová: Snadno. Má tam své místo stejně jako dítě. A když není na svém místě, snědla bys [bolesti] hlínu pod nohama! Z té strašné bolesti. Dostává se tam, když už žena má dítě, po porodu, tak ta *madra* už musí jít na místo... Ale ta *gori* (Neromka) ji ze sebe vytlačila. Ta *madra* tak poskakovala, ani doktoři a sestřičky ji nemohli chytit, všichni ji honili.

MH: A kebor bari sas?

MH: A jak byla velká?

Kudračová: Kadeborori. Kaľi.

Kudračová: Takhle. Černá.

MH: A dzaraľi sas?

MH: A byla chlupatá?

Kudračová: Na.

Kudračová: Ne.

MH: Jakha la sas?

MH: Oči měla?

Kudračová: Sa, sas, sas, sa. Oda me dikhľom. Pre mire jakha. Me na paťas.

Kudračová: Ano, měla, měla všechno. To jsem sama viděla. Na vlastní oči. Nevěřila jsem svým očím.

MH: Tumari daj, tumari baba pal kada na denas duma?

MH: Vaše maminka, vaše babička o tom nemluvily?

Kudračová: Denas. Oj mange furt vakerlas e daj miri, nebošičko: Užar ča čhaje, sar tut ela čhave. Maj dikheha, sar tut e madra dukhala. Oda mri čhaj, me dikh'om, the miri daj. A vakerlas lake zas lakeri daj, že ločonas pre maľa, kana bandurki vajinenas, sar khere, pre Slovensko. No auka o romňa ločonas odoj. Čhinenas le baroreha e pupa, phandenas dororaha, no a sar? Akana sar, kana čhavoro nasvalo? Čirla na sas, manuš kerlas domaca ľeki!

Sako rat, sar ela štar d'ives angl'oda, že majineha te chuden, tak o štar d'ives, imar pre kupela. O paňi. A te čhivel lon....Mušinel te čhiven lon. Kaj te preačhel e dukh. O lon cirdel andal o šero. Oda te tato paňi, ta mušinel lake te džan opre.

MH: A sar pes dochudel odi madra andre džuvľi?

Kudračová: Mištes. Oda imar Devlorestar. Sakona džuvľa hin. The tut, the man, the la, sakona džuvľa hin... imar pal o porodoss, šunavas sar džalas – imar sar ločhil'om – a kerd'a pes mange ajsi sar bandurka pro per. Ispidelas pes opre, rodelas peske imar peskero thanoro. O dochtora na dine ienkciya, nič, mušinel te dukhan a hotovo.

MH: A na kerel odi madra nič le čhavoreske?

Kudračová: Na. Oj manuš, sar amen.

Kudračová: Mluvily. Moje maminka, nebožka, mi o tom pořád vyprávěla: Počkej, děvče, až budeš mít vlastní děti. Pak teprve poznáš, jak tě *madra* bude bolet. Viděla jsem ji já, i moje maminka. A jí o té madře vyprávěla zase její maminka, vzpomínala, jak rodila na poli, když kopali brambory, to bylo doma, na Slovensku. No, takhle tam ženské rodily. Pupeční šňůru přerázly ostrým kamenem, podvazovaly obyčejným provázkem, no a co? Dneska jak, když je děcko nemocné? To dřívě nebylo, lidé si vyráběli vlastní léky!

Každý večer, čtyři dny před tím, než to máš dostat, tak čtyři dny je třeba se koupat. Dáš vodu a do ní nasypeš sůl... Musí se tam nasypat sůl, aby přestala ta bolest. Sůl ji vytáhne z hlavy. Když je ta voda dost teplá, tak musí stoupat vzhůru...

MH: A jak se ta *madra* do ženy dostane?

Kudračová: To je jednoduché. Ta je tam od přírody. Každá žena ji tam má. I ty, i já, i ona, každá žena ji má... Už hned po porodu, cítila jsem, jak postupuje – hned jak jsem porodila – a udělala se mi taková jako brambora na břicho. Tlačila se nahoru, hledala si už svoje místočko. Doktoři nedali žádnou injekci, musí to přebolet a hotovo.

MH: A neudělá ta *madra* nic dítěti?

Kudračová: Ne. Ona je člověk, jako my.

MH: A oda hin ča le džuvľijen, le muršen na?

MH: A mají ji jen ženy, muži ne?

Kudračová: Na, ča le džuvľijen. Kana hin pre late, avka dukhal, džal džı andro šero. E madra džal kadař. Andro dumo džal. Andro keresti džal, šaldzik. Andro čanga džal.

Kudračová: Ne, jenom ženy. Když má menses, tak ji bolí, stoupá až do hlavy. *Madra* putuje sem. Jde i do zad, do kříže, všude. Do nohou jde.

MH: A so tumen dikhľan andre špitala, sar odi madra geľla avri la džuvľatar a o dochtora la chudenas – našťi la dochudne. Ta paľis imar ola džuvľa na sas madra.

MH: A co jste viděla v nemocnici, když ta madra vyšla z té ženy, a doktoři ji chytali – nemohli ji dohnat. Tak pak ta žena už *madru* neměla?

Kudračová: Čhide la pale. Pale, pale la thode. Ta te nane madra, ta čhave nane. Oj hiňi das kadeborori. Jakhora la hin. Mujoro. Tak andal o muj o rat mukherkerel. Oj čhandkerel o rat.

Kudračová: Strčili ji zpátky. Pak ji tam zase vrátili. Protože když není *madra*, nemohou být ani děti. Ona je řekněme takhle velká, očička má, pusinku. A z pusy jí pořád vytéká krev. Jakoby zvrací krev.

MH: A te hin džuvľi, so la našťi avel čhave?

MH: A když je žena, která nemůže mít děti?

Kudračová: Ta hin lake e madra visard'i. Visaľol andre late, buť la buťatar, abo že leňivo hiňi. Ta visaľol andre late. O dohchtora mušinen la te den enekciji, te kamel, kaj la te jel čhave.

Kudračová: Tak má tu *madru* obrácenou. Obrátí se v ní buď z těžké práce, nebo že je líná. Tak z toho se obrátí. Doktoři jí musí dát injekci, pokud chce mít děti.

MH: A ke tumende Nad'mihajate sas ajse džuvľija, so len na sas čhave?

MH: A u vás v Michalovcích byly takové ženy, které neměly děti?

Kudračová: Ha. A paľis la sas.

Kudračová: Ano, ale pak měla.

MH: A so laha kernas – aľe na dochtora, ajse godaver phure Romňa?

MH: A jak jí pomohli – ne doktoři, ale ty staré moudré Romky?

Kudračová: No ta – ladžav man te phenen. No te murš laha pro kale veci sas často, tak la-

Kudračová: No, stydím se o tom mluvit. No tak když muž s ní „ty věci“ dělal často, tak se

ke visařila kodi madra korkori. Lake na kam-
pľa aňi dochtoris... Ňigda varekana dochtoris
na sas! Sako peske khere šegetinlas.

O praški e džombra mosaren. Me pijav
praški a na chutňinel mange te chan, Ňič. Te
me ulomas khere, čirla ulomas sasti.

Čirla pes narodzinlas o čavoro. No a sas
leske oda *zapal pluc*. No tak džahas ko doch-
toris, o dochtoris tut čhinlas pal o muj,
„*Idzeš von!*“ No ta džahas avri, čivlas tut
avri, na. No tak kampelas te poťinen, amen
na sas. Čirla, ko zarodelas šel koruni, oda
nekbarvaleder sas. No tak užarahas – džalas
miro rom, nebošřičko, pro drom, užarelas,
kana džana graja pandž orendar, kidelas le
grajengere khula čerstva, šřavnata, no čvir-
kinavas thud, ada das te pijen. Za trival
pro dřives, sar praški.

Amenge dochtoris na kamplă, amen sa-
mas dochtora amenge korkore.

jí ta *madra* sama obrátila. Nepotřebovala ani
doktora... tenkrát ani řádný doktor nebyl.
Každý si doma pomohl sám...

Prášky ničí řaludek. Já teď užívám léky
a nemám chuř k řídlu, nic. Kdybych byla do-
ma, uzdravila bych se dřív.

Jedno děcko se nám narodilo předčasně.
No, a dostalo zápal plic. No, tak jsme řli
k doktorovi, doktor ti div řacku nedal: „*Idzeš
von!*“ No tak jsme vyšli ven, vyhodil řě, ne.
Muselo se platit a my neměli. Dřív, když ně-
kdo vydělával sto korun, tak to byl nejbohat-
ší člověk. No tak jsme čekali – můj muž ne-
bořřík – řel na cestu, čekal až pojedou koně
v řět hodin. Sbíral po koních čerstvé koňské
koblihy, ještě mokré, no, odstříkala jsem mlé-
ko (do něho vymačkala koblihy) a to jsem mu
dávala pít. Řřikrát denně, jako prášky...

My doktory nepotřebovali, dělali jsme
doktory sami sobě.

Přelořila Lada Vřková

Summary

Account of Mrs. Kudračová about methods of Romani healing

Mrs. Kudračová was born in Michalovce in 1926 and died in Prague in 1993. She married twice. She had fifteen children by her first husband and one daughter by her second. She was a fount not only of traditional Romani wisdom and songs, but also of many forgotten methods of Romani healing. This account was recorded by Milena Hübschmannová in 1984.

Once when Mrs. Kudračová she was at the hospital, she saw that, right after another woman had given birth, a *madra* jumped out of the woman and onto the table. The *madra* looked like a black mole. The doctors and nurses could not catch it because it was running on all fours. It takes the place of the newborn baby in a mother's uterus. But this woman pushed it out of herself. Eventually they caught it and put it back in her so that she could have more children.

Mrs. Kudračová's mother had told her about the *madra*. Her mother had seen it. Her grandmother had told her mother.

Every woman has it. As soon as Mrs. Kudračová gave birth, she felt it. It was like a potato on her belly. It pushed its way up, looking for its place. The doctors did not give her an injection. The pain just had to pass.

The *madra* is also there when a woman has her period. The *madra* gives her pain. It goes to her back, her head, everywhere. Even to her legs.

If a woman cannot have children, it is because the *madra* is upside down. The doctor usually has to give her an injection to turn the *madra* and then she can have children. The *madra* might turn by itself, though, if the husband does „those things“ with her often.

One of Mrs. Kudračová's children was born prematurely and caught pneumonia. The doctor would not treat the child because the family had no money. And so her husband waited for a horse to come by and picked up some fresh horse dung that was still moist. Mrs. Kudračová mixed it with milk and gave it to the baby to drink – three times a day, like pills. Roma did not need doctors. They were their own doctors.

Valerie Levy

Elena Lacková

Ľudové liečenie olašských Rómov východného Slovenska v minulosti

Nasledujúci článok je prevzatý z časopisu Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied „Slovenský národopis“ (ročník 36, 1988, č. 1, str. 203–209). Uverejňujeme ho s láskavým súhlasom riaditeľky Ústavu etnológie SAV, PhDr. Gabriely Kiliánovej, CSc. a zostavovateľa uvedeného čísla časopisu PhDr. Arne B. Manna, CSc.

Po druhej svetovej vojne sa na území Slovenska nachádzali okrem početnej skupiny tzv. usadlých Rómov aj menšie skupiny kočujúcich – olašských Rómov⁵¹. Medzi sebou sa nazývali *Vlachi*. O väčšine z nich sa nedá hovoriť ako o kočovných v pravom slova zmysle, pretože kočovanie pretrvávalo najmä v letných mesiacoch, kým na zimu sa vracali do obcí, kde mali vybudované trvalé obydliá. Zákon č. 74 zo 17. októbra 1958 o trvalom usídlení kočujúcich osôb, realizovaný vo februári 1959, obmedzil akúkoľvek migráciu aj týchto olašských Rómov. Pri riešení problémov súvisiacich s prechodom na usadlý spôsob života týchto ľudí sa aktívne podieľala aj autorka tohto príspevku. V troch obciach dnešného prešovského okresu – Rožkovanoch, Kendiciach a Petrovanoch – zozbierala v tom čase aj materiál o ľudovom liečení tejto skupiny Rómov.

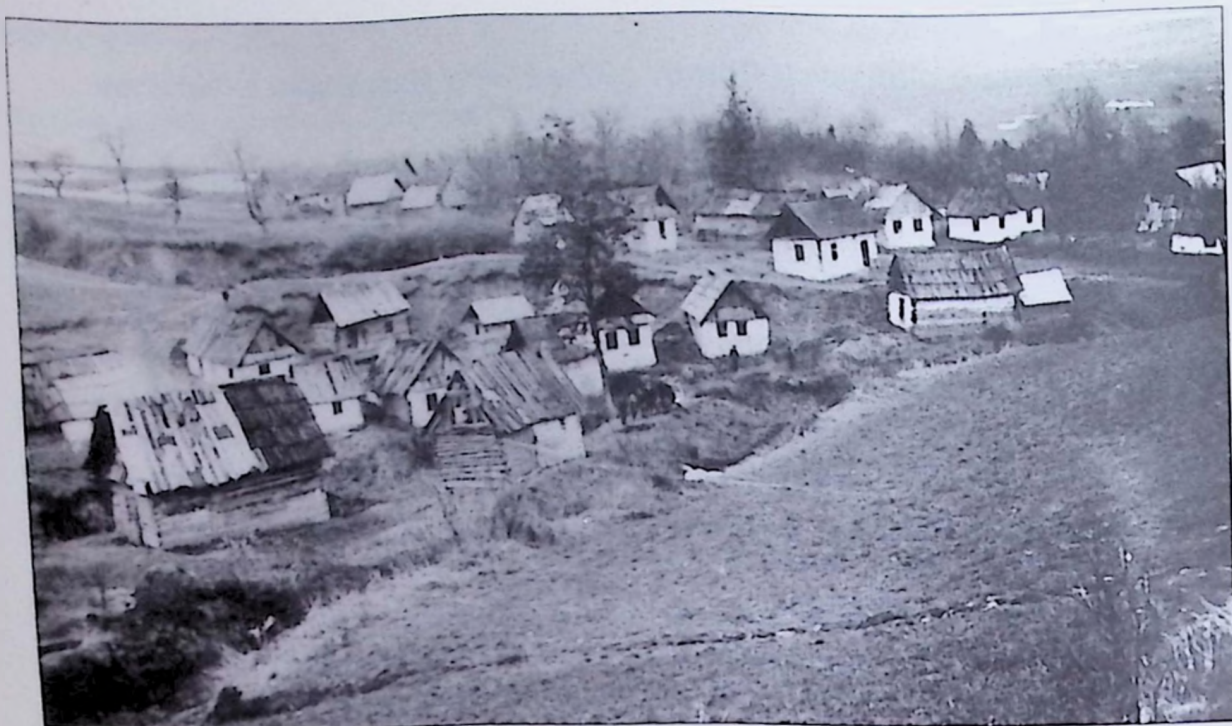
Ťažké životné podmienky súvisiace s kočovným spôsobom života, nedostatočná ochrana pred vplyvmi počasia, nízka úroveň hygieny a nepravidelná strava nepriaznivo vplývali na organizmus týchto ľudí. Jednotlivým onemocneniam sa bránili komplexom liečebných praktík, ktoré boli založené jednak na racionálnom, jednak na magickom základe⁵².

Početnú skupinu tvorili ochorenia dýchacích ciest. Prechladnutie liečili olašskí Rómovia čajom zo šalvie lekárskej (*Salvia officinalis* L.) alebo zo skorocelu (*Plantago lanceolata* L.). Iný čaj pripravovali z kvetu bazy čiernej (*Sambucus nigra* L.), do ktorej namiešali odvar zo šalvie a pridali pálenku. Proti kašľu dávali chorému piť odvar pripravený z rozdrveného cesnaku (*Allium sativum* L.) uvareného v octe. Pri dýchacích ťažkostiach dávali chorému na prsia obklady. Boli to jednak lopúchové listy (*Arctium lappa* L.), ktoré sa natierali husacou alebo slepačou masťou, ako obklady sa používali aj horúce listy z jelše (*Alnus glutinosa* L.) vyvarené v octe, alebo horúce listy skorocelu (*Plantago lanceolata* L.). Pri prieduškových ochoreniach nahrievali v ohni kamene, zabalili ich do mokrej handry a dávali ich chorému

51. V súčasnej romistike sa na Slovensku zvyknú označovať ako „valašskí“ alebo „vlašickí“ Rómovia, v širšej slovenskej verejnosti je rozšírený termín „olašskí“ Cigáni/Rómovia. Pretože terminológia nie je doposiaľ ustálená, rešpektujeme autorkino označenie – „olašskí Rómovia“ (pozn. red.)

52. Za odbornú konzultáciu pri vzniku tohto príspevku ďakujem doc. RNDr. Melánii Felklovej, CSc.

| Rómska osada v Rožkovanoch (okres Prešov) v roku 1941 | Foto J. Kolarčík |

pod nohy. Najvážnejším ochorením bola tuberkulóza. Človeku, ktorý vykašľoval krv, dávali piť odvar zo žaludov alebo bukvíc, ktoré predtým úplne rozvarili vo vode. Okrem čaju zo skorocelu varili tiež čaj z lipy (*Tilia cordata* Mill.), alebo zo šalvie (*Salvia officinalis* L.), do ktorého pridávali psiu masť. Psiu masť dávali chorému aj do jedla, alebo ju natierali na chlieb. Chorého na tuberkulózu aj okurovali: na žeravé uhličky nasypali jalovec (borievka obyčajná – *Juniperus communis* L.) a šípky z divej ruže (*Rosa canina* L.), začitovali.

Ďalšiu skupinu ochorení kočovných Rómov tvorili choroby tráviacej sústavy. Pri žalúdočných ťažkostiach pripravovali čaje z cintérie (zemežlč menšia – *Centaurea minus monensis*) alebo paliny pravej (*Artemisia absinthium* L.). V lete varili aj čaj z lístkov mladej žihľavy (*Urtica dioica* L.). Črevné a žalúdočné choroby liečili aj odvarom z jablčníka obyčajného (*Marrubium vulgare* L.), ktorého lístky pridávali aj do polievok a iných jedál namiesto petržlenu. Na podporenie chuti do jedla pripravovali odvar z repíka (*Agrimonia eupatoria* L.). Pri hnačke konzumovali uvarené sušené plané hrušky (*Pirus communis* L.). Pri zápche varili cibuľu (*Allium cepa* L.), ktorú prikladali teplú na brucho chorého. Magickým spôsobom sa liečila choroba pripisovaná hladu alebo neosolenému jedlu – čemer. Ľudová liečiteľka – vražkiňa – prikázala postihnutému, aby si ľahol na zem na chrbát. Omotala si prst do handry a vložila ho chorému do pupka. Prstom v pupku otáčala tak, že sama pacienta prekračovala.

Až keď dostala do prsta krč, s procedúrou prestala. Keď krč povolil, prst vybrala a chorému dala napiť slanej vody. Pri žltacke podávali ako hlavný liek mačací trus (*mačinec*) rozriedený v čaji. Na prsia prikladali obklady z listia maliny (*Rubus idaeus* L.). Pri otrave alkoholom dali postihnutému piť moč.

Do osobitnej skupiny možno zaradiť choroby, pri ktorých sa liečebný postup aplikoval zvonku. Pri bolestiach hlavy sa prikladali obklady z chrenového listia (*Armoracia rusticana* G.M.Sch.), alebo plátky narezaného chrenového koreňa. Na rovnaký účel sa používali aj na kolieska nakrájané zemiaky (*Solanum tuberosum*). Na boľavé nohy prikladali listie z čiernej bazy (*Sambucus nigra* L.), ktoré sa močilo v octe. Pri bolesti zubov vkladali do deravého zuba tabak, liali naň pálenku alebo alpu. Bolesti zubov zmierňovali aj nahrievaním sa nad parou raže (*Secale cereale*) vyvarenej v octe.

Na opuchliny sa prikladali handry namočené v moči. Hnisavý proces urýchlili tak, že nastrúhali zemiaky a prikladali ich na postihnuté miesto. Za rovnakým účelom sa prikladali i výkal. Chrasty na hlave liečili aj tak, že uvarili kôru a listie z vrby (*Salix alba* L.) a teplé ich prikladali na postihnuté miesta. Pri svrabe potĺkli rutu (ruta voňavá – *Ruta graveolens* L.), namočili ju do octu a napokon premiešali s masťou; pripravok potom natierali na postihnuté miesta. Jačmeň na oku liečili magickým spôsobom – podľa princípov similárnej a kontagiózneho mágie: liečiteľka vzala zrnko jačmeňa (*Hordeum vulgare* L.), trikrát ním prešla po jačmeni na oku a zariekala: *Zmizni jarec z oka ako ten, čo zhorí v ohni!* Obilné zrnko na oku trikrát prežehňala a popľula. Chorý ho potom hodil do ohňa. Krvácanie z otvorenej rany zastavili tak, že na ranu priložili hlinu. Po zastavení krvácania na ňu prikladali sparené listie repíka (*Agrimonia eupatoria* L.).

Osobitné miesto v ľudovom liečiteľstve olašských Rómov mala starostlivosť o zdravie detí. Už tehotná žena musela dodržiavať celý rad obmedzení magického charakteru, aby neohrozila zdravie budúceho dieťaťa.⁵³ Magického charakteru bola aj väčšina liečiteľských úkonov po narodení dieťaťa. Ak bolo dieťaťko slabé, dengľavé, niekoľkokrát do týždňa ho vykúpali vo vode, v ktorej sa varili halušky. S podobným cieľom ho kúpali aj vo vode, v ktorej kováči schladzovali rozpálené železo. Liečebnú silu pripisovali tiež rose, ktorou matka masírovala nôžky a telo chorľavého dieťaťa. V zime za týmto účelom používala matka na lačno vlastné sliny. Keď bolo dieťa slabé a rástla mu iba hlavička a bruško, verili, že ho čarodejnice

53. Tehotná žena sa nesmela pozrieť na hada ani na žabu, aby dieťa nemalo ich podobu. Nesmela sa pozrieť do ohňa, aby dieťa nemalo „ohnivé flaky“ po tele. Keď ju niekto uderil alebo sa sama uderila, nesmela sa rukou dotknúť boľavého miesta, lebo by aj dieťa malo na tom mieste znak. Nesmela sa pozrieť ani na mŕtveho. Ak u niekoho videla jedlo a dostala na to chuť, musela z toho zjesť, inak jej hrozil potrat (chuť na jedlo vraj nedostala ona, ale dieťa, ktoré nosila).

začarovali. Také dieťa kúpali v polievke z konskej hlavy – v jednej polievke ho okúpali trikrát. Vývar potom vyliali na krížne cesty. S rovnakým cieľom použili tiež veľkú dyňu, z ktorej vybrali semená: posadili do nej dieťa veriac, že dyňa z neho vytiahne chorobu. Dieťa kúpali aj v odvare listia z jelše (*Alnus glutinosa* L.).

Proti urieknutiu priväzovali dieťaťu na pravú rúčku strunu z čreva. Ak sa napriek tomu dieťaťu *stalo z očí*, pripravili *uhlíkovú vodu*; do hrnčeka nabrali vody, z ktorej ešte nikto nepil, opakom noža a opakom ruky do nej hádzali po jednom uhlíku a začítali: *nie od jedného, nie od dvoch* – tak počítali až do deväť. Keď uhlíky sadli na dno, bol to dôkaz, že dieťa niekto uriekol. V tom prípade umyli dieťaťu uhlíkovou vodou tváričku, rúčky a nôžky, dali mu tej vody i napiť. Vodu potom vyliali na cestu a pritom trikrát napľuli na zem, aby urieknutie padlo do zeme.

Rozšírenou praktikou pri liečení detí bolo magické okiadzanie (okurovanie). Liečiteľka nabrala z ohniska na plech žeravé uhlíky. Dieťatku odstrihla z vlásokov i z nechtíkov a spolu s kúskom koreňa z černobyľu (palina obyčajná – *Artemisia vulgaris* L.) ich hodila na uhlíky. Nad dymom potom okurovala nôžky dieťaťa. Dieťa, ktoré vo dne i v noci plakalo, preťahovalo sa, bolo nespokojné, utišovali slabým odvarom z makových hlavičiek (mak siaty – *Papaver somniferum* L.). Taktiež ho okurovali: na uhlíky okrem vlásokov a nechtíkov prikladali plody šípovej ruže (*Rosa canina* L.). *Vražkiňa* trikrát obišla dieťa tak, aby sa mohlo dymu nadýchať, oheň potom vyhodila a dieťa trikrát prežehnala. Ak dieťa trpelo epileptickými záchvatmi, pripravili si vopred visiacu zámku. Keď dieťa dostalo ďalší záchvat, zámku nad ním zamkli, kľúč odhodili zvlášť a samotnú zámku hodili cez strom do vody so slovami: *Tak ako sa neotvorí táto zámka, nech sa neopakuje záchvat. Nech tento padne na vodu, na kamene a skaly!* Pri srdcovom záchvate na dieťati roztrhli košielku, ktorú potom hodili do ohňa. Kým košielka horela, hovorili: *Tak ako oheň páli túto košielku, tak nech zhorí záchvat! Dym nech ho odnesie na stromy a chmáry!* Aj pri tejto chorobe deti okurovali: na žeravé uhlíky hodili konáriky jalovca (borievka obyčajná – *Juniperus communis* L.).

Pri horúčke uvarili šalviu (pravdepodobne šalviu lekársku – *Salvia officinalis* L.), do odvaru namočili handry, do ktorých zabalili choré dieťa. Boľavé oči umývali rosou, alebo ich liečili materinským mliekom. Žena, ktorá dojčila, niekoľkokrát denne striekala priamo z prsníka mlieko do karpavých alebo zapálených očí dieťaťa. *Žiabre* – zápalové ochorenie ústnej dutiny dieťaťa liečili tak, že zavčas rána, „keď ešte vták potok nepreletel“, nabrali vodu dolu prúdom. Matka do tej vody namočila cíp svojej košeľe a vytierala ním ústa dieťaťa. Na popáleniny alebo obarené miesto nasypali soľ, aby sa nevytvorili pluzgiere. Ranu potom potreli bielkom z vajčka alebo olejom a napokon na ňu nasypali usušené a na prach roztlačené lístie jahody (*Fragaria vesca* L.). Hnisavý pupček a zaparené miesta na tele dieťaťa zasypali prachom z dreva napadnutého črvotočom.

Hlavnou formou obživy kočovných olašských Rómov bolo priekupníctvo s koňmi. Kupovali väčšinou staršie, chorľavé kone, ktoré potom vyliečili (skutočne alebo iba zdanlivo) a so ziskom ich potom predávali na trhoch a jarmokoch. Liečenie koní tvorilo preto prirodzenú súčasť ich liečiteľských vedomostí a schopností. Samotné liečebné postupy však uchovávali v prísnej tajnosti, preto sa podarilo zaznamenať iba niektoré.

Dýchavičnému koňovi uvarili odvar z vrbového lístia (*Salix alba* L.) a kvetu bazy čiernej (*Sambucus nigra* L.). Pred jarmokom mu do hrdla vliali pivo alebo pálenku; dýchavičnosť na niekoľko hodín prestala a koňa zatiaľ predali ako zdravého. Opuchnuté koleno zvierťa (v ktorom bola voda) liečili obkladmi: v octe varili lístie a kôru z jelše (*Alnus glutinosa* L.) a horúce obklady prikladali koňovi na boľavé miesto. Belmo na oku zafukovali mletým cukrom. Oko umývali odvarom

z harmančeka (*Chamomilla recutita* L.). Kúsavé, kopavé a lenivé kone „liečili“ nemilosrdne drezúrou – bičom. Aj pri liečení koní sa využívali magické praktiky, napr. okiadzanie: na žeravé uhličky dali deväť vlasov z hrivy koňa, naškrabali rohovinu z kopýt a pridali ešte nejaké byliny. Koňa okiadzali zo všetkých strán a dali mu aj nadýchať sa dymu.

Ľudové liečiteľstvo olašských Rómov predstavuje komplex racionálnych a iracionálnych úkonov, ktoré sú výsledkom dlhoročného pozorovania a poznávania prírody, ako aj dôsledkom oboznamovania sa s ľudovým liečiteľstvom obyvateľstva, v prostredí ktorého sa nomádni Rómovia pohybovali. Ich vedomosti v oblasti liečenia rastlinami (fytoterapia) sa vo väčšine prípadov zhodujú s poznatkami uplatňovanými v slovenskom ľudovom prostredí⁵⁴,

| Olašská Rómka pri kočovnom voze, Rožkovany
(okres Prešov) 1941 | Foto J. Kolarčík |

54. Porovnaj Horváthová, E.: Liečenie a pranostiky. In: Slovensko, Ľud – II. časť. Bratislava 1975, s. 1033-1038.

zhodujú sa s vedeckými poznatkami súčasnej farmakognózie⁵⁵. Magické praktiky mali často tiež pozitívny dosah – pomáhali predovšetkým účinkom psychickým⁵⁶. Opísané liečebné praktiky boli u olašských Rómov v Rožkovanoch, Kendiciach a Petrovanoch v čase výskumu živé. Dnes, po takmer tridsiatich rokoch, upadli do zabudnutia, informátorky sa k nim nerady priznávajú. Tradičné rómske liečiteľstvo nahrádza dnes dôvera k modernému zdravotníctvu.

Fotografie sú majetkom archíva Krajského múzea v Prešove.

Zusammenfassung

Elena Lacková: Da volkstümliche Heilwesen der Olach-Roma in der Ostslowakei in der Vergangenheit

Bis 1959 konnte man in der Slowakei nomadisierenden Gruppen, den sog. Olach-Roma, begegnen. Die meisten von ihnen bezogen im Winter feste Wohnsitze und wanderten nur in den Sommermonaten. Zu diesen gehörten auch die Roma in den Ortschaften Rožkovany, Kendice und Petrovany in der Nähe von Prešov.

Das im vorliegenden Beitrag bearbeitete Material über die volkstümlichen Heilmethoden bei den Zigeunern, das zu dieser Zeit noch lebendig war, stammt aus den fünfziger Jahren. Die verschiedenen Krankheiten – Erkrankungen der Atemwege, des Verdauungstrakts und andere – wurden mit Hilfe von Heilpflanzen behandelt. Besondere Aufmerksamkeit und Fürsorge widmete man der Gesundheit der Kleinkinder. Unter den Heilmethoden hatten Praktiken magischen Charakters das Übergewicht. Der charakteristische Lebensunterhalt der wandernden Olach-Roma, der Pferdehandel, spiegelte sich auch in einer spezifischen Pferdeheilkunst wider.

Das volkstümliche Heilwesen der Olach-Roma war das Ergebnis ihrer langjährigen Beobachtung und Kenntnis der Natur, aber auch ihrer Kenntnis der volkstümlichen Heilmethoden in den Gebieten, durch die die Roma bei ihren Wanderungen zogen. Ihr Wissen von der Verwendung der Heilpflanzen stimmt größtenteils mit der volkstümlichen Heilkunst des slowakischen Ethnikums überein; sie sind auch im Einklang mit den wissenschaftlichen Erkenntnissen der gegenwärtigen Pharmakologie.

55. Osobná informácia doc. Felklovej; možno tiež porovnať Thurzová, L. a kol.: Malý atlas liečivých rastlín. Martin 1984.

56. Davidová, E.: Bez kolíb a šiatrov. Košice 1965, s. 146. V tejto súvislosti treba poznamenať, že mágia sa nevyužívala len na „vyháňanie“ chorôb, ale aj na „privolanie“ choroby – *porobenie* – z dôvodov vzájomnej nenávisť. Napr. keď niekto zoberie v noci hlinu z deviatich hrobov, premieša ju a hodí druhému pod nohy, ten dostane mŕtvicu; podobne z deviatich hrobov natrhane rôzne zeliny namáčané v rose a zašité tajne nepriateľovi do odevu (mužovi do vrečka, žene do záhybu v sukni) majú spôsobiť, aby v ňom „zhnili pľúca“. *Začítaná* usušená koža zo žaby zašitá podobne ako zeliny spôsobí, že ten, kto takého *porobenisko* nosí, bude mať v bruchu žaby a pod. Tieto praktiky však patria do oblasti poverových predstáv.

— Anketa „Romské reálie“

(stav znalostí romských reálií mezi českými vzdělanci)

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje autorů, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

1. Úvod

Společnost přátel časopisu Romano džaniben, vydavatel romistického časopisu *Romano džaniben*, iniciovala sondu, jejíž hlavním cílem bylo získat informace o obecné úrovni znalostí základních romských reálií. Vycházela z vlastních dlouhodobých zkušeností, z nichž vyplývá, že úroveň znalostí o kultuře Romů je velmi nízká i u vzdělané části obyvatelstva a zdaleka neobstojí ve srovnání s úrovní znalostí v oborech, které mají pro široké vrstvy obyvatelstva mnohem menší relevanci (jako např. v geologii nebo v botanice).

Dnes dostupná romistická literatura ani mnohé další publikace založené na terénním průzkumu mezi Romy v České republice se k této otázce nevyjadřují. Proto se *Společnost přátel časopisu Romano džaniben* rozhodla ověřit oprávněnost uvedené hypotézy.

Její ověření na základě reprezentativního šetření by vyžadovalo prostředky daleko přesahující rozpočtové poměry organizace. Nabízela se ale metoda, která by náklady výrazně snížila a zároveň za jistých předpokladů poskytla srovnatelné výsledky. Zmíněná metoda spočívala v dotazování tzv. vzdělců, tj. osob, u nichž lze nadprůměrné obecné vzdělání očekávat vzhledem k jejich pozici, renomé či stupni vzdělanosti. Průkaznou sílu této metody měla stvrzovat „bílá místa“ ve znalostech romských reálií. Jestliže i tato vzdělaná vrstva obyvatelstva disponuje pouze nízkou znalostní úrovní daného tématu, lze očekávat odpovídající znalostní stupeň i u méně vzdělané části populace. Tato implikace neplatí pro otázky, které vycházejí spíše z osobních zkušeností než ze zprostředkovaných, jako např. znalost konkrétních romských výrazů.

V dotazníku jsme se zaměřili na nejdůležitější otázky v rámci čtyř tematických okruhů. Otázky se týkaly historie a identity Romů, jejich kultury, jazyka a životního stylu. Některé také zkoumaly ochotu vzdělců osvobodit se od běžně šířených stereotypů.

Výsledky víceméně potvrdily osobní postřehy. Vyjma několika témat vděčících za svou popularitu medializací (která místy hraničila se skandalizací – v posledních letech např. kauza veprín v Letech u Písku), byly znalosti slabé až nulové. Z výsledků je patrné, že Češi ne-

měli v průběhu školní docházky příležitost seznámit se ani s minimem informací o Romech, jejich historii a kultuře ani si je nikde nedoplňli. Z rozhovorů mimo dotazník vyplynulo, že respondenti vnímají vlastní neinformovanost jako zahanbující.

Znalost o Romech nepatří do obecně vyžadovaného fondu informací, a není tudíž považována za samozřejmost. Stigma romského etnika se přenáší i na znalosti o něm.

2. Obecné údaje

2.1 Autoři

- Společnost přátel časopisu Romano džaniben (iniciátor a koordinátor)
- Občanské sdružení Athinganoi
- Multikulturní centrum Praha
- Seminář romistiky Ústavu indologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
- Studenti romštiny Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy

2.2 Cíle

- zjistit stav znalosti romských reálií mezi představiteli veřejného života, kteří jsou obecně pokládáni za vzdělané
- zjistit rozsah přetrvávajících předsudků a dezinformací
- podnítit k diskusi o jiných „romských“ tématech, než je chudoba a zločinnost
- usilovat o zvyšování obecné úrovně vědomostí o romském etniku
- zjistit nedostatky v informovanosti, což poslouží při výběru příspěvků do časopisu (redakce Romano džaniben) a témat při vzdělávacích aktivitách (Multikulturní centrum Praha, Athinganoi)

3. Metoda

3.1 Výběr dotázaných

Z důvodu omezených finančních prostředků nemohla být anketa provedena na reprezentativním vzorku. Důraz je přenesen z reprezentativnosti na ilustrativnost. Z tohoto důvodu byly tázány osoby, u nichž byla předpokládána nadprůměrná úroveň vzdělanosti.

Vzorek zastupuje jen několik desítek dotázaných, ale zahrnuje i osoby zastávající vysoké funkce veřejného života, jako např. biskupa církevní instituce, šéfredaktora celostátního

společenského časopisu, člena vlády, ředitele známých firem, poslance sněmovny, vysokoškolské profesory a publicisty.

Jisté reprezentativnosti bylo docíleno širším záběrem profesí dotázaných. Různorodost postavení respondentů zaručuje odpovědi, které lze – alespoň z hlediska výzkumu – chápat jako nezávislé.

Způsob, místo a čas dotazování byly zvoleny s ohledem na osobu dotázaného a její postavení. Proto nebyla metodika zcela jednotná.

Z metodiky vyplývá, že sonda může obsáhnout pouze horní mez informovanosti. Vysoké procento správných odpovědí tudíž poukazuje na malou vypovídací schopnost otázky, protože skutečně reprezentativní výzkum by mohl pro danou otázku vykazovat hodnoty informovanosti od nuly po zjištěný maximální stav v závislosti na tom, do jaké míry měli dotázaní z titulu své funkce či svého postavení nadstandardní příležitost či potřebu se v dané tématice vzdělat.

3.2 Sběr dat

Dotazník byl realizován v druhé polovině roku 2002, hlavní fáze dotazování probíhala koncem roku 2002 a počátkem roku 2003. Data byla vyhodnocena v březnu 2003, v dubnu 2003 byly výsledky zveřejněny na internetových stránkách Multikulturního centra Praha www.mkc.cz.

Na dotazování se podíleli pracovníci všech zúčastněných organizací, kteří navrhli respondenty, skontovali je a provedli rozhovor podle dohodnutého dotazníku.

3.3 Charakter otázek, průběh dotazování

Oblasti otázek: dějiny, identita, kultura, jazyk, životní styl

(Přesné znění otázek – viz příloha č. 1, orientační odpovědi na otázky viz příloha č. 2)

Znění otázek bylo koncipováno tak, aby u respondentů nemohl vzniknout dojem, že by mohli být na základě neznalosti vystaveni posměchu. To se při vyhodnocování odrazilo v kategorii odpovědí „tuším“. Byly do ní zahrnuty všechny odpovědi, z nichž bylo patrné, že dotazovaný nemá přílišné povědomí o tématu, ale zároveň se intuitivně přiklání k některé z variant. (Například odpověď „ano“ na otázku, zda mají Romové zastoupení v mezinárodních institucích.)

Dotazník byl vyplněn za přítomnosti tazatele, ve výjimečných případech i prostřednictvím e-mailu, kdy byl ovšem kladen důraz na rychlé navrácení dotazníku, aby byla eliminována šance dohledávat správné odpovědi.

Identita dotázaného byla zaznamenána pouze v případě jeho souhlasu. Velké množství přání zůstat anonymním vedlo k tomu, že jsme zcela ustoupili od zveřejnění konkrétních identit. Z atmosféry rozhovorů vyplývalo, že převládá nejistota z nízké úrovně poskytnutých odpovědí. U tří otázek nebyly zjištěny odpovědi všech dotázaných, protože otázky byly přidány v pozdější fázi dotazování.

3.4 Postavení dotazovaných

Následující funkce a profesní zařazení uvedli sami respondenti. Funkce jsou řazeny chronologicky v pořadí, ve kterém byly dotazníky zpracovány. Opakování názvu znamená, že se profesní status vyskytl vícekrát:

Vysokoškolský profesor, dramatik, právník, šéfredaktor, ředitel dětského domova, ředitel organizace neziskového sektoru, projektový manažer, novinář, agent PR, sociolog, ekonom, hudebník, vysokoškolský profesor, vysoký duchovní, soudní znalec, malíř, lékař na akademii věd, publicista, redaktor celostátního týdeníku, programátor, redaktor, novinář tiskové agentury, profesor VŠCHT, šéfredaktor celostátního časopisu, grafik IT, historik, biskup církevní instituce, broker, ředitel firmy, podnikatel roku v jednom z předchozích let, bankovní právník, finanční analytik radiokomunikační společnosti, bankovní úředník, právník na MPO, manažer Komerční banky, finanční ředitel obchodního domu, manažer IT, pracovník státní správy, senátor, novinář, novinář, konzultant PR, pracovník státní správy, tři poslanci PSP, poslanec PSP a člen vlády.

3.5 Statistické zpracování výsledků

Charakter otázek umožnil dělit je pro účely zpracování na dva základní typy:

- Otázky, u kterých byla posuzována výhradně správnost odpovědí. Tyto otázky vedly pouze k dichotomickým odpovědím „vím to“, anebo „nevím to“ (např. „Odkud pocházejí Romové?“).
- Otázky, které umožnily posoudit i jistou míru znalostí, ve formě výčtu variant. V prezentaci výsledků jsou počty správných příkladů rozčleněny (např. „Které romské umělce znáte?“).

Zvláštní kategorii odpovědí představuje u obou typů odpovědí shrnutá do kategorie „tuším“. Reflektuje opatrnou formulaci otázek, která chtěla dotázanému poskytnout prostor pro minimální odpověď, nevyžadující hlubší znalost tematiky. Odpovědi na otázky, které umožnily strohou odpověď „ano“ či „vím“ (např. „Má romština mluvnicki?“), jsou samozřejmě obtížněji interpretovatelné, protože fakt, že odpověď nebyla rozvedena, může pramenit jak z nedostatku znalostí, tak z časové tísně. Odpovědi kategorie „tuším“ je třeba hodnotit v závislosti na přesném znění otázky.

V otázkách týkajících se životního stylu byla rozlišována spíše úroveň individualizace. Do kategorie „vím“ byly začleněny jen odpovědi, ze kterých vyplývá kritický postoj k paušalizujícímu znění samotné otázky, jako např. „jak kdo“ (v otázkách typu kdo je dobrý řidič, kde tráví dovolenou), anebo „v závislosti na majoritní populaci“ (v otázce na náboženství).

Otázka týkající se příchodu „našich“ Romů do prostoru České republiky byla často špatně chápána, přestože jsme její formulaci důkladně zvažovali. Zkušenost ukázala, že dotázaní, kteří měli možnost se k otázce vrátit, opravili svoji odpověď dodatečně.

V otázce týkající se zacházení s Romy během protektorátu se vyskytovaly často mírnější odpovědi typu „byli diskriminováni“ apod. Tyto odpovědi byly zařazeny do kategorie „tuším“, protože neprokazovaly povědomí o dalekosáhlejších dopadech genocidního rozsahu na předválečnou romskou populaci.

4. Úroveň znalostí a nejčastější a pozoruhodné odpovědi na jednotlivé otázky

Úroveň znalostí konkrétních reálií byla různá. Některé odpovědi odkryly existenci či absenci jistých stereotypů i tím, co konkrétně respondenti vyjmenovali, pokud měli možnost se rozepsat (tj. např. která řemesla, které umělce znají).

4.1 Původ Romů, datace jejich příchodu do střední Evropy

Indický původ Romů je zřejmě obecně známý fakt. Převážná 90-procentní většina ho uvedla správně, leč většinou bez podložení svého názoru. V případech, kdy byly důvody uvedeny, jednalo se převážně o četbu a informaci ze školy (i přes absenci této informace ve školních učebnicích). Jen ojediněle se vyskytly lingvistické či fyziognomické důvody, naopak důvody kulturní se neobjevily vůbec.

Vzhledem k toleranci velmi širokého rozpětí od 10. do 15. století nebo obecně pojmu „středověk“ pro příchod Romů do prostoru střední Evropy lze konstatovat, že staletá přítomnost Romů ve středoevropském prostoru patří k samozřejmostem českých vzdělců. „Přestřel“ v podobě datování jejich příchodu do doby stěhování národů byl výjimečný.

Uvedena byla i varianta příchodu přes Egypt, což je pozoruhodný důkaz o životaschopnosti a adaptabilitě pultisícileté legendy o egyptském původu Romů (viz původ výrazu „Gypsy“)

4.2 Doba usazování Romů dnes žijících v ČR

Doba usazování Romů patří zřejmě k velkým mýtům české společnosti. Převážná většina obyvatel je přesvědčena o tom, že se Romové usadili před jednou až třemi generacemi, což ve skutečnosti platí jen pro zanedbatelnou část těch Romů, kteří dnes žijí na území České republiky (konkrétně pro tzv. Romy olašské a dále pro potomky Sintů a tzv. českých a moravských Romů, kteří přežili genocidu za 2. světové války).

Zdá se, že se mezi českou vzdělanou vrstvou traduje předválečné vědomí o Romech. Převládá představa o Romech donedávna kočujících, přestože v českých a moravských zemích kočovali Romové hlavně před druhou světovou válkou. Tato představa díky dnes již rozšířenému povědomí o násilném usazování Romů v padesátých letech koexistuje paralelně se známou skutečností, že v dnešní době žijí Romové usedle. Konkrétní termín byl nejčastěji prezentován jako „usazení Romů“, přestože se týkal jen menšiny v rámci romské populace.

I uvedené dřívější termíny masového usazování Romů (začátek 20., konec 19. století) je třeba odmítnout, protože existují přesvědčivé důkazy o tom, že usedlí Romové tvořili integrální součást venkovského obyvatelstva na Slovensku ještě mnohem dříve.

Podezření, že hlavní zdroj vědomostí o Romech má kořeny v předválečné vzdělanosti, by mohlo být potvrzeno výsledkem odpovědí na otázku vyjmenování konkrétních romských řemesel (viz dále).

4.3 Doba příchodu dnešních Romů do českých a moravských zemí

Samotný fakt příchodu Romů ze Slovenska do Čech a na Moravu je zřejmě známější než datování jejich usedlého způsobu života. Nicméně pouhá třetina dotázaných uvádí poválečné období. Zhruba čtvrtina je přesvědčena o stálé přítomnosti Romů od středověku, přičemž opomíjí násilný zlom, způsobený fašistickou genocidou. Rozpor mezi touto neznalostí a faktem, že dvě třetiny respondentů ví o osudu Romů během protektorátu (viz dále), lze vysvětlit buď nesprávným pochopením otázky (viz metodika), anebo podceněním rozsahu genocidy.

4.4 Zastoupení Romů v mezinárodních organizacích

Romové nemají přímého zástupce při zasedáních valného shromáždění OSN, ale romská mezinárodní organizace IRU byla v roce 1979 přijata do sekce mimovládních organizací (ECOSOC) OSN, kde má dodnes status konzultanta. Třetinu kladných, ale dále nerozvedených odpovědí (interpretovaných jako „tuším“) lze nejspíš považovat za reakci na způsob kladení otázky (tj. „Mají Romové zástupce...?“). Bližší informace uvedlo jen šest procent dotázaných.

4.5 Symboly romství

Mezi vyjmenovanými symboly romství vynikalo kolo, často spojované s kočováním. Skutečnost, že tímto kolem na vlajce se Romové také hlásí ke svému indickému původu, naopak nebyla známa nikomu (pozn. – kolo na indické vlajce, buddhistická „dharmačakra“, symbolizuje jed řád, zákon příčiny a následku, vesmírnou spravedlnost; jako znak svého kředa je užil slavný panovník Ašóka ve 3. století př. n. l.). Jako další důležitý symbol byl uváděn také jazyk.

(Pozn. na okraj: uveden byl i přesný popis indické vlajky, opereta „Cikánský baron“ a ironicky míněná odpověď „kožená bunda, teplákové adidas“.)

4.6 Osud Romů za protektorátu

Povšechná informovanost o historii Romů v českých a moravských zemích je poměrně vysoká. O diskriminačních praktikách ví zřejmě prakticky celá vzdělaná populace. O romských transportech do koncentračních táborů a o jejich vyhlazování vědí skoro tři čtvrtiny dotázaných. Důvod vysoké informovanosti může spočívat ve zveřejnění faktů o romských koncentračních táborech v Letech u Písku a v Kunštátu u Hodonína v polovině 90. let a v silně medializované debatě o dalším nakládání s vepřínem, který dnes na historickém místě letského tábora stojí.

4.7 Osud Romů na tisovském Slovensku

Jenom každý sedmý respondent uvádí detaily o diskriminačních praktikách slovenského státu v období války a pouhý jeden z deseti se domnívá, že Romové byli pronásledováni. Celý zbytek (74 %) neuvádí nic anebo přenáší své výroky o dění v protektorátu i na poměry na Slovensku.

V tom lze spatřit jisté potvrzení toho, že zdrojem informovanosti o osudu Romů za protektorátu byla debata o táboru v Letech. Za předpokladu, že vzdělanostní úroveň byla za společného státu homogenní, svědčí tato asymetrie o tom, že byla na českém území před medializací romských koncentračních táborů taktéž nízká informovanost.

4.8 Romská řemesla

Převážná většina dotázaných si vzpomněla minimálně na jedno romské řemeslo, celé dvě třetiny vědí víc než o jednom.

Z vyjmenovaných profesí a jejich frekvence však lze odvozovat jisté stereotypy. Ve výčtu totiž převažují profese typické spíš pro původní „české“ než pro dnešní, původem „slovenské“ Romy, jako např. brusiči nožů, dráteníci, podomní obchodníci. Slovenští Romové se živil tradičně jednak hudbou a kovářstvím, ale v souvislosti s usedlým způsobem života v blízkosti slovenských sídel se navíc živil prodejem lesních plodin, výrobou vepřovic (nepá-

lených cihel), stavebními pracemi, a hlavně nádenickou prací na polích, na statcích a v domácnostech. Rozdíl opět poukazuje na pravděpodobný původ znalostí o Romech, který představuje informační fond první republiky.

O novějších zdrojích informací naproti tomu svědčí uvedení „olašských“ romských řemesel, jako je kotlářství a obchodování koňmi.

Jako jedna z profesí byla jmenována také výroba keramiky, avšak toto řemeslo nebylo u Romů nikdy potvrzeno. V jednom případě byla uvedena mylná domněnka, že před usazením neměli Romové žádná řemesla. Tomu odporuje existence řemesel vykonávaných odlišným, typicky romským způsobem (třeba kovářství vsedě) a dále řemeslné tradice dodnes kočujících skupin (často je jejich skupinová identita přímo odvozena od řemeslné profese).

4.9 Romští umělci

Obraz povědomí o romských umělcích se velmi podobá znalostem romských řemesel, a to i kvantitativním vyjádřením podle počtu vyjmenovaných položek. Prakticky každý, tj. skoro 90 % dotázaných, umí vyjmenovat aspoň jednoho, ne-li dva romské umělce, nejčastěji Vojtu Lavičku, Idu Kelarovou, Ivu Bittovou, Věru Bílou a Kale, Rudu Dzurku a další.

Mezi romskými umělci byly uvedeny i Hana Hegerová a Lucie Bílá, někdo poukázal na význam romských vrcholových sportovců.

4.10 Romská média

U romských médií je znalostní úroveň znatelně nižší než u umělců a řemesel. Prakticky polovina respondentů nezná žádná anebo se o jejich existenci pouze dohaduje, naproti tomu dvě pětiny dotázaných dokáží vyjmenovat i konkrétní tituly, většinou pořad „O Roma vakeren“ v Českém rozhlase a časopis „Amaro Gendalos“.

4.11 Romské výrazy z oblasti školství

Odpovědi na otázku, existují-li v romštině výrazy, jako „test“, „zkouška“, „škola“ atd., byly tříděny podle odůvodnění. Jako „tuším“ byly klasifikovány výroky typu „Romové nechodí do školy“. Jako správnější důvod byl uznán názor, že pro Romy žádné školství neexistuje, že vzdělání musí získat prostřednictvím majoritního jazyka a v prostoru ovládaném majoritní kulturou a tradicí. Zkušenosti s jinými menšinami ukazují, že právě zde má svůj původ špatný prospěch ve škole a také pozdější neúspěchy v profesním a sociálním životě Romů.

Vyhodnocování je velmi nejednotné a uvedená procenta je třeba brát se značnou rezervou. Část respondentů si je zřejmě vědoma souvislosti mezi významem školy v životě národa a existencí příslušných výrazů v jeho jazyce.

Romské dítě je samozřejmě schopno doma mluvit o dění ve škole a mezi mluvčími romštiny se proto už vyvinuly pojmy, sloužící k označení školních reálií. Jedná se o výrazy majoritního jazyka uzpůsobené fonologické a morfologické struktuře romštiny. Tento mechanismus tvoření nových výrazů souvisí s absencí skutečně romského školství, tedy nikoli se schopnostmi či vlastnostmi samotného jazyka.

Další uvedené vysvětlení pro současný stav vybavenosti romštiny (co se týče výrazů ze školství) vychází z idealizující teorie, že romský životní styl nevyžaduje zkoušení.

Dvě odpovědi charakterizují celou škálu představ o romštině – postavíme je přímo proti sobě: první, že má romština menší slovní zásobu a že je méně rozvinutá než např. čeština, druhá, že je plnohodnotným a rozvinutým jazykem.

4.12 Romské zvyky

Šest ze sedmi vzdělaných Čechů si nevybavuje ani jeden zvyk, který je pro romskou kulturu zvláštní nebo typický.

Uvedeny byly vědecky nedoložené zvyky podmalování si očí uhlím a poplívání očí na ochranu proti uhranutí.

4.13 Náboženství Romů

Minimální znalostí o konfesionalitě Romů se vyznačuje třetina respondentů, která odpovídá v tom smyslu, že náboženství závisí mj. na převládajícím vyznání majority.

Další třetina neví nic o náboženství Romů a třetina jim konkrétně připisuje katolictví nebo křesťanství, což může na lokální úrovni odpovídat skutečnosti.

Odpovědi jako „žádné náboženství“ a „pohanský přírodní kult“ se naštěstí vyskytly jen ojediněle.

4.14 Charakter romštiny

Zhruba polovina dotázaných má pocit, že by romština mohla mít mluvnicki, případně i konkrétní gramatické jevy uvedené v otázce. Další pětina je informovaná více, ale celá čtvrtina dosud neměla příležitost se alespoň povrchně s charakterem romského jazyka seznámit.

Jen jednou bylo uvedeno, že romština asi nemá gramatiku, jinak převažoval názor, že gramatiku má snad každý jazyk.

4.15 Romské výrazy

Z deseti Čechů si pět nevybavuje žádné romské slovo, jeden „je má na jazyku“, jen si je momentálně nemůže vybavit, dva si vybaví slova, jako jsou *gádžo*, *love* nebo *Rom*, dva znají výra-

zů více. (Víc by pravděpodobně znali z italštiny nebo španělštiny, které se ve škole taktéž ne-
probírají.)

Některé odpovědi obsahovaly smyšlené nebo expresivní výrazy, které měly znít romsky
(*šago, lago, ičmar, ačmar, čúro*). Zde se zřejmě projevuje dávný stereotyp, který dává romštinu
do souvislosti s jazykem zlodějů a vagabundů.

Protiváhu představují respondenti, kteří citují celé (byť zkomolené) věty, které mohou
být úryvky z písní.

4.16 Dovolená u Romů

Třetina dotázaných považuje dovolenou za individuální věc a šestina si představuje, že zů-
stávají doma nebo navštěvují příbuzné.

Docela časté byly romantizující odpovědi, jako „v přírodě“, „u řeky“, „u ohně“, „na čer-
stvem vzduchu“, „ve stanu“, „v Rumunsku“.

4.17 Romové jako řidiči

Větší polovina se ohradila proti etnicky podmíněným schopnostem řídit automobil. Zby-
tek Romům buď spíše nedůvěřuje, anebo se k dané otázce neumí nikterak vyjádřit. Někteří
svoji obecnou nedůvěru vysvětlují tím, že Romové nevlastní auto anebo že jsou nediscipli-
novaní.

4.18 Romská jídla

Jeden ze čtyř dotázaných je s to jmenovat alespoň jedno typicky romské jídlo, tři čtvrtiny ni-
koliv. Mezi uvedenými jídly z daného vzorku se nejčastěji objevují *goja* (bramborovým těstem
plněná střívka) a *holubki* (masem a rýží plněné zelné listy). Jeden respondent *goja* přesně po-
psal, asi podle prezentace v televizním pořadu „Romale“. Častěji jsou uvedena stereotypní
jídla, jako „ostrý guláš“, „pikantní pečeně“ anebo „pes“. Opakovala se také „slepice
v jílů/v blátě/v popelu“.

4.19 Otázka směřující na identifikaci Romů s majoritním obyvatelstvem

Za účelem analýzy této otázky byla položena otázka: „Komu by Romové fandili při fotbalo-
vém utkání ČR – Itálie?“

Stejně jako u ostatních značně individuálních otázek (na náboženství, dovolenou,
schopnost řídit) odpověděla i zde třetina respondentů nikoli konkrétním mužstvem (čes-
kým, italským), nýbrž relativizací – tedy že záleží především na tom, jestli jde o Roma české-
ho či italského. Třetina respondentů tedy na naši hru vůbec nepřistoupila a upozornila na

fakt, že je otázka položena problematicky. Pokládáme tento přístup za zdravý základ pro budování tolerantního přístupu k minoritám.

Jeden z dotazovaných se obával, že by Romové mohli fandit soupeři, když jsou v Česku tak diskriminováni. I zde prosvítá rozšířená neznalost o silné, až obdivné identifikaci Romů se vším českým.

4.20 Anonymita

Na závěr byla položena otázka, jakou míru anonymity chce dotázaný zachovat. Třetina dotázaných souhlasila se zveřejněním svého jména, dvě třetiny souhlasily alespoň se zveřejněním funkce nebo profese. Jen malé množství dotázaných si nepřálo jakékoli zveřejnění informací o své osobě v souvislosti s anketou.

5. Závěr

Celkový stav znalostí o romské kultuře je nedostačující, a to především vzhledem k tomu, že jde o společensky významnou složku obyvatelstva. Vzdělaná část společnosti je informována:

z většiny: o indickém původu Romů, o přibližné dataci jejich stěhování do střední Evropy a o jejich fatálním osudu během fašistické okupace,

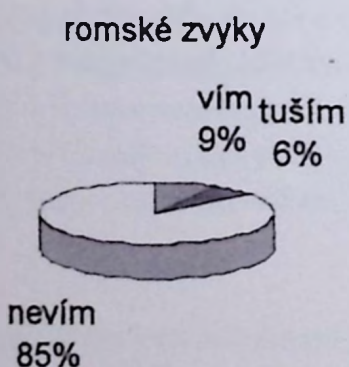
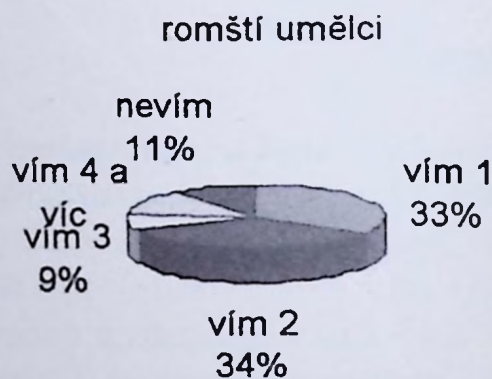
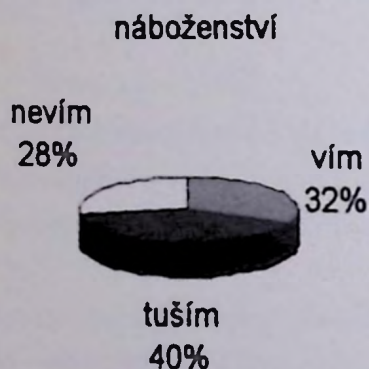
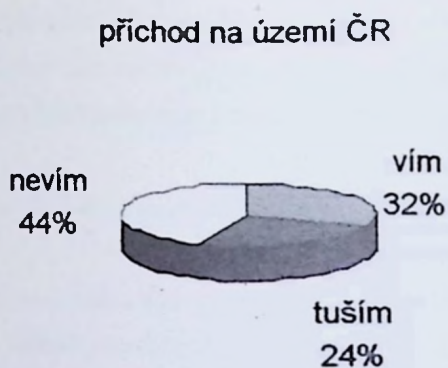
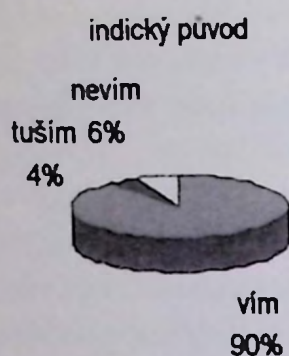
do jisté míry (tj. zhruba ze třetiny): o podobnostech Romů s indickým obyvatelstvem, o jejich migraci ze Slovenska do Čech a Moravy po druhé světové válce, o tradičních romských řemeslech a umělcích a o regionální diferenciaci jejich náboženství, o nutnosti relativizovat a přistupovat k jednotlivcům individuálně (např. v otázce na řidičských schopnostech, na místo dovolené nebo na identifikaci při sportovním utkání),

minimálně: o usedlém způsobu života Romů, o jejich osudu na Slovensku, o jejich zvycích a o charakteru romštiny, jen asi desetina si vzpomněla na více než dva konkrétní romské výrazy.

Pro názornost poslouží pět typů otázek a složení odpovědí:

Informovanost o Romech nepatří do obecně vyžadovaného fondu znalostí a není považována za samozřejmost. Z reakcí v průběhu dotazování byla patrná určitá potřeba dotazovaných ospravedlnit své nedostatečné znalosti, což svědčí o tom, že jistý stupeň znalostí je pokládán za žádoucí, ačkoli jej v konkrétních případech nebylo dosaženo. Dotázaní zmínili i domnělé příčiny současného stavu, omlouvali se s odůvodněním, že látka ze zkoumaného oboru nepatřila do školního kurikula. Jeden uvedl, že se v dceřině učebnici již zmínky o Romech obje-

vují. Ambivalence mezi obecně nízkou znalostí romských reálií na jedné straně a uznáním skutečného významu těchto znalostí na straně druhé může být důvodem, proč někteří lidé debaty na toto téma bagatelizují nebo se jím vyhýbají – nikdo se nechce vystavit odhalení své neznalosti. Veřejné mlčení pak blokuje samotný zájem o tematiku romské kultury. Stigma romského etnika se tak přenáší i na znalosti o něm.

Kromě znalostí byla testována i tendence paušalizovat. Otázky na kvalitu romských řidičů, na preference při volbě místa dovolené a na identifikaci se sportovním družstvem byly zhruba ze třetiny odpovězeny stylem: „Jak kdo“ či „Individuálně, jako u Čechů“. Respondenti, kteří uvedli konkrétní volbu nebo zkušenost (např. že jsou špatní řidiči), mohou jistě také mít obecně individualizující přístupy, ale to by již bylo předmětem specifické odborné studie.

Příčiny chabé úrovně vzdělanosti na tomto poli ještě nebyly zjištěny. Lze pouze konstatovat existenci začarovaného kruhu, na jehož počátku se nízká informovanost těch, kteří působí ve vzdělávacím procesu (školy, média) reprodukuje prostřednictvím nevalné úrovně jejich publikací a projevů (učebnice, články a pořady) v podobě nevzdělané veřejnosti a mládeže. Současné trendy multikulturní výchovy přinášejí změny, avšak současná média se kultury Romů dotýkají jen periferně (především se soustřeďují na témata koncentračních táborů a jednotlivých romských umělců). Jediné stereotypy v souvislosti s pojmem „Rom“ jsou kriminalita, nedostatečné hygienické podmínky bydlení, nomádský způsob života apod.

Neznalost romských reálií se jeví jako příkrý rozpor oproti jiným polím obecně uznávané vzdělanosti. Konfrontace výsledků provedené studie s úrovní požadavků na jiné obecně uznávané znalosti staví Romy do pozice bezvýznamného středoasijského národa. Při obecných částech přijímacích zkoušek anebo při veřejných zábavných soutěžích patří ke standardu např. otázky na hlavní město Peru, na datování občanské války v USA, na italské herce nebo na španělské malíře apod., zatímco na slavné romské hudebníky nebo na klíčový proces usazování Romů nebývají směřovány otázky žádné.

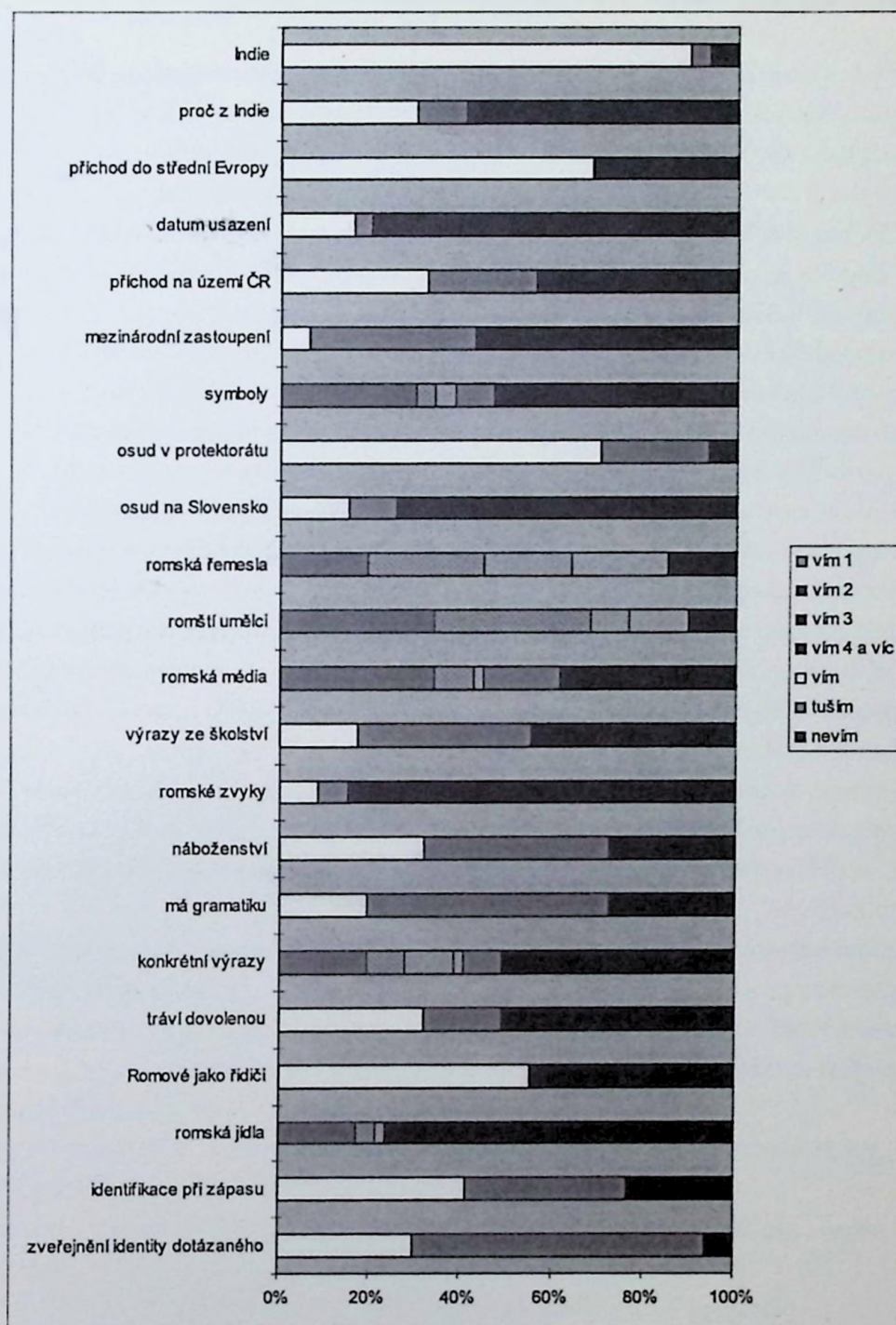
Nesoulad požadovaných nároků na znalosti o Romech a o jiných národech je obzvlášť závažný proto, že Romové – na rozdíl od jiných běžně prezentovaných národů – sdílejí s Čechy společný střeoevropský prostor a znalosti o jejich kultuře, historii a pozitivních hodnotách jsou pro dobré sousedské vztahy nezbytné. Neznalost je vděčná půda pro šíření předsudků a pro laciný požadavek, aby Romové ze svých (neznámých a nediskutovaných) zvyků a tradic ustoupili a přizpůsobili se majoritě. Neznalost působí v této souvislosti nejen nekulturně, ale obsahuje i potenciál kulturní genocidy, jak bylo v minulosti opakovaně a v různých „civilizacích“ prokázáno.

6. Kvantitativní přehled odpovědí

V tabulce jsou uvedeny procentuální podíly odpovědí k jednotlivým otázkám. Údaj v kolonce „základ“ udává počet vyhodnocených vyplněných dotazníků.

	nevím	tuším	vím	1	2	3	4 a víc	základ
Indie	6%	4%	89%					47
proč z Indie	60% ¹	1%	30%					47
příchod do střední Evropy	32%		68%					47
datum usazení	80%	4%	16%					25
příchod na území ČR	44%	24%	32%					25
mezinárodní zastoupení	57%	36%	6%					47
symboly	53%	9%		30%	4%	4%		47
osud v protektorátu	6%	23%	70%					47
osud na Slovensku	74%	11%	15%					47
romská řemesla	15%			19%	26%	19%	21%	47
romští umělci	11%			34%	34%	9%	13%	47
romská média	38%	17%		34%	9%		2%	47
výrazy ze školství	45%	38%	17%					47
romské zvyky	85%	6%	9%					47
náboženství	28%	40%	32%					47
mluvnice	28%	53%	19%					47
konkrétní výrazy	51%	9%		19%	9%	11%	2%	47
způsob trávení dovolené*	51%	17%	32%					47
Romové jako řidiči	45%		55%					47
romská jídla	77%			17%	4%	2%		47
identifikace při zápase	24%	35%	41%					17
zveřejnění identity dotázaného	6%	64%	30%					47
	nic	funkci	vše					

Příloha č. 1: Znění otázek v dotazníku „Romské realie“

1. Odkud pocházejí Romové? Proč si to myslíte? Kdy přišli do střední Evropy?
2. Jak dlouho žije většina „našich“ Romů usedlým způsobem života?
3. Odkdy žije současná romská populace na území České republiky?
4. Mají Romové zastoupení v mezinárodních organizacích? V jakých?
5. Napadají Vás symboly romské identity (např. vlajka, měna, mezinárodní svátek, hymna, znak)? Popište je, prosím.
6. Jaký byl osud Romů během fašistické okupace v protektorátu?
7. Jaký byl osud Romů na tisovském Slovensku?
8. Na která romská řemesla si vzpomenete?
9. Kterého romského spisovatele, výtvarníka, hudebníka či jiného umělce znáte?
10. Znáte periodika nebo pořady, ve kterých se uplatňuje romština?
11. Myslíte si, že existují romské výrazy pro: „škola“, „univerzita“, „test“, „písemka“, „zkouška“?
12. Jak chrání Romové novorozence před uhranutím? Znáte nějaké jiné zvyky?
13. Jaké náboženství vyznávají Romové?
14. Má romština mluvnicí? Abecedu? Člen? Rody? Budoucí čas? Má romština nějaké hlásky, které čeština nemá?
15. Znáte nějaké romské výrazy?
16. Kde a jak tráví Romové rádi dovolenou?
17. Jsou Romové dobří řidiči?
18. Znáte nějaké romské jídlo?
19. Komu fandí Romové při fotbalovém zápasu Česká republika – Itálie?
20. Můžete zveřejnit
  1. Celé mé jméno, profesi i funkci
  2. Pouze mou profesi (funkci)
  3. Resort (obor), ve kterém pracuji.
  4. Nepřeji si zveřejňovat jakékoliv údaje o své osobě.

Příloha č. 2: Soubor správných odpovědí

1. Odkud pocházejí Romové? Proč si to myslíte? Kdy přišli do střední Evropy?

Romové pocházejí z Indie. Napovídá tomu jejich vzhled, nepochybně to dokazuje jejich jazyk, najdou se také překvapivé a jinak nevysvětlitelné paralely ve zvycích, ve způsobu provozování řemesla, ve vnitřním sociálním uspořádání, v kultuře obecně apod.

2. Jak dlouho žije většina „našich“ Romů usedlým způsobem?

První Romové se usazovali už v době svého příchodu do střední Evropy v 15. století, zejména na území Slovenska (Spiše), Maďarska, Rumunska. Pováleční romští migranti ze Slovenska, kteří dnes tvoří absolutní většinu Romů v České republice, žili tedy před svým příchodem do Čech a na Moravu už usedle. Výjimku tvořil malý počet tzv. olašských Romů, kteří byli rákonem č. 74 z roku 1958 násilně usazeni.

3. Odkdy žije současná romská populace na území České republiky?

Od druhé světové války – kromě zanedbatelné části původních tzv. českých Romů a Sintů, kteří přežili fašistickou genocidu – pocházejí všichni Romové ze Slovenska. Organizovaný nábor Romů v „cikánských osadách“ do oblastí po vysídlených Němcích a později spontánní migrace přivedla po roce 1945 do Čech a na Moravu asi třetinu Romů ze Slovenska.

4. Mají Romové zastoupení v mezinárodních organizacích? V jakých?

Od 4. 3. 1979 má předchůdce dnešní IRU (Internationalno Romani Unija) nejdříve pozorovatelský a později poradní status v sekci mimovládních organizací OSN.

5. Napadají vás symboly romské identity (např. vlajka, měna, mezinárodní svátek, hymna, znak)? Popište je, prosím.

Vlajka: nahoře modrý, dole zelený pruh, uprostřed červenohnědé kolo symbolizující věčný cyklus života a připomínající i kočování.

Měna: Nemá vlastní teritorium, tudíž nemá ani vlastní měnu.

Mezinárodní den Romů se slaví 8. dubna na počest prvního mezinárodního kongresu Romů v roce 1971.

Hymna: *Dželem, dželem lungone dromenca...* Skladatelem byl srbský Rom Žarko Jovanović Jagdino.

6. Jaký byl osud Romů během fašistické okupace v protektorátu?

V protektorátu Čechy a Morava byli v polovině roku 1942 – podle výnosu o potírání cikánského zlořádu – částečně odvezeni do sběrných táborů, v roce 1943 byli skoro všichni deportováni do cikánského tábora v Osvětimi, kde byli z velké části vyvražďeni anebo zemřeli během transportů do jiných koncentračních táborů.

7. Jaký byl osud Romů na tisovském Slovensku?

Na Slovensku byly „cikánské osady“ podle zákona z roku 1943 násilně vystěhovávány z obcí. V nejedné vesnici se však místní starosta „svých Cikánů“ zastal a vystěhovat je nedal – což svědčí o integrovanosti Romů do předválečné slovenské společnosti. Postupem času se diskriminace Romů stále zhoršovala: do větších měst a obcí směli vkročit jen v pevně vymezenou dobu, nesměli používat veřejnou dopravu atd. Muži byli odváděni do táborů nucených prací. Mnoho romských mužů se vyznamenalo jako partyzáni. Po fašistické okupaci Slovenska byly celé romské komunity vyvražďeny pro spolupráci s partyzány. Na druhé straně se nemalý počet romských mužů dostal s Tisovou armádou do Ruska, kde většina dezertovala a vstoupila do první československé armády Ludvíka Svobody.

8. Na která romská řemesla si vzpomenete?

Např. kovářství, hudební profese, košíkářství, korytářství, kotlářství, brusičství, obchod koňmi, výroba hudebních nástrojů atd.

9. Kterého romského spisovatele, výtvarníka, hudebníka či jiného umělce znáte?

V ČR a SR např. spisovatelé: Ilona Lacková, Tera Fabiánová, Ilona Ferková, Vlado Oláh, Margita Reiznerová, Andrej Giňa atd.; výtvarníci: Rudolf Dzurko, Ján Oláh, Dušan Oláh, Ján Berki atd.; hudebníci: Rinaldo Oláh, Ján Berki-Mrenica, Jožka Fečo, Věra Bílá, Vojta Lavíčka atd.

10. Znáte periodika nebo pořady, ve kterých se uplatňuje romština?

Romsky psané nebo do romštiny přeložené příspěvky nabízejí periodika *Amaro gëndalos*, *Romano hangos*, *Romano kurko*, *Romano džaniben*, rozhlasový pořad *O Roma vakeren* a pořad ČT *Amare Roma*. (Počátkem roku 2003 přibyl časopis *Romano vodi*).

11. Myslíte si, že existují romské výrazy pro: „škola“, „univerzita“, „test“, „písemka“, „zkouška“?

Vzhledem k tomu, že doposud neexistují školy s romštinou jako vyučovacím jazykem, nemohly se příslušné výrazy vytvořit. Mluví-li Romové doma romsky, používají výrazy z majo-

ritního jazyka, přizpůsobené romské fonologii a morfologii. Ostatně i v jiných evropských jazycích jsou tato slova „mezinárodní“, obvykle s latinskou nebo řeckou etymologií.

12. Jak chrání Romové novorozeně před uhranutím? Znáte nějaké jiné zvyky? Uvázáním červené nitě kolem zápěstí, křtem.

13. Jaké náboženství vyznávají Romové?

Většinou náboženství bezprostředního nebo historicky předcházejícího okolí. Zachovávají i starší vrstvy náboženských tradic až po prvky vysvětlitelné pouze dědictvím z doby indické.

14. Má romština mluvnici? Abecedu? Člen? Rody? Budoucí čas? Má romština nějaké hlásky, které čeština nemá?

Každý přirozený jazyk má gramatiku, tedy i romština. Psané gramatiky romštiny vycházejí teprve v posledních dvou staletích (prvními autory, kteří popsali romskou gramatickou strukturu, byli Rüdiger, dále Marsden, český filolog Puchmajer a další).

Zápis vychází většinou z místního majoritního jazyka, pro stejnou hlásku se používá v Česku *č*, v Německu *tsh*, v Anglii *ch*, v Bulharsku a Rusku odpovídající znak z abekvy.

Skoro všechny dialekty romštiny používají člen.

Romština má dva gramatické rody: maskulinum a femininum, např. *kamiben* (láska) a *pañi* (voda) jsou rodu mužského, *god'i* (rozum) a *chib* (jazyk) rodu ženského.

Romština má budoucí čas, např. *džava* (půjdu).

Hlásky, které se nevyskytují v češtině, představuje čtveřice tzv. přidechových (aspirovaných) souhlásek, tj. *čh*, *kh*, *ph*, *th*. V některých dialektech (např. kalderaštině) se uchovala hláska podobná indickému zadopatrovému *R*.

15. Znáte nějaké romské výrazy?

...

16. Kde a jak tráví Romové rádi dovolenou?

Normálně neznají tuto tradici, cestují za prací, za příbuznými anebo na poutě. V posledních letech různé příbuzenské skupiny společně kempují.

17. Jsou Romové dobří řidiči?

Stejně jako ostatní lidé: jak kdo.

18. Znáte nějaké romské jídlo?

Marikla, haluški, goja, holubki, pišot, bokela atd. (u „slovenských“ Romů).

19. Komu fandí Romové při fotbalovém zápasu Česká republika – Itálie?

Mluvíme-li o Romech žijících v Česku, převládá identifikace s Čechy, která se v jiných oblastech projevuje v tendenci maximálně se přizpůsobovat, smýt ze sebe obecné stigma.

Zusammenfassung

Peter Wagner: Kurzumfrage: Wissen über die Roma

Mehrere regierungsunabhängige Organisationen, darunter der Herausgeber von *Romano džaniben*, haben mit finanzieller Unterstützung der EU eine Umfrage durchgeführt, die den Kenntnisstand hinsichtlich Kultur, Geschichte, Sprache und Traditionen der Roma ermitteln sollte. Anstelle einer aufwendigen, repräsentativen Meinungsumfrage wurde der Fragebogen einer kleinen Anzahl von Respondenten vorgelegt, die allgemein als gebildet angesehen werden dürften. Dadurch war von vornherein festgelegt, dass die Ergebnisse keine absolute Auskunft über den tschechischen Wissensstand ablegen können, sondern nur dessen Obergrenze. Unter den Befragten befanden sich hochgebildete Repräsentanten des öffentlichen Lebens, unter anderem ein Bischof, ein Chefredakteur einer angesehenen Zeitschrift, ein Regierungsmitglied, Direktoren, Parlamentsabgeordnete und Hochschulprofessoren.

Die Fragen deckten mehrere geschichtliche Themen, herausragende Persönlichkeiten und Medien, Lebensstil, traditionelle Berufe, Symbole sowie die Sprache der Roma ab, die bis heute noch gerne als Slang abgetan wird. Einige Fragen zielten nicht so sehr auf den Wissensstand, aber eher auf die Bereitschaft, sich auf Pauschalisierungen einzulassen („Sind die Roma gute Autofahrer?“). Unter Gebildeten war dies glücklicherweise eine Minderheit.

Die Umfrage bestätigte den Verdacht, dass nicht einmal Gebildete auf einfache mit den Roma zusammenhängende Fragen korrekte Antworten zu geben vermögen. Der Wissensstand spiegelt die Tatsache wider, dass die Tschechen weder aus Schulbüchern, noch aus gängigen Publikationen, Medien oder einer öffentlichen Diskussion Zugang zu verlässlichen Informationen über die Roma haben. Veraltete Informationen (z.B. über die fast vollständig ermordeten böhmischen Roma) werden immer noch als für sämtliche Roma gültig dargestellt. Einige Fragen sind jedoch dank der Diskussionen der letzten Jahre mehrheitlich zufriedenstellend beantwortet worden.

Die fehlende Präsentation von Roma-bezogenen Informationen, eng verknüpft mit minimalem Interesse daran, führt zu einer starken Anfälligkeit für Vorurteile, Desinformationen und zu einer unausgewogenen Interpretation vorhandener Fakten.

Peter Wagner

— Tři rozhovory s romskými pamětníky

Rozhovor s Helenou Jonášovou

Helenku Jonášovou z Banskej Bystrice poznám od roku 1994. Už sa presne nepamätám, kde sme sa stretli po prvý raz, ale ten dojem z nej pretrváva dodnes: Má v sebe niečo „mamkovské“ (nikdy sa nezabudne opýtať, či nie ste hladní) a zároveň niečo veľmi príjemné, mladé a zvedavé. Za takmer desať rokov, čo sa poznáme, sa jej život uberal neuveriteľným tempom. V zrelom veku sa dala na vysokoškolské štúdium, ktoré ukončila, pracovala v štátnej správe a aktívne aj v neziskovom sektore. Je na dôchodku, ale nesedí so založenými rukami, naďalej pracuje a aktívne sa zapája do verejného života. Na sklonku minulého roka sme si obe našli čas na malé posedenie a debatu. Čitateľom ponúkam krátky výber z nášho rozhovoru.

Rozhovor vznikol vďaka láskavej podpore Občianskeho združenia IN MINORITA Bratislava.

Zuzana Kumanová

Si Rómka. Čo to pre teba znamená?

Nikdy som nemala ani pomyslenie tajiť to. Viedli ma k tomu moji rodičia, bola som tak vychovaná. Bývali sme v osade a život v osade im ani mne nedovolil zaprieť, že sme Rómovia. Pochádzam z veľkej rodiny, moja mama aj otec mali veľa súrodencov. Súdržnosť bola veľmi veľká a to je to, čo sa mi zdá, že sa v súčasnosti medzi Rómami stráca. Široká rodina mi dávala pocit spolupatričnosti. Nikdy som nemala ani myšlienku, že by som poprela svoju identitu. Môjho syna sme už vychovávali inak, ale ani on nepoprie kam patrí, vie, že je Róm. Bolo to pre mňa dôležité aj vo vzťahu k mojím rodičom. Mne vštepovali: „Si Rómka, ale musíš urobiť krok vpred.“

Ako sa volá osada odkiaľ pochádzaš?

Dedina sa volá Senica a časti, kde sme žili, sa hovorí „Na hrbe“. Teraz tam žije asi 180 Rómov. V minulosti to nebola veľká osada, tak 10 domov. Vyrástla som tam. Odišli sme, až keď som sa vydala. Zostali sme tam iba rok po sobáš, pretože môj otec bol striktný a povedal, že do roka sa musíme osamostatniť. Ukázalo sa, že to bolo dobre. To isté aj sestra, rok mohla bývať u rodičov a potom sa museli odsťahovať. Hodil nás do vody, aby sme sa naučili plávať. Museli sme sa naučiť postarať sa sami o seba.

Senica leží asi 2 kilometre od Banskej Bystrice. Väčšina ľudí z osady bola na vyššej úrovni aj vďaka tomu, že to bolo blízko mesta a mali príležitosť si čo-to zarobiť. Boli to robotníci, príležitostní muzikanti.

Z detstva si pamätám na súdržnosť medzi jednotlivými rodinami. A tiež im išlo o zmenu k lepšiemu. Napríklad to bola prvá osada, kde si spoločne vykopali vodovod, kde bolo verejné osvetlenie, rozhlas po drôte. V osade boli dve chatrče, ktoré boli do konca 80. rokov zbúrané. Bola to moderná nie osada, ale časť obce. Samozrejme dnešná doba má vplyv na charakter osady, hlavne nezamestnanosť a sociálna odkázanosť. Ale keby som ju mala porovnať s okolitými osadami, myslím, že je ešte stále najlepšia v okolí Banskej Bystrice. Je to súčasť obce.

| Helena Jonášová, Banská Bystrica 2001

| Foto Tony Hübschmann |

Je to tak vnímané aj zo strany Nerómov, sú Rómovia skutočne súčasťou spoločenského diania v dedine?

My, čo sme tam vyrástli, určite. Navzájom sa poznáme, máme kamarátske vzťahy ešte zo školy. Dáva mi to zámienku domnievať sa, že tam, kde ľudia spolu vyrástli a poznajú sa, niet etnických konfliktov. Kde sú priateľstvá, tykajú si navzájom, kde poznajú svoje mená, tam nie je konflikt minorita – majorita. Róm nepôjde do poľa svojho niekdajšieho spolužiaka, lebo má ostych, hanbu. Ale tí, čo sa privydali a priženili, tí sú neznámi. Tam môže dochádzať k stretom. Je rozdielny prístup majority k nám „domácim“, poznajú nás, vážia si nás, majú nás radi, a k tým, čo sa tam priženili.

Aké máš spomienky na detstvo?

Rodičia sa snažili, aj keď to bolo často pre nich ťažké. Nemali sme nedostatok, ale ani nijaký extrovný prepych. Mama bola šikovná, vedela z mála navariť, vypekala... Dá sa povedať, že

rodičia boli prísni. Zároveň musím povedať, že mama bola láskavá, milá... Otec bol priamy a vychovával nás k zodpovednosti. Mal v sebe múdrosť a bol veľmi pracovitý. Neznášal záhaľčivosť. Obaja boli veľmi pedantní a čistotní. Vždy u nás bolo všetko v poriadku. Do nášho domu chodil lekár, keď bolo treba niekomu z osady. Farár, keď robil pohreb, zložil sa u nás. Z nášho otca sa stal nepísaný vajda. Celá osada si ho vážila, mal prirodzenú autoritu. U nás boli prihlasovacie lístky, keď prišiel niekto cudzí. Otec viedol evidenciu, vedel presne, kto kde býva. Je pravda, že to bola menšia komunita, bola väčšia spolupatričnosť, viacej dohliadal jeden na druhého. Keď bolo treba niečo urobiť, bol väčší záujem a často stiahli aj toho, čo sa mu nechcelo.

Najskôr sme mali iba jednu izbu, ale postupne sa pristavovalo. Roky sa pamätám, že sa stále niečo dostavovalo, rozširovalo. Pokým sme boli malí, mama nebola zamestnaná. Zamestnala sa až v 50. rokoch, robila ťažko pri murároch. Potom sa naskytlo miesto upratovačky v divadle, tam bola až do dôchodku. Otec dlhé roky pracoval v cementárni, neskôr, keď ochorel, robil vrátnika. Vyučený nebol, ale bol veľmi zručný.

Keď to porovnávam s inými svojimi vrstovníkmi, tak viem, že oni nám mohli dať viac ako ostatní dali deťom.

Ja som chodila do školy s deťmi z dediny. My sme boli v kolónii tri deti, ja a dvojčiky od Pleškov, čo sme začali chodiť do meštianky do mesta – od šiestej triedy. V škole sme boli „biele vrany“, ale nemala som pocit menejcennosti. Spomínam si na svoju učiteľku, ako si vedela ku mne nájsť cestu tak, aby som zapadla medzi ostatných. Pedagógovia majú veľkú možnosť viesť deti k znášanlivosti. Spomínam si, že ona nikdy nedala najavo, že by som bola nejaká iná. Práve naopak, tým, že ma chytila okolo pliec, pochválila ma, dala najavo, že ma má rada. Potom ma ani spolužiaci nepodceňovali, nevyčleňovali z kolektívu. Nemala som pocit, že by ma niekto zaznával.

Hovorila si, že rodičia pochádzali z viacerých detí, koľko máš ty súrodencov?

Boli sme traja, ale brat už zomrel. Mám ešte sestru. Myslím, že na počet detí mala v našej rodine vplyv výchova, respektíve kontakt s nerómskymi rodinami. Tým, že rodičia, hlavne otec, pracovali pre gazdov, asi videli, že uživiť veľa detí a dať im, čo potrebujú, je ťažké. Otec asi zapochyboval o rómskom porekadle, že veľa detí je veľa bohatstva. Myslím si, že to bolo ich vedomé rozhodnutie mať iba tri deti. Neplatí to o otcových a maminých súrodencoch, tí majú veľa detí, a tak aj naša širšia rodina je veľká. Niekde už mladých ani nepoznám, neviem, kde sú, ani sa už tak často nestretávame, snáď len na pohreboch. Z otcových súrodencov jeden odišiel a žil v Prahe, tam sa aj oženil. Veľa na sebe pracoval, študoval, pôsobil v štátnych službách. Istým spôsobom je pre mňa vzorom.

Stretla si sa niekedy s odmietnutím na základe farby pleti?

Keď som skončila meštianku, nemohla som sa zaradiť. Dokonca sme museli použiť známosti, aby som mohla ísť za učnicu do Slovenky. Je pravda, že potom, keď ma spoznali, tak sa to zmenilo. Bola som asi prvá rómska učnica v dejinách Slovenky. Spočiatku mali obavu, ale rýchlo zbadali, že rodinné zázemie je dobré a ja sa snažím. Spolužiačky chodili k nám, aj prespali, videli, ako žijeme. Neskôr neboli žiadne problémy. Vyučila som sa, aj priemyslovú školu som si urobila a 35 rokov som pracovala v Slovenke.

Čo podnietilo tvoje rozhodnutie študovať na vysokej škole?

Dlhé roky som pôsobila v Komisii pre riešenie cigánskej otázky pri ministerstve práce. Angažovala som sa od 70. rokov. Robili sme dobrovoľne, bez nároku na peniaze. Navarili sme čaj, zavolali ženského lekára a bola beseda. Alebo sa robili stretnutia u niekoho doma, chodili sme so ženami cvičiť.

V roku 1989 som sa zamestnala v sekretariáte Komisie v Banskej Bystrici. Pracovala som tam krátko, lebo po páde totalitného režimu sa tieto miesta zrušili. Išla som pracovať na okresný úrad na sociálne, bola som začlenená na dávkové oddelenie. Videla som, že treba so sebou niečo robiť, zákon sa dá preštudovať, ale ja som chcela byť kvalifikovaná. Vlastne som chcela dokázať sama sebe, že na to mám. Keď vznikla Katedra rómskej kultúry v Nitre, rozhodla som sa, že to skúsím. Podarilo sa a odpromovala som.

Ako tvoju angažovanosť prijímala rodina, hlavne manžel a neskôr syn?

Nemôžem povedať, že môj muž, aj keď je Róm, by sa s tým hneď stotožnil. Ale postupne to prijal. Keď som zmenila zamestnanie a išla robiť na sociálne, nevedeli sme, čo všetko od toho máme očakávať. Keď som začala chodiť do školy, pribudli mi povinnosti, dvakrát za mesiac som musela ísť do Nitry. A neskôr sa k tomu pridali ďalšie cesty. Postupným tlakom sa s tým obaja, manžel aj syn, vyrovnali. Tiež videli, že to chcem, že je to pre dobrú vec, keď idem preč z domu. Dnes vidím, že nebyť štúdia, mnohé príležitosti by neprišli. Nebyť pochopenia manžela, nemohla by som študovať. Moje promócie boli zadostučinenie aj preňho.

Môj nebohý brat bol veľmi šťastný, keď som promovala. Bol na mňa veľmi pyšný. Myslí si, že keby žili moji rodičia, boli by na mňa hrdí, hlavne otec.

Ako sa tvoje pôsobenie vyvíjalo po absolvovaní vysokoškolského štúdia?

Malo to pozitívnu odozvu v práci, prejavilo sa to na hodnotení a aj finančnom postupe. Ale nie len to, začala som pôsobiť na katedre, prednášala som až do minulého školského roku.

Paralelne so štúdiom a zamestnaním si pracovala aj v neziskovej organizácii. Čo ťa k tomu motivovalo?

Robili sme rôzne parciálne programy. Ako nám dovoľoval čas, cez víkendy a prázdniny sme robili tábory pre deti. Cez deti sme mohli sledovať rodinu. Videla som, ako by bolo potrebné pracovať s celou rodinou a počas celého roka. Uvedomovala som si, že tam by malo byť ťažisko sociálnej práce. Nemôžeme vytrhnúť jedného člena – či už dieťa, alebo ženu, ale musíme pracovať so všetkými. To sa nám podarilo až teraz, aj vďaka tomu, že som už na dôchodku a mám viac času. Čiastkové programy nám pomohli odskúšať si niektoré postupy, mali sme možnosť poučiť sa a teraz už intenzívne môžeme robiť v našej lokalite s celými rodinami.

Si veľmi aktívna, tvoja vitalita je obdivuhodná. Aké sú tvoje ambície do najbližšej budúcnosti?

Nie je to môj sen, ale viacerí ma nabádali, aby som pokračovala v štúdiu. Zaoberala som sa rómskou rodinou a snáď to by mohla byť téma, ktorej by som sa chcela venovať. Mám poznatky z praxe, ktoré by sa oplatilo publikovať.

Rozhovor viedla Zuzana Kumanová

K rozhovoru s paní Mgr. Helenou Jonášovou pripojujeme vzpomínky jejích příbuzných na druhou světovou válku. V jedné z epizod, která málem dopadla tragicky, vystupuje malá Helenka jako půlroční holčička.

Za svými příbuznými do Senice (Majerky) a Sásové u Banské Bystrice zavedla studenty romistiky a jejich vyučující Milenu Hübschmannovou Helena Jonášová v květnu 1992. Tehdy ještě neměla titul Mgr. Pracovala na sociálním odboru okresního úřadu v Banské Bystrici a přitom dálkově studovala na Katedře romské kultury UKF v Nitře.

Výpovědi Heleniných příbuzných jsme zaznamenali na magnetofon, přepsali a přeložili do češtiny se snahou zachovat je v co nejautentičtější podobě. Na několika místech byl text zkrácen a mírně upraven (vynechali jsme např. vstupní otázky). Takto zpracovaný text jsme poslali Heleně k opravě a doplnění. Po jejích drobných úpravách je zařazen do rozsáhlého sborníku o osudech Romů na Slovensku za druhé světové války, který připravuje k vydání nakladatelství Triáda. To nám dalo svolení vzpomínky paní Bartošové, manželů Bučkových a Heleny Jonášové otisknout.

Rozhovor s Pavlínou Bartošovou

Pani Pavlína Bartošová je teta (matčina sestra) Heleny Jonášové. Žije v Senici u Banské Bystrice. V době rozhovoru (v květnu 1992) jí bylo 73 let. Rozhovoru se účastnila i Helena, uvádíme tedy i její výpověď a pozdější doplňující poznámku.

Pavlína Bartošová:

Phagerde¹ phirnas, marnas, nasilñinenas, čornas, na has lače. Ajse zeleno gada pe lende has. Darahas amen lendar, denašahas lendar. Džahas ando bunkri, hockaj sova-has.

Majerka pes kharlas dakedi oda than, kaj amen bešahas. Pal o nevo ačhišam ke Señica. Na bešahas adaj but, ča rod'ina, trijanda, saranda manuša. Khera has avka sar th'akanak.

Akadaj, so bešelas mira kirvaki čhaj the le phraleha, t'adaj thode tankos – the savore avri! O Roma. O čhavore nange, savore melale, pirnange. Kamenas amen te livinel. O Phagerde. Ale joj pes čhida p'oda tankos. Rakli! Rakli! Ukrajinka has, džanelas německi, ale šaj phenas, has k'amende lachi. Joy amen sare Romen zachrañinda. Odi rakli peske phraleha. Jov bešel akanak Señicate, lako phral, a joj Bratislavate. Jov has kovačis, gardistas, ale lačo. Amare čhave leske pomahinenas, jov delas phaba, hruški, baro lačo manuš has, bares les kamahas. Mira čhake gełas pi birmuvka. Jon, o Phagerde,

Pavlína Bartošová:

*Komolič*¹ tady všude chodili, mlátili lidi, znásilňovali, kradli, nebyli hodní. Nosili takové zelené šaty. My se jich báli, utíkali jsme před nima. Schovávali jsme se v bunkrech, přespávali jsme všude možně.

Tohle místo, kde jsme bydleli, se kdysi jmenovalo Majerka, teď v nové době jsme připojeni k Senici. Nebydlelo nás tu moc, jenom příbuzní, třicet, čtyřicet lidí. Domků tu bylo tolik, co teď.

Tady, jak bydlela dcera mojí kmotry se svým bratrem, tady postavili tank – všichni ven! Jako my Romové. Děti nahé, špinavé, bosé. Chtěli nás postřílet. Němci. A ona se vrhla před tank! Jedna *rakli*. *Rakli!* Byla to Ukrajinka a uměla německy, ale můžeme říct, že se k nám chovala hezky. Ta nás, Romy, zachránila! Ta *rakli* se svým bratrem. On teď bydlí v Senici a ona v Bratislavě. On byl kovář a gardista, ale byl hodný. Naši chlapci mu pomáhali, dával nám hrušky, jabka, strašně hodný člověk to byl, měli jsme ho rádi. Mojí dceři šel za kmotra na biřmování. Němci nás chtěli

1. Phagerdo – dosl. *rozbítý, zlámaný, zkomolený* (participium od *te phagerel* – *rozbít, zlámat, komolit řeč*), argot. výraz pro Němce, obdoba etymologického významu tohoto slova v češtině (*Komolič*).

o Němci, amen kamenas te murdarel, saren, u e rakli amen zachraňinda.²

A jekh čhaj adaj has, andal oblokos la li'e avri. Savoredžene laha kerd'e džungales o Phagerde. The la Katuškaha. Palis nasvali'e so dujdžene. Aňi čhavore len našti has. Ajso phureder manuš, Rom, la li'a romňake. Ale čhave la našti has.

The manca kamenas džungipen te kerel. Miro phral pašlolas ando haďos, jov has partizanos, ale e musi has leste phagli, ta les premuk'e, a garuvelas pes ando haďos. O Phagerde av'e ande, thode man avka kije fala. A man has rom, ale me som lestar šov berš phureder, ou has paš mande, ale na paťanas, hoj hin miro rom. Tho finkipi diňam svatobna, ale th'avka na paťanas. No palek jekh Romňi – la has čhaj, ajsi kotor džuvli la has čhaj. Chudi'e la, so phenav tumenge, adala Němci, ligid'e la avri, kerd'e laha džungipen. Laki daj cholasalila, avka avla tel obloka, vičinelas, te len the man. Ale man na li'e. Man has pheň, terneder, muľas čori, ta la astard'e. So dujedžeňenca – akadaj tele len ligid'e – baro džungipen lenca kernas.

postřílet, všechny, všechny, a ta holka nás zachránila.²

(Komentář paní Jonášové: Omyl! To byla sousedova dcera. Moje matka na to vzpomínala takto: Je pravda, že sousedi měli v období okupace velký dům a dílnu a u nich se zdržovali Němci a otec téhle sousedky údajně s nimi měl dobré styky a že v té době Němci chtěli Romy zlikvidovat.)

Bylo tu jedno děvče, vytáhli ji ven oknem a všichni s ní provedli tu ohavnost. Němci. S Katuškou taky. Obě dvě z toho byly potom nemocný. Ani jedna nemohla mít děti. Vzal si ji pak jeden takový starší člověk, Rom, ale děti neměli.

Se mnou taky chtěli provést tu sprostárnu. Můj bratr ležel v posteli, byl partyzán, ale zlomil si ruku, a tak ho propustili a schovával se v posteli. *Komoliči* přišli dovnitř a postavili mě takhle ke zdi. Já měla manžela, jenomže jsem o šest let starší než on – stál vedle mě, ale oni nevěřili, že to je můj muž. I svatební fotky jsme jim ukázali, stejně nevěřili. Pak jedna ženská – měla dceru. Ale pořádný kus to byl, ta její dcera! No a co vám mám povídat! Němci ji chytili, vyvedli ji ven a provedli s ní tu sprostárnu. Její matka se naštvála, skočila k oknu a křičela, ať to provedou taky se mnou. Mně ale nakonec nechali. Jenomže jsem měla sestru, mladší než já, umřela chudák, tu chytili. Vzali je obě, od-

2. Z pozdějšího hovoru, který nebyl nahrán, vyplynulo, že kovář a jeho sestra měli být po válce souzeni za spolupráci s Němci, ale Romové se za ně postavili, dosvědčili, že díky jim nebyli postříleni, a od soudu bylo upuštěno.

Phenen mange, čarav, šaj me dikhav pro Němci? Tikne čhavoren, bare čhavoren marnas, katinenas, le kirven, le bratrancen livinde, savori rodina! Sar o jilo šaj avel la-čo ke lende?

E daj ro vlas, ro vlas. Rovnas e daj o dad. Nasvalila pro jilo olestar, palis muľa.

The mro phral muľa, so has ko partizana. Sar pes pal o garači cirdelas, nachladňindas, avka leske o pro nasvalo has, musaj leske te čhinde. Has bije čang, bije musi. Palek muľa.

La Mólčatar e Ilona kaštenge has. Odoj paš o veš bešen. Na has kašta, avka džanas te čhingerel kašta. Le dadeha. Avka džanas o Phagerde, astarde leske le grastes, ov pes musi te čuďinlas pe late, kana laha kada džungipen kernas. Jedencaročna čhajoraha! E Ilona pales phirlas džungales, križi lake phagerde has. Bešel romeha, džidi hi, ale čhave la nane.

But dara chaľam, but bokh, but nangipen. The džuva amen chaľe, bo našti amen thovahas, čak phirahas upre tele. O čhavore tiknore. Denašahas pal o veš, garuvahas amen. O birovo, o čhibalo ando gav phenďas, te džas ando veš, te garuvas, kaj šaj. Pal o veš amen garuvahas tho gadže, tho Roma. Amen denašťam ki Mičina, odoj man has pheň. Jekh pheň Hiadeľate, jekh has Mičinate. Tak odoj samas, dž'adig pes čuloro na ulevindas oda mariben. Mičinate has trin romane khera. Pheň has mange, the kirvi

vedli je támhle, trochu níž, a tam s nima dělali strašný sprostárny.

Řekněte mi, prosím vás, můžu já se vůbec podívat na Němce? Mlátili malé děti, dospělé chlapce, mučili nás, zastřelili mi kmotry, bratrance, příbuzné! Copak k nim můžu chovat nějaký cit?

Maminka plakala a plakala. Maminka plakala, táta [otčím] plakal, onemocněla z toho na srdce a pak umřela.

I bratr mi umřel, ten partyzán. Jak se takhle plazil skrz zákopy, nastydl, měl nemocnou nohu, museli mu ji uříznout. Měl uříznutou nohu i ruku a nakonec umřel.

Ilona z Mólči šla na dříví. Bydlej támhle u lesa. Došlo jim dříví, a tak si šli s otcem nalámat dříví. A teď jdou takhle *Komoliči*, chytli mu koně – a on se musel dívat, když s ní prováděli tu ohavnost. S jedenáctiletou holčičkou! Ilona pak chodila ohnutá, protože se jí něco zlomilo v kříži. Je sice vdaná, zůstala naživu, ale taky nemůže mít děti.

Co strachu jsme zažili, hlad, nahotu! Žraly nás vši, protože jsme se neměli kde umýt, ukrývali jsme se, bloudili jsme sem tam. Děti malé! Utíkali jsme po lese, schovávali jsme se. Notář, starosta obce, řekl, ať jdemo do lesa a schováme se, kde můžeme. Schovávali se i gádžové i Romové. My utekli k Mičině (Horná Mičina), protože jsem tam měla sestru. Jednu sestru jsem měla v Hiadeľi a druhou v Mičině. U té jsme pak byli, dokud ta válka trochu nepolevila. V Mičině byly tři romské domky. Bydlela tam sestra

has mange odoj. Ale amen bešahas buter av-ri sar andro kher. Th'odoj phirnas Phagerde, ale na has ajse sar akadala. Buter sar čhon samas Mičinate.

Palis avľam khere, arakhlam khere džungipen! Baro džungipen khere arakhlam! O khera sa čhurďile tele, zlabard'e sa! O Phagerde sa kerde. Amen amenge o habi garuďam – sar avľam khere, sa amenge kedile, ačhilam nange – so has ča pre amende.

Me predživďom but phuj. Mre dades na prindžarav, somas tikni, kana muľas. Jov phirlas te bašavel, ando bašaviben les vareko murdardas. Marde pes, maťile, murdard'e les. No palik e daj has korkori churde čhavorenca, samas trin, me somas najterneder. E daj ačhila gadžeha. Kajso, so *škrblíci daval na dach*, pokrivačis. Has lačho manuš, na has phuj. Muľas the jov – šov čhave ačhile. *Prosím vás*, sar samas te dživel, kana na resahas podpora? Mri daj na reselas nič ňikhatar. Kerahas dorora, šňurki, o murša kerenas košara. Bares čorikanes dživďam. Kada sa, o angušťa, o pre, has mange sa fadimen, so phiravas te čorel angara pre štacija. Le čhavoren musi te parvarahas. E daj phirlas ando gav, o gadžija denas krumpľi, bobos, a jekh pheň the me, amen phirahas te čorel angara. Kerďamas buťi, ale buťi na has.

i naše kmotra. Jenomže my se zdržovali víc venku než uvnitř. Tam taky chodili *Komoliči*, jenomže už nebyli tak diví jako ti u nás. V Mičinė jsme byli něco přes měsíc.

Pak jsme se vrátili domů a doma jsme našli jen zkázu! Obrovskou zkázu! Domy se nám zřítily, všechno spálili! To Němci tohle všechno provedli! Měli jsme schované šaty, ale všechno nám sebrali, zůstali jsme nazí, zbylo nám jen to, co jsme měli na sobě.

Já zažila hodně špatného. Otce jsem nepoznala, byla jsem maličká, když umřel. Chodil hrát a jednou ho při muzice někdo zabil. Opili se, poprali se a zabili ho. Maminka zůstala sama se třema malýma dětma, já byla nejmladší. Potom začala žít s jedním gádžem. Takovým, co kladl na střechu tašky – pokrývačem. Dobrý člověk to byl, nebyl špatný. Potom umřel i on a zůstalo šest dětí. Prosím vás, jak jsme měli žít, když jsme nedostávali žádnou podporu? Matka nedostala odnikud ani korunu! Pletla šňůrky, chlapci vyráběli koše. Žili jsme strašně bídne. Podívejte, tady prsty, nohy, všechno mám omrzlé, jak jsem v zimě chodila krást uhlí na nádraží. A děti jsme museli nějak žít! Matka chodila po vsi, selky jí dávaly brambory, kukuřici, a já ještě s jednou sestrou jsme chodily krást uhlí. Byli bychom rádi pracovali, jenomže práce nikde nebyla.

Helena Jonášová:

Mro dad vakerlas, kana has o Němci adaj, li-
le andre mašina but Romen, saren. The mire
dades. Ada jov nahovorindas peske šougo-
ris, te džan la mašinatar het. Lačhes kerde,
lebo so has ande mašina Roma, sare – ňiko
n'avlas khere džido. U jon dujdzene pes za-
chraňinde. Avri chuťile the denašte ando
veš, ale ňiko len na rodelas.

Le dadesko phral – o Pavol Bartoš – has
partizanos, les kharnas Fico. Šukar manuš
has, baro, učo. Adaj has jekh sukromno pod-
ňikatelis, tovarňikos, adaleste ajsi postava
has sar mire dadeske phrales. Delas les šukar
habi – jov phirlas pal o foros urdo upre, an-
grušta pro vasta, ajso sar generalis. Jov has
partizanos the muljas andi vojna. Murdarde
les. Hin pal leste dost pametna listini. Mro
dad vakerlas pal leste but. Ando gav Majer
jov a jekh Romňi hi lenge kodi pametno ta-
buľa.

Helena Jonášová:

Tohle mi vyprávěl můj otec: Když tu byli
Němci, sebrali spoustu Romů, všechny.
I mého tatínka. Ten přemluvil svého švagra,
aby z toho vlaku utekli. Dobře udělali, pro-
tože z těch Romů, co byli ve vlaku, se nikdo
živý nevrátil. Oni dva se zachránili, protože
vyskočili z vlaku a utekli do lesa. Ale nikdo
je nehledal.

Otcův bratr – Pavol Bartoš – byl par-
tyzán, říkali mu Fico. Byl to prý krásný,
urostlý člověk. A tady [v Banské Bystrici] žil
nějaký soukromý podnikatel, továrník, a ten
měl postavu jako můj strýc. Dával mu hezké
obleky – a on [strýček] si vykračoval nastro-
jený po městě, prsteny na rukou, jako gene-
rál. Byl partyzán a umřel za války. Zabili ho.
Píše se o něm v mnoha pamětních listinách.
Můj otec o něm hodně vyprávěl. Strýček
a ještě jedna Romka mají pamětní tabuli ve
vesnici Majer.

Další příběh později připsala Helena Jonášová slovensky. Uvádíme její autorský text:

Naši Rómovia utekali po horách smerom na Mičinu a s nimi boli aj partizáni, ten strýko, čo
bol ranený do ruky [*bratr paní Bartošové*], a tí chlapi, čo ušli z tých vojsk. Schovávali sa v dákej
stodole a ja som začala strašne plakať. Ako malé dieťa, nemala som ani rok. A všetci chceli, že
ma zakopú³, aby som ich tým plačom neprezradila. Chceli ma obetovať, aby ich nenašli Nemci
a nepostrieľali ich všetkých. Už kopali jamu, že ma zahrabú. Keď išli lietadlá, ja už dopredu ve-
dela a plakala som. No ale pak matka povedala, že ona radšej odíde, že ona ma nedá.

3. Několik pamětnic svědčí o tom, že pronásledované skupinky Romů ukrývajících se v lesích se z nezbytí
zbavily novorozeněte, které by mohlo svým pláčem všechny prozradit a vystavit jisté smrti. V zájmu celku
byl obětován jedinec.

Bola tam sama, cudzia, tak na ňu útočili. Potom odišla so svojim bratom partizánom a zachránili sa všetci.

Rozhovor s manželi Bučkovými

Zuzana a Juraj Bučkovi jsou rodiče manžela Heleniny sestry. Zuzana se narodila v roce 1925, Juraj v roce 1920. Žijí v Sásové u Banské Bystrice. Helena Jonášová byla – podobně jako při vyprávění paní Bartošové – přítomna rozhovoru, a proto jsme jí jeho nepatrně zkrácený a upravený přepis rovněž poslali ke konečné redakci. Její vysvětlující poznámky uvádíme v závorce u překladu.

Zuzana Bučková:

Avle ando kher o Němci, jon pes kerde partizaňi. O Roma te ulehas godaver, phendehas: „Oda jekh, partizaňi abo Němci, mi ko avel, ča te amenge na ubližinen.“ Ale o Roma has diline, phend'e: „O partizaňi lache! Lačo amenge anen. Den amen te chal, so amenge kampel.“

No palis andro foros amare džuvľen chud'ile. Amen phirahas odija, kaj le balen murdaren, gojenge. Na has amen so te chal. Has amen ajse pašešajti, ta kas has pašešajtos, mukenas les te džal.

Amare Romňa džanas ando foros gojenge u o Němci len chud'ile. Palis amare murša geľe pal lende. The len chud'ile. Ligende len ke Kremňička. Najsig phirenas ande buťi, buťi kerenas phari, avri šutarde has – palik len livinde Kremňičkate. Ande jekha jamate len thode. O široti ačhile paš e mami. E mami len parvarelas.

Zuzana Bučková:

Přišli k nám Němci, předstírali, že jsou partyzáni. Kdyby byli Romové chytrí, byli by řekli: „To máte jedno, partyzáni nebo Němci. Víťáme každého, kdo k nám přijde, jenom když nám nechce ublížit.“ Jenomže Romové byli hloupí a řekli: „Partyzáni jsou dobří lidi! Nosí nám jídlo, dávají nám všechno, co potřebujeme a přinášejí nám jenom dobro.“

No a pak chytili ve městě naše ženy. Chodili jsme tam na jatka pro *goja*. Nebylo co jíst. Měli jsme takové propustky, *pašešajty*, a kdo měl *pašešajt*, toho pustili.

Naše ženské šly tedy do města pro *goja* a Němci je chytili. Pak se za nima vypravili naši chlapi. A taky byli zajatí. Odvezli je do Kremničky. Nejdříve chodili dělat, strašně těžká práce! – byli úplně vyhublí –, a nakonec je zastřelili. Naházeli je do jedné jámy. Širotci zůstali u babičky, babička se o ně starala. (Helena Jonášová: V Kremničke je pa-

Kana mek sas Bystricate, amen lenge phiravahas te chal ando sudos. Korkore na chahas, lenge o balika phiravahas. Ajse šu-
tarde avri has, ande bari buči phirenas. Amen lenge phiravahas gatki, gada, chaben – a on imar has mule.

Jekhvar samas ando obchodos, avla jekh gadžo, phenda: „Joj, dobre sviatki mače, keď tolko kupujete!“

U amen so buči kerahas, pro svjatki sthovahas. Ale akana o love diňam pro balika. „Amenge hin love pro balika,“ phenav me.

„A kaske pro balika?“

„Amenge le Romen but phandě.“

„Už ma keren balika, už hi pal lende. Mar tumare Romen murdardě.“

Oda has 12. vaj 13. decembriste.

Ajsa bara rođinatar na ačiňam ča trin-
džene. A but manuša samas. Mre ujčekovia,
o phrala mre dadeskere, lengere romňa –
odole saren murdardě. Mri daj, mro dad the
me ačiňam džide.

Palis ando 1945 berš avle o Rusi, akor
phundrade o hromadna hrobi. Oda has *proti-
tanková brigáda*. Pal o habi len prindžardam.
A palis len parundam po duj andre jekh hro-
bos, na samas dostatočna, na has love.

Juraj Bučko:

Me prežijindom všelico, všeličo, všelijako
bida. Jekh lačhes na prežijindom.

mátník obetiam, ktorých zavraždili nacisti.
Medzi nimi sú aj mená Romov zo Sásovej.
Taktiež sú v knihách). Když ještě byli zavře-
ní v Bystrici, nosili jsme jim jídlo. Sami jsme
nejedli a jim jsme nosili balíky. Byli tak vy-
hublí! Museli strašně těžce pracovat. Nosili
jsme jim spodky, oblečení, jídlo – a oni už
zatím byli mrtví.

Jednou jsme byli nakupovat v obchodě,
přišel nějaký gádžo a povídá: „Vy se budete
o Vánocích mít, že takhle nakupujete!“

My si totiž všechny výtědky šetřili na Vá-
noce. Ale teď jsme ty peníze vydali na balí-
ky: „Ty peníze máme na balíky,“ povídám.

„A pro koho jsou ty balíky?“

„Máme hodně našich lidí zavřených.“

„Nechte balíky balíkama. Už je po nich.
Vaše cikány už zavraždili.“

Bylo to 12. nebo 13. prosince.

Z tolika příbuzných jsme zůstali jenom
tři. A bylo nás hodně. Strýčkové, bratři mé-
ho tatínka, jejich ženy – ty všechny zavraždi-
li. Zůstal naživu jenom můj otec, maminka
a já.

Ve čtyřicátém pátém přišli Rusové a tehdy
otevřeli ty hromadné hroby. Byla to protitan-
ková brigáda. Poznali jsme [svoje příbuzné]
podle šatů. Pohřbili jsme je po dvou do jed-
noho hrobu, protože jsme neměli dost peněz.

Juraj Bučko:

Já jsem prožil všechno možné, všechno mož-
né, všelijaká trápení. Jenom nic dobrého
jsem nezažil.

Sar has mariben, me somas pre polska hrañici. Somas zarjaďimen andre jednotka paš e zbraňa. Varesave Roma has andre kavajovo urde – len denas ola vikopi te kerel. Me na, me na keravas vikopi, me somas paš e zbraňa. Ando belasa has urde o Židovia. Me somas urdo zelenkasto the kavovo goljeris. Sar Slovakos.

Manca sas but Roma ando zelenkasto. Khatar čak na! Krupinatar, pal calo Slovensko. Ale pal o vichodos buter has ando kavovo urde. Len lenas Hanušovcatar⁴ a hned len denas ando kavova.

Amen samas ando zakopi, livinahas, bojinahas, sar pes patrinel. Jekh kridlos has Němci, aver kridlos Němci, amen samas maškaral. Ale pejlas avka, hoj amen o Němci odzbrojind'e. Na paťanas le Slovakenge. Akor denašahas každo kaďe šaj. Kaďa amen rešťam khere. Kana has povstaňe, geľam ando povstaňe. Palek ča už bojinahas protiv o Němci.

Me man diňom ando povstaňe Bystricate. Has gadže, has Roma, sar pejlas, sar pes ko prihlasinelas. Ko avľas andal o mariben,

Za války jsem byl na polské hranici. Zaradili mě do ozbrojené jednotky. Někteří Romové měli kávové uniformy – a ty nasadili na kopání výkopů. Já ne, je nekopal výkopy, já byl u zbraně. Do modrého byli oblečení Židi. Ale já byl zelený a měl jsem hnědý límec. Jako Slovák.

(Komentář Heleny Jonášové: Rómovia, ktorí vedeli čítať a písať, boli oblečení do uniforiem, tak ako Slováci, slovenskí vojaci. Negramotní Rómovia boli oblečení do hnedých pracovných uniforiem a zaradení do pracovných skupín.)

Se mnou bylo spousta Romů v zeleném! Z nejrůznějších míst! Z Krupiny, z celého Slovenska. Ti z východu byli spíš kávoví. Vzali je z Hanušovců⁴ a rovnou do kávového.

Byli jsme v zákopech, stříleli jsme, bojovali jsme, jak se patří. Jedno křídlo – Němci, druhé křídlo – Němci, a my uprostřed. Ale nakonec to dopadlo tak, že nás Němci odzbrojili. Nevěřili Slovákům. Rozutekli jsme se, utíkali jsme každý, kam se dalo. A tak jsme se dostali domů. Když bylo povstání, šli jsme do povstání. No a pak už jsme bojovali proti Němcům.

Přihlásil jsem se do povstání v Bystrici. Byli tam gádžové i Romové, jak kdo. Podle toho, jak se kdo přihlásil. Kdo utekl z fronty,

4. Jedná se o pracovní tábor v Hanušovcích nad Topľou, zvaný Petič. Poté, co v Hanušovcích skončila práce na trati, byli zařazenci přesunuti většinou do jiného pracovního tábora anebo do „kávové (kakaové) armády“. Ti nejzuboženější byli propuštěni domů.

našti khere has, jov džanelas, so les užarel, te les chudilehas. Niektora geŕe ko partizana, niektora geŕe ke Golianovo armada. Has Viestovo the Golianovo. Me somas andre Golianovo.

Amen samas ando veš. Po salaši sovahas, seňiki, pozemňici kerahas, zakopi has obchurďimen kovaha, čačinaha, bunkri... O svetos amen chovinlas, parvarelas. O gadže, bo džanenas, kaj vaš lenge bojinas. Abo džanas duj trin, čornas oda provijantos. Khere avľom pal o lukestiben 16. 2. 1945.

Man na sas lačho dživipen, has mange dešupandž berš, musi te keravas. Eňa čhave samas. O dad na has kovačis aňi lavutaris – ča mrňinlas, mrňinlas, phirlas pro svjatki te bašavel, ale ajso lavutaris? Na. Kerlas buťi. Me la pheňaha – oj has duj berš phureder mandar – amen parvarahas le čhavoren. Furiki vožinahas, phagerahas bara. The mri daj ňeboho phirlas batohenca kaštenge, bikene-las kašta le gadženge. The angara čorlas.

Me phiravas ande škola. Phirdom ochto trjedi. The trin prjemislovki. Džanen so? Me phiravas ande prjemislovka mre čhaha. Jov phirlas *deno* a me *nočno*. Trijanda berš has mange, sar začňindom ande škola te phirel.

Savore mire čhave hin sikhľarde: jekh hin stavitelis, 44 berš hin leske, leha phiravas ande škola. Jekh hin vodaris, u trito hin usredňaris. Mange kerďa usredno topeňis ando kher.

nemohl se zdržovat doma, protože věděl, co by ho čekalo, kdyby ho chytili. Někteří šli k partyzánům, někteří do Goliánovy armády. Byla armáda Viestova a Goliánova. Já byl u Goliána.

Byli jsme v lese. Spali jsme na salaších, na seníkách, kopali jsme si zemnice, bunkry, obkládali jsme to chvojím. A kdo nás živil? Svět nás živil. Gádzové nám dávali, co mohli, protože věděli, že bojujeme za ně. Anebo šli dva tři a nějaký ten proviant ukradli. Domů jsem se vrátil 16. 2. 1945.

Neměl jsem lehký život. Od patnácti let jsem dělal. Doma nás bylo devět dětí, tatínek nebyl ani kovář ani hudebník – brňkal sice, brňkal, o svátcích chodil hrát sedlákům, ale hudebník? To ne. Nádeničil. Já se sestrou – je o dva roky starší než já – jsme živilí [menší] děti. Kolečka jsem vozil, kamení jsem roztloukal. A moje maminka nebožka chodila s plachetkou na dříví a prodávala dříví gádzům. Nebo kradla uhlí.

Do školy jsem chodil. Vychodil jsem osm tříd. A tři třídy průmyslovky. Víte co? Já chodil na průmyslovku se svým synem. On na denní a já na večerní. Bylo mi třicet let, když jsem začal chodit na střední školu.

Všechny syny mám vyučené. Jeden je stavitel, teď je mu 44 let, a s tím jsem právě chodil do školy, jeden je vodař a třetí topeňář. Je odborník na ústřední topení. Mně zaved ústřední topení v bytě.

Přeložila MH

— **Predpoklady pre vznik a organizáciu pracovných útvarov pre Rómov¹ a asociálne osoby v rokoch 1939–1942**

Perzekúcia rómskeho obyvateľstva počas existencie slovenského štátu mala rôzne podoby. Jednou z nich je aj existencia pracovných útvarov. V nich boli popri asociálnych osobách koncentrovaní obyvatelia rómskeho pôvodu. Slovenskí Rómovia boli zaradení medzi asociálne osoby a to umožnilo ich koncentrovanie v pracovných útvaroch. Existencia pracovných útvarov je dnes už dobre spracovaná,² no menej pozornosti sa venovalo ich vzniku a predpisom, ktoré boli pre život a organizáciu pracovných útvarov nevyhnutné. Úlohou tejto štúdie je aspoň čiastočne zaplniť túto medzeru.

Režim slovenského štátu začal s diskriminačnými opatreniami proti rómskym občanom prakticky hneď po vzniku štátu. Elaborát zákona o potulných Cigánoch z roku 1939 vytvoril právny rámec, na základe ktorého vznikali ďalšie perzekučné opatrenia a Rómovia boli zaradení medzi asociálne osoby. Pre takéto osoby mali byť zriaďované tábory pracovného charakteru, v ktorých malo prísť k ich prevýchove. Hoci sa o zriadení kárnych pracovných táborov jednalo už počas slovenskej autonómie, k realizácii ich zriadenia došlo až po vzniku slovenského štátu. O zriaďovaní pracovných útvarov sa rozhodlo vydaním vyhlášky ministerstva vnútra 2. apríla 1941. Následne vydalo Ministerstvo vnútra – Ústredný úrad práce (ďalej MV – ÚÚP) 8. apríla 1941 smernice k zriadeniu pracovných útvarov, ktorým položilo základný organizačný rámec pre ich existenciu. Smernice charakterizovali pracovné útvary ako pracovné miesta na hospodárske využitie pracovných síl so zreteľom výchovným a karanténym. Boli určené na práce všeobecne prospešné, ako regulácia a čistenie tokov, meliorácia pasienkov, čistenie lesov, úprava ciest a verejných priestorov atď. Predpoklady pre zriadenie pra-

1. V práci používam pojem Róm. V prípade citácií dobových dokumentov používam výraz Cigán, tak ako je to uvedené v archívnych materiáloch.
2. Bližšie pozri: NEČAS, C.: Nad osudom českých a slovenských Cikánů v letech 1939 – 1945. Brno 1981.; NEČAS, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945. Brno 1994.; TÁNCOS, J. – LUŽICA, R.: Zatratení a zabudnutí. Bratislava 2002. O organizácii pracovných útvarov pozri: NEČAS, C.: Pracovní útvary tzv. asociálů v letech 1941 – 1945. In: Pracovní jednotky a útvary slovenské armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Bratislava 1996, s. 105 – 107.

covných útvarov mali zabezpečiť županí a župné samosprávy pre svoje župné obvody. Ak požadovali zriadenie pracovného útvaru, museli zabezpečiť pre útvar stravovanie, ubytovanie a technický dozor. Útvary sa však zriaďovali aj v prípadoch, ak župa s ich zriadením nesúhlasila a starostlivosť o pracovný útvar jej bol na obtiaž.³ Do pracovných útvarov mali byť zaradované osoby narušujúce verejný poriadok, verejnú bezpečnosť, pokoj a mravnosť, prípadne vzbudzujú odpor človeka mravného, vzdelaného a zdravého. Pre takéto živly podľa tvorcov predpisu nestačilo potrestanie, a preto museli byť zriadené pracovné útvary. Smernice umožňovali veľmi široký výklad asociálnosti, čo umožňovalo ich zneužívanie.⁴ A to napriek tomu, že pracovné útvary nemali byť prostriedkom pre vybavovanie osobných účtov a vyvolávanie atmosféry nespravodlivosti a despotizmu.

Doplňovanie stavu osôb v pracovných útvaroch mali v kompetencii prednostovia okresných a štátnych policajných úradov. Ak uznali osobu, ktorá sa zdržovala v ich obvode a mala od 18 do 60 rokov, za asociálnu, mali právo zaradiť ju do pracovného útvaru. No v prípade, že osoba bola doposiaľ bezúhonná, mohol jej na výstrahu najskôr poslať upozornenie. Oznamoval zistenie: „Tieto skutočnosti narušujú verejný mrav a vážne ohrozujú konsolidačný vývoj sociálnych pomerov, preto Vám podľa ods. 3, § 6, vyhlášky Ministerstva vnútra zo dňa 2. apríla 1941, číslo 100/7381-IV/22-1941 dávam toto upozornenie s tým, že ak vo vytknutom smere alebo i ináč nenastane vo vašom chovaní náprava, budete zaradený do pracovného útvaru....“⁵ Upozornenie sa doručovalo aj notárskemu úradu a žandárstvu príslušnému podľa bydliska. Ak sa prednosta okresného alebo štátneho policajného úradu rozhodol zaradiť osobu do pracovného útvaru, vydal príkaz na jej predvedenie a zaistenie do policajnej väzby. Po predvedení musela byť osoba prehliadnutá úradným lekárom, ktorý zisťoval jej spôsobilosť pre zaradenie do pracovného útvaru. Ak ju lekár uznal za spôsobilú, vyhotovil o tom okresný úrad úradný zápis. Ten doručilo MV – ÚÚP, žandárskej stanici a notárskemu úradu. Povinnosťou okresného úradu bolo zabezpečiť, aby osoba umiestnená do pracovného útvaru mala so sebou najmenej jeden pracovný oblek, dve súpravy spodného prádla a dva páry obuvi. Na-

3. Štátny oblastný archív (ŠOBA) Bytča, fond Župný úrad (ŽÚ) v Trenčíne.

4. Ako príklad boli v smerniciach uvedení: tuláci, práce zo zvyku sa štitíaci, osoby bez úradného povolenia na ulici alebo dom od domu žobrajúci, osoby bez riadneho bytu a zamestnania, osoby, ktoré nemajú riadny príjem k výžive, prostitútky, notorickí pijani (korheli), cudzinci zdržujúci sa na území štátu bez povolenia alebo odsúdení k vyhosteniu, keď ich voľný pobyt z ohľadu verejného poriadku alebo bezpečnosti štátu je neželateľný, notorickí bitkári, osoby, ktoré narušia pracovnú disciplínu atď.

5. ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, D – 1198/1945; Slovenský národný archív (SNA), fond Ministerstvo vnútra (MV), D – 1066/44. Údaje o zaistencoch si od okresných náčelníkov v zvláštnom obehníku 9. septembra 1942 vyžiadala aj Ústredňa štátnej bezpečnosti. Odmietla však prijímať žiadosti o prepustenie, lebo tie patrili do kompetencie Ministerstva vnútra.

riadenie sa v praxi nedodržiavalo a z táborov prichádzali sťažnosti na nedostatočné vybavenie zaradencov. Eskortovanie do pracovných útvarov vykonávali žandárske stanice. Cestovné vlakom alebo iným dopravným prostriedkom bolo úverované výnosom Ministerstva dopravy a verejných prác tak pre eskortujúci orgán, ako aj osobu zaradenú do pracovného útvaru.

Prepustenie z pracovného útvaru bolo podľa smerníc možné z dvoch dôvodov:

- a) na návrh – ak z verejných dôvodov nebolo vážnych námietok, prípadne pre chorobu, rodinné pomery a existenčné dôvody;
- b) z moci úradnej – ak správanie zaradenca poskytovalo nádej, že sa polepšil, alebo ak sa zo zdravotných dôvodov vyskytli vážne prekážky proti ďalšiemu zaradeniu do pracovného útvaru. V tomto prípade si veliteľstvo pracovného útvaru vyžiadalo od zaradenca sľub, že sa v ďalšom živote bude chovať „dobro“.

Výmer o prepustení sa odovzdal zaradencovi a poslal prednostovi okresného úradu, žandárskej stanici, notárskemu úradu a MV – ÚÚP.

Opatrenia proti Rómom sa pritvrdili po vydaní vyhlášky Ministerstva vnútra z 20. apríla 1941. Bola zameraná proti potulným Cigánom, ktorým zrušila kočovné listy a nariadila im návrat do domovských obcí.⁶ Zaväzovala policajné úrady na odpredaj zvierat a vozov vo verejnej dražbe. Potulní Cigáni boli postavení pod policajný dozor a nesmeli opustiť obec bez písomného súhlasu veliteľa žandárskej stanice. Museli odstrániť svoje obydlia z okolia verejných ciest a umiestniť ich oddelene od obce na odlahlom mieste. Ak v obci bývali aspoň tri rómske rodiny mali povinnosť ustanoviť vajdu, ktorý bol podriadený starostovi. Vajdu menoval na návrh starostu okresný náčelník a zodpovedal za dodržiavanie právnych noriem. Rómovia, ktorí boli násilne usadení, museli pracovať, inak mali byť poslaní do pracovných útvarov.⁷ Okresní náčelníci boli pri označovaní asociálnych osôb aktívni, a preto museli vyvinúť aktivitu aj župné úrady, ktoré mali povinnosť pre pracovné útvary vytvárať zodpovedajúce podmienky. V máji 1941 rozposielali na pokyn MV – ÚÚP okresným úradom obežníky, v ktorých požadovali informácie o počte osôb prichádzajúcich do úvahy pre pracovný útvar. Župani dôrazne požadovali, aby údaje boli presné, lebo na ich základe sa obstarávalo ubytovanie a ošatenie pre budúcich zaradencov. V tej súvislosti spresnili požiadavky na ošatenie. Vlastné ošatenie už nebolo podmienkou a zaradenci mohli byť dodaní aj bez zodpovedajúceho oblečenia, s výnimkou vlastného spodného prádla.

6. ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, D – 1198/1945.

7. ŠOKA Považská Bystrica, fond Obvodný notársky úrad (ONU) v Pruskom, 1680/1941 adm.

Napriek intervenciám okresných a štátnych policajných úradov sa na zriadenie prvých pracovných útvarov čakalo až do roka 1942. Zároveň s ich vznikom sa rozšíril aj rozsah príčin postačujúcich pre zaradenie do útvaru. Do pracovných útvarov mohli byť zaradené osoby, ktoré bez povolenia opustili prácu v podnikoch dôležitých pre obranu štátu. Ďalej osoby, ktoré svojvoľne rozviazali svoj pracovný pomer v Nemecku, prípadne protektoráte Čechy a Morava, alebo boli pre svoje správanie rišskými orgánmi dané k dispozícii slovenskej strane. Zaradenie do pracovných útvarov hrozilo aj nezamestnaným osobám, ktoré odmietli prácu ponúkanú úradom práce, či osobám rozširujúcim poplašné správy. Osobitne boli vo vyhláške spomenutí Cigáni. Do pracovných útvarov však mali byť zaradení, len ak sa vyhýbali práci, prípadne mali v mieste bydliska závadné správanie. Do táborov sa nesmeli brať rodinní príslušníci. Vyhláška určovala aj mzdové náležitosti. Mzda mala byť vyplácaná rodinným príslušníkom, prípadne ju zaradenc obdržal v celku po prepustení z útvaru. Treba však povedať, že zaradenci boli finančne zneužívaní. Za ubytovanie, ktoré bolo často v úplne nevyhovujúcich podmienkach, im boli strhané z platu vysoké čiastky, neboli dodržiavané pracovné normy⁸ a objavili sa snahy nanútiť im pracovné odevy za niekoľkonásobne predražené ceny.⁹ Z pracovných úradov zasielali mzdu prostredníctvom notárskych úradov. Na ich prácu sa ale množili sťažnosti, lebo mzdu bezdôvodne zadržovali aj po uplynutí 14-dňového výplatného obdobia. Upozornenie dostali aj učtárne župných úradov, aby sa pri kontrolách na notárskych úradoch presvedčili, či sú mzdy včas vyplácané rodinným príslušníkom zaradencov. Odvedenci v pracovných útvaroch boli povinne poistení v príslušnej pobočke regionálnej Robotníckej sociálnej poisťovne. Pre zaradencov sa dojednávalo aj nemocenské poistenie. Za týmto účelom si museli poistenci priniesť nekolokovaný rodný list, školské vysvedčenie, domovský list, sobášny list, občiansku legitimáciu alebo cigánsku legitimáciu.

Do pracovných útvarov boli zaradenci vyberaní formou odvodov, ktoré sa vykonávali osobitne pri okresných úradoch.¹⁰ Tie zodpovednosť presunuli na notárske úrady, ktoré mali povinnosť vyhotoviť zoznamy asociálnych osôb z každej obce. Zoznamy dodávali v troch exemplároch. Jeden exemplár obdržala aj príslušná žandárska stanica tak, aby v termíne zabezpečila účasť asociálnych osôb na odvode s kompletným výstrojom.¹¹ V prípade, že boli osoby pri odvode uznané za asociálne, boli ihneď odtransportované do pracovného útvaru. (Ministerstvo dopravy a verejných prác, rezort železničný poskytoval zľavu a úver pre cesty výlučne v 3. triede osobného vlaku. Zakazovalo sa prestúpenie do vyššej triedy a prerušenie

8. SNA, fond MV, D – 1080/44 adm.; ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

9. SNA, fond MV, D – 1064/44 adm.

10. ŠOBA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, 1198/1945 adm.

11. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONU v Púchove, 6492/42 adm.

cesty. Pre cestu sa vydávala osobitná poukážka, ktorá platila len na cestu do pracovného útvaru. Žandársky doprovod dostal na cestu späť osobitnú poukážku.) Žandári ich eskortovali spolu s dokladom, ktorý obsahoval tieto údaje:

1. Meno a priezvisko
2. Bydlisko a číslo domu
3. Poštu a okres
4. Rok narodenia
5. Stav (slobodný, ženatý, rozvedený, vdovec)
6. Počet rodinných príslušníkov
7. Meno a adresa rodinného príslušníka, ktorému sa mal poukazovať zárobok
8. Pre každého predvedeného odhlášku príslušného notárskeho úradu na prídel múky prípadne chleba, cukru atď.

Zaradenci do prvých pracovných úradov museli mať so sebou čisté a nezavšivavené šaty, bielizeň, obuv, prikrývku, šálku alebo misku, lyžicu a stravu na dva dni. Odvody mali okresné úrady koordinovať tak, aby odvedenci z 2 – 3 okresov mohli cestovať tým istým vlakom. Transporty odvedencov prebiehali v noci, prípadne v skorých ranných hodinách.¹²

Pre organizačnú štruktúru pracovných útvarov malo veľký význam publikovanie vyhlášky, ktoré nanovo určilo celú organizačnú formu pracovných útvarov od odvodu až po prepustenie.¹³ Definitívne sa určila forma zoznamov odvedených osôb. Podľa nového predpisu obsahovali tieto stĺpce:

1. Poradové číslo
2. Meno
3. Doba a miesto narodenia
4. Bydlisko – číslo domu
5. Stav
6. Povolanie
7. Národnosť
8. Náboženstvo
9. Počet členov rodiny
10. Predchádzajúce tresty
11. Dôvody pre označenie „asociálna“

12. ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, D – 1198/1945.

13. Úradné noviny, 23. septembra 1942.

12. Adresa rodinného príslušníka, ktorému má byť zárobok zaradenca poukázaný

13. Poznámka

Zoznamy asociálnych osôb naďalej vypracovávali notárske úrady. Ich povinnosťou bolo zaslať ich na okresný úrad a žandársku stanicu. Nezmenil sa ani orgán vykonávajúci odvody asociálnych osôb. Ostal ním okresný úrad.¹⁴ Dostal však povinnosť oznamovať počty odvedených osôb na župný úrad. Župné úrady spracovávali zoznamy za celú župu a až tie boli odosielané na MV – ÚÚP. V právomoci MV – ÚÚP bolo určiť župám, ako majú so zaradencami disponovať. Zároveň MV – ÚÚP oznamoval na Najvyšší úrad pre zásobovanie počty zaradencov sa žiadosťou o pripravenie potrebných aprovizračných opatrení. Odvedenci museli byť dohola ostrihaní a vybavení pracovným odevom, obuvou, bielizňou, prikrývkou, jedálnym príborom a proviantom na dva dni. Ak proviant alebo prikrývku nemali, bola im ho povinná dodať na svoj účet obec. Eskortu do pracovných útvarov, tak ako v minulosti, vykonávali žandári. Cestovné úverovala železničná správa. Náklady na cestu boli zaradencom strhané zo mzdy a do 90 dní preplatené Železničnej správou. Cestovné žandárskeho doprovodu hradili župné úrady zo zálohy, ktorú im poskytlo MV – ÚÚP. V každom tábore bola zriadená expozitúra žandárstva v takom stave, aký určilo MV – ÚÚP. Veliteľ žandárskej stanice bol zároveň veliteľom útvaru a zastupoval ho navonok. Viedol útvar po stránke organizačnej, disciplinárnej, strážnej, bezpečnostnej, výchovnej atď. Úzko spolupracoval s veliteľom žandárskej stanice, v obvo-
de ktorej pracovný útvar ležal. Veliteľ obvodnej žandárskej stanice mal povinnosť poslať do pracovného útvaru dva razy v týždni hliadku s cieľom vzájomného informovania. Priamym predstaveným veliteľa žandárskej expozitúry bol okresný žandársky veliteľ, ktorý mal povinnosť vykonať v tábore prehliadku aspoň raz za 14 dní. Župný úrad vysielal do pracovného útvaru civilného pracovníka. Jeho úlohou bolo viesť inventár tábora, zabezpečovať stravu, spracovávať výplatné listiny, viesť peňažné lístky a kartotéku.¹⁵ Zdravotný dozor v pracovnom útvare vykonával príslušný obvodný lekár. Ak bol pracovný útvar dostatočne veľký, bolo možné pre pracovný útvar ustanoviť aj osobitného lekára. Ten v tábore aj býval.

14. Predsedom odvodnej komisie bol okresný náčelník alebo jeho zástupca, členmi okresný lekár, okresný žandársky veliteľ, úradník úradu práce a zapisovateľ. Odvody prebiehali podobne ako pri vojenských odvodoch. Odviesť sa mali len osoby vo veku od 18 do 60 rokov, telesne a duševne zdravé, práceschopné, bez nákazlivých chorôb. Nariadenie sa nedodržiavalo, o čom svedčí aj to že v Pracovnom útvare v Dubnici nad Váhom vypukla na jar roku 1944 epidémia škvrnitého týfusu. Tá sa zopakovala aj v zimných mesiacoch, no tábor bol vtedy už zaisťovací a určený len pre Rómov.

15. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

Zaradenci boli po príchode do pracovného útvaru rozdelení do dvoch skupín:

- a) skupina Cigánov
- b) skupina ostatných

Obe skupiny sa potom delili na 3 kategórie, a to:

Kategória A. Do tejto kategórie patrili zaradenci zachovalejší, práceschopní, inteligentní, disciplinovaní, poslušní, s dobrou politickou minulosťou, s usporiadanejším životom ako ostatní.

Kategória B. Sem boli zaradení zaradenci s naštrbenou minulosťou, ale nie tí najhorší.

Kategória C. Skupina bola určená pre zločincov z povolania, nedisciplinovaných, lenivých, zlomyseľných, nebezpečných a zafažených zlou politickou minulosťou.

Presuny zaradencov medzi kategóriami boli možné, a to tak do lepšej, ako do horšej skupiny. Zaradenie do lepšej skupiny malo pre zaradencov veľký význam. Len zaradenci z A skupiny dostávali vreckové, mohli navštevovať rodinu a mali prednosť pri pridelení šatstva a bielizne. V C kategórii nemali zaradenci žiadne výhody, naopak, bol tam sprísnený dozor, dostávali najťažšie práce a ľubovoľne im mohli predĺžiť pracovnú dobu i v čase, keď mali ostatné skupiny osobné voľno.¹⁶

Základnou jednotkou každej skupiny a každej kategórie bolo 9-členné pracovné družstvo. 3 – 5 družstiev tvorilo pracovnú čatu a tá už mala svojho veliteľa z radov schopných a disciplinovaných zaradencov. Niekoľko čiat tvorilo pracovný oddiel.

Nanovo bolo určené aj narábanie s prostriedkami, ktoré si zaradenci v útvere zarobili. Z platu im bolo strhané za stravu, ubytovanie a sociálne príspevky. Čistá mzda sa zaradencom ukladala na účet pracovného útvaru. I z nej sa zaradencom strhli ďalšie prostriedky, a to za pranie bielizne a šatstva, poplatok za používanie erárneho šatstva, obuvi a prípadné opravy, príspevok na chod tábora (1,- Ks) a záloha¹⁷, ktorá bola zaradencovi poskytnutá na krytie jeho osobných potrieb. Zaradencom sa vyplácalo vreckové vo výške 2,- Ks denne. Zvyšok čistej mzdy sa poukazoval prostredníctvom notárskych úradov príbuzným. V prípade záujmu mal veliteľ tábora povinnosť zabezpečiť pre zaradencov konanie bohoslužieb. V čase, keď sa nepracovalo (nepriaznivé počasie, montáž strojov a pod.), museli sa zaradenci zúčastňovať výchovných a osvetových školení. Viedli ich pracovníci pracovného útvaru, prípadne miestnej organizácie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej gardy.

16. Úradné noviny, 23. septembra 1942.

17. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 37/43 prez.

Novým spôsobom bolo upravené prepúšťanie z pracovných útvarov. Prepustenie bolo možné v prípadoch ak:

- a) do tábora bola umiestnená osoba trpiaca nákazlivou chorobou, prípadne telesnej práce neschopná,
- b) podľa rozhodnutia MV – ÚUP pominula pracovná príležitosť, kvôli ktorej bol pracovný útvar zriadený,
- c) zaradenec strávil v bezvadnom správaní 3-mesačnú dobu v kategórii A zaradencov,
- d) z výnimočných a mimoriadneho zreteľa schopných okolností takto rozhodol župný úrad.

Zaradenci z kategórie B a C mohli byť prepustení len v prípade bodov a) a b). Ak bol zaradenec v kategórii C a do 30 dní neprejavil také vlastnosti, podľa ktorých by mal byť preradený do kategórie B, mal byť odoslaný do trestného pracovného útvaru.¹⁸ Ak zaradenec utiekol, začalo sa po ňom pátranie v jeho rodisku a trvalom bydlisku. Miestne úrady ho mali povinnosť dopraviť naspäť do pracovného útvaru.¹⁹ Napriek tomu, že útek sa považoval za ťažký disciplinárny priestupok, nesmeli príslušníci žandárstva proti utekajúcemu zaradencovi použiť zbraň, s výnimkou ustanovení zákona o žandárstve. Po opätovnom dodaní do pracovného útvaru bol utečenec zaradený do kategórie C. Za disciplinárne priestupky boli zaradenci trestaní. Tresty mali niekoľko stupňov:

1. Pokarhanie pred veliteľstvom útvaru.
2. Verejné pokarhanie počas raportu zaradencov.
3. Uloženie mimoriadnych prác súvisiacich s čistotou ubikácií, ich okolia, záchodov atď.
4. Samoväzba až do 8 dní, ktorá mohla byť spojená v ťažkých prípadoch s pôstom a tmavou komorou.²⁰

V októbri 1942 prišlo k opätovnej zmene v organizácii pracovných útvarov. Dňa 14. októbra 1942 bolo v prezidiálnom odbore Ministerstva vnútra zriadené osobitné oddelenie 16., ktorému boli pridelené všetky veci týkajúce sa asociálnych osôb a pracovných útvarov. Zmenila sa aj forma komunikácie s ministerstvom. Pošta už nebola adresovaná na MV – ÚÚP, ale na Ministerstvo vnútra, oddelenie 16. Nový riadiaci orgán zmenil aj spôsob evidencie asociálnych osôb. Do konca novembra 1942 museli okresné úrady vypracovať novú evidenciu, v ktorej mali viesť aj osoby umiestnené v pracovných útvaroch. V takom prípade dostala jeden kar-

18. Úradné noviny, 23. septembra 1942.

19. ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, D – 1198/1945.

20. Úradné noviny, 23. septembra 1942.

totečný lístok aj žandárska expozitúra v mieste pracovného útvaru. Ustálila sa aj forma organizácie vedenia pracovných útvarov. V každom pracovnom útvaru bol menovaný veliteľ žandárskej expozitúry a ten bol zároveň veliteľom tábora. Okrem neho bol pri každom pracovnom útvaru povinne civilný úradník pridelený župou. Do jeho kompetencie patrili výlučne veci účtovné a hospodárske.²¹

Problémy v organizácii pracovných útvarov nastali na konci roku 1942. Pracovné útvary končili prvý rok svojej existencie a ich personál nevedel, za akých podmienok ostanú v činnosti aj v zimných mesiacoch. O podmienkach rozhodlo ministerstvo vnútra 4. decembra 1942. Ministerstvo zakázalo z pracovných útvarov akékoľvek prepúšťanie, z výnimkou zdravotných dôvodov. Znamenalo to, že zaradenci museli stráviť v odlúčení od rodín aj vianočné sviatky. Minister dokonca dočasne odňal župným úradom právo rozhodovať o prepustení zaradencov. Rozhodovanie v tejto otázke si vyhradil sám minister. V zimnom období nariadil udržiavanie prísnej disciplíny a vykonávanie výcviku podľa cvičebného poriadku. Ak mali byť tábory určené na prevýchovu, tak takýmito nariadeniami svoj účel výrazne spochybňovali. Minister v nariadení navyše priznával, že v táboroch zaradenci nemajú zimné oblečenie a obuv.²² Minister písal, že podniká všetky kroky pre ich zadováženie, no bolo 4. decembra. Práca v táboroch takmer nebola a zaradenci trávili čas počúvaním výchovných prednášok a cvičením s pracovným náradím.²³ Situáciu si nakoniec uvedomili aj na Ministerstve vnútra a dočasne zakázali okresným úradom vykonávať odvodové konania. Okresné úrady mali až do jari povolenie len na výberové a evidenčné konanie. Dokonca nesmeli vracieť utečencov z pracovných útvarov a s ich návratom mali počkať až do jarných mesiacov. Ťažká situácia v zásobovaní prinútila ministra k ďalším ústupkom. Obmedzil počet zaradencov v pracovných útvaroch na 300. Ak sa stav zvýšil, dal právomoc veliteľom pracovných útvarov prepustiť nadbytočných prevychovaných zaradencov.²⁴ I táto skutočnosť svedčí o tom, že v táboroch vôbec nešlo o prevýchovu. Ak by tomu tak bolo, mohli by tábor opustiť prevychovaní zaradenci aj v iných mesiacoch. To však nebolo možné a ministerstvo umožnilo ich odchod len vďaka nedostatku práce a problémom so zásobovaním. Zaradenci boli totiž veľmi lacnou a kvalitnou pracovnou silou a ich prepustením by sa znižovali zisky pracovných útvarov, ktoré plynuli do rozpočtu štátu. A finančný prínos bol oveľa dôležitejší ako prevýchova.

PhDr. Karol Janas je absolventom UKF v Nitre a doktorandom v Historickom ústave SAV.

21. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

22. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

23. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 37/43 prez.

24. ŠOBA Bytča, fond ŽU v Trenčíne, 173/45 prez.

Summary

Karol Janas: The conditions for the beginning and organizing of working-camps for Gypsies and asocials in the years 1939 – 1942

The persecution of Romani people was various in time of World War II. One of its forms was the existence of working camps for asocials, but mostly Romani people were placed there. The recruitments of workers were done by lower authorities that were very often unjust. Unfairness caused that the government issued some declarations which changed the recruiting process and also the organizing of working camps. Declarations changed the ways of recruitments and transport of workers as well as the dayschedules or reasons for releases. Despite the existence of these declarations and of many official requirements the government hesitated to found working camps. The first working-camps were established in 1942.

— Pokusy vlády slovenského štátu o likvidáciu obchodu s koňmi v rokoch 1939–1941 (mikroštúdia)

Režim slovenského štátu od svojho vzniku začal s perzekúciou menšín. Osobitným spôsobom bolo perzekvované rómske etnikum. Na Slovensku žilo v čase vzniku slovenského štátu asi stotisíc Rómov.¹ Perzekučné opatrenia mali rôzny charakter. Zväčša boli zákonného charakteru. Úvodom k perzekučným opatreniam bol elaborát zákona o potulných Cigánoch a asociáloch, ktorý sa stal vzorom pre ďalšie perzekučné opatrenia.² Slovenskí Rómovia ním boli postavení na úroveň asociálnych osôb. Boli im obmedzené občianske práva a položené základy pre ich ďalšiu perzekúciu. Prelomom v opatreniach, ktoré spôsobovali perzekúciu rómskeho etnika, bol zákon o štátnom občianstve.³ Na jeho základe boli Rómovia rozdelení do dvoch skupín na slovenských občanov a cudzie živly.⁴ Slovenského občianstva boli zbavení všetci Rómovia, ktorí nemali stále bydlisko, zamestnanie a svojím spôsobom života sa odlišovali od majoritnej spoločnosti. Určiť, ktorí Rómovia patria do ktorej skupiny však bolo veľmi obtiažne a často zostávalo na svojvoľných rozhodnutiach miestnych orgánov. Tie vo svojej väčšine prejavovali voči Rómom negatívny postoj a možnosť označiť ich za asociálne osoby bez občianstva len vítali. Situáciu ešte sťažovalo, že časť Rómov sa venovala remeslám, ktoré vyžadovali kočovanie po viacerých okresoch.⁵ Zaradoval sa medzi ne najmä obchod s koňmi. Rómovia v ňom mali veľkú tradíciu a boli veľmi zručnými chovateľmi a obchodníkmi. Negatívne ich však zasiahli pokusy vlády slovenského štátu o obmedzenie obchodovania, prípadne jeho viazanie na pevné stanovište. Likvidáciou svojich obchodných aktivít by stratili prácu a prepadli sa do kategórie asociálov. Stratili by aj občianstvo.

1. HORVÁTHOVÁ, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964, s. 173.

2. Slovenský národný archív, fond Úrad predsedníctva vlády, 9731/1940.

3. Slovenský zákonník č. 255/1939.

4. NEČAS, C.: Pronásledování Cikánů v období slovenského státu. In: Slovenský národopis, č. 1, 36/1988, s. 127.

5. JANAS, K.: Historická sebareflexia ako spôsob zvyšovania vzdelanostnej úrovne rómskeho etnika. In: Vzdelávanie Rómov dnes a zajtra. Nitra 2001, s. 183.

Prvé pokusy o obmedzenie obchodovania s koňmi sa objavili už v roku 1939. Krajinský úrad v Bratislave vydal 23. júna 1939 nariadenie, ktorým vykázal všetkých Rómov do domovských obcí a zakázal im obchodovanie s koňmi.⁶ Svoje rozhodnutie maskoval údajnými sťažnosťami na Rómov. Tí vraj prevádzkovali obchody len naoko, aby kryli svoj potulný život a páchanie nekalej činnosti. Pravý charakter nariadenia sa však ukáže pri podrobnejšom štúdiu dokumentu.⁷ V ďalších bodoch autori jednoznačne označujú, čo bolo zámerom nariadenia. Netaja sa tým, že Rómovia, ktorí kočujú, sú považovaní za cudzie živly a ich pobyt na Slovensku je zakázaný. Občianstvo Rómov obchodujúcich s koňmi bolo označené za sporné a nariadená bola revízia ich domovskej príslušnosti. Rómovia sa museli okamžite dostaviť do svojich obcí. Zároveň bolo vydané nariadenie v znení: *Obchod s koňmi všetkým Cigánom sa zakazuje*.⁸ Splnenie nariadenia sa malo dosiahnuť odňatím kočovných listov všetkým Rómom,⁹ no hlavne odňatím živnostenských listov, a to tak kočovným, ako aj nekočovným Rómom.¹⁰

Nariadenie hlboko zasiahlo do tradičného života časti rómskeho etnika. Návrat do domovských obcí tiež nebol jednoduchý, lebo v obciach ich často odmietali a nechceli im vydať potvrdenia o pobyte. Samotné orgány na nižšej úrovni verejnej správy pristupovali k vykonávaniu nariadenia rozpačito. Živnostenské listy Rómom síce odobrali, no uvedomovali si, že v obciach im tým vznikol ďalší problém. Rómovia, ktorí sa vrátili do domovských obcí, sa náhle ocitli bez pracovných príležitostí a ich tradičný spôsob obživy im bol zakázaný. Rozpaky sa ešte stupňovali po zániku Krajinského úradu, ktorý nariadenie vydal.¹¹ Od 1. januára jeho kompetencie v tejto oblasti prebralo ministerstvo vnútra, no najmä ministerstvo hospodárstva. Jeho úradníci boli doslova zavalení otázkami, ako ďalej postupovať pri vybavovaní žiadostí o vrátenie živnostenských listov na obchod s koňmi. Na ministerstve hospodárstva si uvedomili, že vzniká problém, ktorému by sa dalo vyhnúť. Vydali preto 12. októbra 1940 vyhlášku, ktorá zásadne zmenila predchádzajúce nariadenie Krajinského úradu.¹² Opierali sa o platnú legislatívu a uvoľnili poskytovanie živností a koncesíi oprávňujúcich na obchodova-

6. Štátny okresný archív (ŠOKA) v Považskej Bystrici, fond Okresný úrad (OU) v Púchove, 9507/1940 adm.

7. Nariadenie Krajinského úradu v Bratislave č. 148397/8-1939.

8. Zvýraznenie zákazu obchodovania s koňmi je prevzaté priamo z originálu dokumentu.

9. ŠOKA Považská Bystrica, fond Obvodný notársky úrad (ONU) v Pruskom, 2241/39.

10. ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Považskej Bystrici, 9507/1940 adm.

11. Krajinský úrad ako pozostatok zaniknutej Československej republiky zanikol od 1. januára 1940. Jeho úlohy prebrali ministerstvá, župné a okresné úrady. Napriek tomu, že povedľa neho existovali niekoľko mesiacov aj ministerstvá nového štátu, vydával nariadenia, ktoré často spôsobovali duplicitu a problémy pre iné ústredné a miestne orgány.

12. ŠOKA Považská Bystrica, fond OU v Púchove, 9507/1940 adm.

nie s koňmi. Právo rozhodnúť ponechali na okresné úrady. Nariadili im však, aby v prípadoch, ak neexistujú zákonné prekážky pre prevádzkovanie živnosti, povolenie vydali. Obmedzili ho však na povinnosť nahlásiť pevné stanovište, z ktorého bola živnosť prevádzkovaná. Zakázali ale možnosť vydania živností a koncesií pre potulných Rómov. Zároveň ministerstvo hospodárstva nariadilo okresným úradom vrátiť živnostenské listy všetkým Rómom, ktorým boli odobraté na základe nariadenia Krajského úradu. Nariadenie sa vzťahovalo na tých Rómov, ktorí sa trvalo zdržiavali v mieste stanovišťa živnosti.¹³

Vyhláška ministerstva hospodárstva z 12. októbra 1940 bola významným krokom vpred. Napriek tomu, že si zachovala isté diskriminačné prvky, umožnila slovenským Rómom obchodovať s koňmi. Vďaka tomu získali opäť prácu, ktorá im bola blízka. No už o rok sa situácia opäť zmenila. Riešenia problému sa ujalo ministerstvo vnútra. Na ministerstve mali prevahu radikálne profašistické sily na čele s ministrom Machom a podľa toho aj riešenie vyzeralo. Vyhláškou z 20. apríla 1941 ministerstvo vnútra zrušilo kočovné listy a nariadilo všetkým Rómom, aby sa do ôsmich dní vrátili do domovských obcí.¹⁴ Rómovia boli postavení pod policajný dozor a ich povozy a ťažné zvieratá boli odpredané. I keď bola vyhláška namierená proti Rómom bez práce a potulujúcim sa, zasiahla i obchod s koňmi. Rozlíšenie, či ide o kočovníka, alebo obchodníka, ponechalo ministerstvo na okresné a notárske úrady. Text vyhlášky bol však tak nejednoznačný, že úrady zaradovali medzi kočovníkov všetkých Rómov vrátane obchodníkov s koňmi. Za odporovanie vyhláške boli určené vysoké pokuty, prípadne trest odňatia slobody. Rómovia, ktorým povozy a zvieratá neodňali priamo na mieste, kde sa nachádzali, preto zväčša obchod zanechali a vrátili sa do svojich domovských obcí. Tam ich museli do štrnásti dní odpredať, pravidelne sa hlásiť na žandárskej stanici a bez súhlasu jej veliteľa nemohli obec ani opustiť. Opäť ostali bez práce, vydaní napospas miestnym úradom, ktoré len čakali na príležitosť, ako sa ich zbaviť. Tá sa im naskytla od roka 1942. Na Slovensku začali vznikať pracovné útvary,¹⁵ do ktorých Rómov zbavených zamestnania a označených za asociálne osoby vo veľkom počte posielali.

13. ŠOKA Považská Bystrica, fond ONU v Pruskom, 1680/41.

14. Štátny oblastný archív v Bytči, fond Župný úrad v Trenčíne, 37/43 prez.

15. O vzniku a vývine pracovných útvarov pre Cigánov a asociálov bližšie pozri NEČAS, C.: Nad osudom českých a slovenských Cikánů v letech 1939 – 1945. Brno 1981; TÁNCOŠ, J. – LUŽICA, R.: Zatratení a zabudnutí. Bratislava 2002.

Summary

Karol Janas: The Slovak government trials to liquidate the horse-trade in the years 1939 – 1941.

The persecution of Romani people was various in Slovakia in the years of World War II. There was a tendency to liquidate traditional business – horse-trade. The first attempts of horse-trade liquidation were connected with the orders to return to home villages. These orders were given shortly after the Slovak State was founded. The Romani people were deeply hit by these orders. Finally the government didn't succeed in horse-trade liquidation and horse – trade business was ruled by lower official authorities.

— Stefan Vali a „malabárská řeč“ tří indických mladíků

V historických a populárně vědních publikacích o Romech se obecně cituje událost, která naznačila cestu k indickému původu Romů. Bylo to setkání kalvínského teologa Stefana Valiho¹ se třemi Indý z Malabáru na univerzitě v holandském Leydenu (Leidenu), následně srovnání romštiny s řečí Indů a objev překvapivých shod mezi „cikánštinou“ a „malabárštinou“.

Jako první popisuje ono setkání Samuel Augustini ab Hortis ve svém díle *Von dem heutigen Zustande, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von den übrigen Eigenschaften und Umständen der Zigeuner in Ungarn* (O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku).

Samuel Augustini ab Hortis pocházel z rodu spišských vzdělců. Narodil se ve Velké Lomnici roku 1729. Vystudoval evangelickou teologii na univerzitě ve Wittenbergu, kde získal doktorát; další doktorát mu byl udělen na univerzitě v Greifswaldu. Působil jako subrektor evangelického gymnázia v Kežmarku, od roku 1761 byl farářem ve Spišské Sobotě. Zemřel roku 1792 tamtéž.

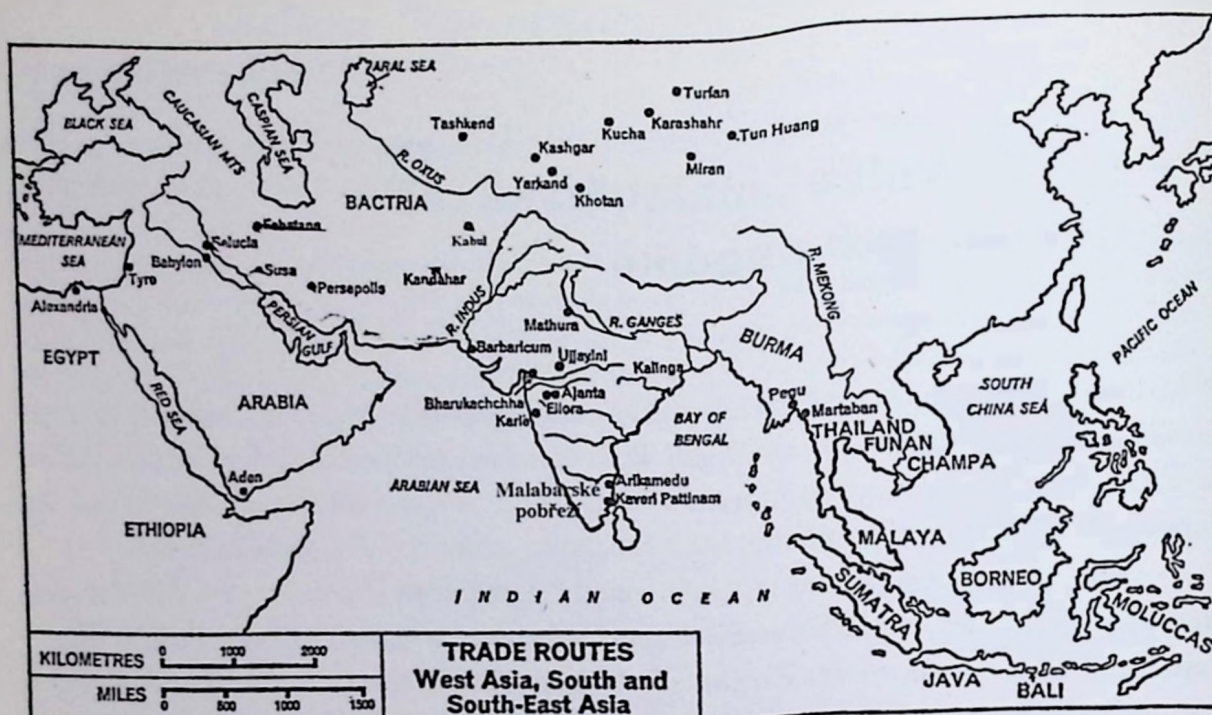
Augustiniho studie vyšla ve 39 pokračováních v časopise *Kaiserlich Königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserl. Königl. Erbländern* (Císařsko královské nejmilostivěji privilegované zprávy ze všech císař. Král. dědičných zemí).

První část práce byla publikována v roce 1775 ve 20. č. časopisu. V témže roce (V. ročník) vyšlo 25 pokračování, v roce 1776 dalších 14. (Augustini ab Hortis 1995, předmluva).

Než uvedeme citát z Augustiniho díla, je třeba odbočit a zmínit se o Grellmannově plagiátu. Německý učenec H. M. G. Grellmann, který v podstatě Augustiniho dílo opsál, aniž citoval autora, byl až donedávna považován za „otce“ ciganologie a za „objevitele Valiho“. O Valiho setkání píše ve své knize *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und*

1. V jiných pracích se můžeme setkat i s tvary Stefan Vályi / Stephan Valyi. My zde užíváme tvaru jména tak, jak jej cituje Augustini ab Hortis (ačkoliv pravděpodobně nesprávně a zkomoleně). Nejspíš příjmení poukazuje na původ tohoto jména (obec Vály – Valice).

Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. (Historické bádání o Cikánech týkající se jejich způsobu života a pojetí zvyků a osudů tohoto národa od jeho objevení v Evropě a o jejich původu), Göttingen 1787. Grellmann nicméně uvádí časopisecký zdroj, z něhož se o Valim dozvěděl – „Wiener Anzeigen“. (E. Horváthová 1964, s. 17). „Wiener Anzeigen“ byl ovšem název zkrácený, v té době patrně běžně užívaný, a proto se až do konce 20. století nepodařilo v žádných archivech podobný časopis najít. Zásluhu na zjištění úplného jména časopisu a na objevení původního informačního zdroje, Augustiniho ab Hortise, má slovenská historička Viera Urbancová. (viz anotace v Romano džaniben 4/1995, s. 73). Augustiniho studie vyšla knižně díky slovenskému etnologovi Arne B. Mannovi (1995).

Bratislavskou reedici Augustiniho studie vydali editoři po 220 letech v německém originále a ve slovenském překladu. Bohužel v překladu jsou chyby, které někdy zcela mění smysl informace. Taková chyba je právě i v pasáži o Valim. Proto ji budeme citovat v českém překladu.

„Anekdota“, jak Augustini charakterizuje historku o Valim a malabárských studentech, je uvedena v kapitole „O jazyce Cikánů“ (s. 52 – 56).

Výraz „anekdota“ měl původně jiný význam než dnes, znamenal: „*To, co nebylo z různých důvodů zveřejněno a bylo předáváno jen ústně.*“ (Slovník literární teorie, Praha 1984)

Augustini v této kapitole nejprve stručně popisuje dobové úvahy o charakteru cikánštiny: „*Učenci majú na ňu veľmi rôzne názory. Niektorí ju považujú za Rotwelsch (Rubrum barbarismum), za červenú valaštinu.*“ (s. 52) „*Iní ju považujú za vymyslení, z rôznych slov poskladanú reč.*“ (s. 53) Augustini oponuje, považuje cikánštinu za svébytný jazyk, který má vlastní skloňování a časování. Po autorových velmi správných úvahách o charakteru romštiny přichází historka o Valim:

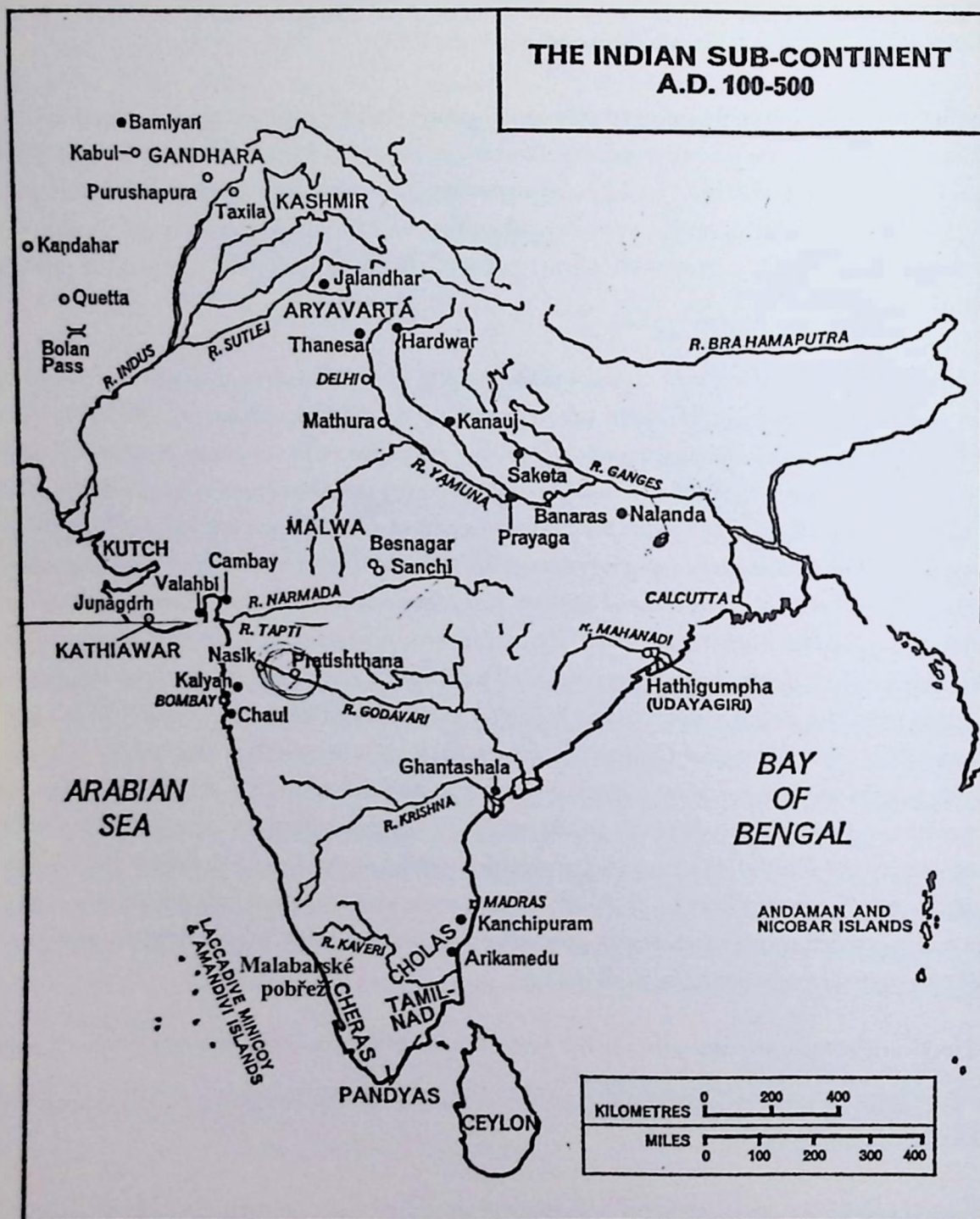
„*Jedno však nemůžeme nechat bez povšimnutí, totiž to, s čím nás nedávno seznámil náš učený přítel a příznivec. Je to historka, která zde nesporně má své místo a zaslouží si veškeré pozornosti a která skýtá důležitou látku k bádání a přemýšlení vedoucího s největší pravděpodobností k závěrům, že nejen sama řeč Cikánů je si nejbližší příbuzná s řečí malabárskou (zvýraznila MH), nýbrž že sám tento národ pochází z jedné provincie tohoto kraje. Historka zní takto: V roce 1963, dne 6. listopadu, mě navštívil učený typograf jménem Stephan Pap Nemethi, který mi v rozhovoru sdělil, co mu vyprávěl protestantský kazatel Stephan Vali působící tehdy v Almäši v komárenském okrese. Když se dotyčný Vali nacházel na vysoké škole v Leydenu, pěstoval styky a přátelství se třemi malabárskými mladíky. Je zvykem, že pravidelně tři z tohoto národa tu musí studovat a dříve se nesmí do vlasti navrátit, dokud je nevystřídají další tři. Protože si Vali všiml, že jejich mateřská řeč (zvýraznila MH) by s řečí našich Cikánů nikoli nepatrnou příbuznost mít mohla, snažil se ze styku s nimi vytěžit to, že z jejich úst více než tisíc slov spolu s jejich významem zapsal. Vali byl ve své domněnce ještě více posílen, když mu mladíci sdělili, že na jejich ostrově se nalézá kus krajiny anebo provincie zvaná Czigania (kterou však na běžných mapách marně hledáme). Když se pak Vali navrátil do vlasti a mezi Cikány z Rábu zjišťoval význam těchto malabárských slov, dovedli Cikáni bez námahy a bez obtíží význam slov určit. Až potud historka, kterou zde považujeme za důležité sdělit pro její pozoruhodnost.*“ (s. 162-163)

Německý originál této věty zní: „*Weil nun Vali merkte, dass ihre Muttersprache mit der Sprache unserer Zigeuner nicht eine geringe Verwandtschaft haben möchte...*“

Slovenský překlad je chybný a protismyslný: „*Kedže Vali spozoroval, že ich reč nemá nijakú príbuznosť s rečou našich Cigánov...*“ (s. 54).

O setkání Valiho s „malabárskými“ mladíky nemáme důvod pochybovat. I v případě, že počet „více než tisíc“ slov nemusel odpovídat skutečnosti, je zřejmé, že Vali postřehl shody mezi

romštinou a jazykem indických studentů a byl jimi natolik ohromen, že své zjištění sdělil člověku „od knihy“ – typografu Stephanu Papovi.

Neuvědomuji si, že bych se byla v literatuře setkala s přijatelnou analýzou historiky o Valim a „malabárštině“. Současné znalosti o Indii, které mnohonásobně přesahují to, co se o ní vědělo v polovině 18. století, a zamyšlení nad celkovým historickým kontextem té doby mohou informaci citovanou Augustinim uvést na pravou míru a ukázat její historický význam.

Augustiniho líčení celé události vyvolává řadu otázek. Jak se vůbec maďarský student kalvínského protestantismu mohl setkat s „malabárskými“ mladíky – a to právě na univerzitě v holandském městě Leidenu (u Augustiniho Leydenu)? Jak spojuje Holandsko – univerzita v Leidenu – Indii s maďarským studentem? Jakou roli v tom hraje kalvínská teologie? Co byl Malabár? Co měl společného s Indií? Co měl společného s domovským „ostrovem“ indických mladíků, na němž se údajně nalézal kus krajiny zvaný „Czigania“? Šlo vůbec o nějaký ostrov? Augustini – uváděje informaci už vlastně z druhé ruky – hovoří o ostrově v nejasné souvislosti s Malabárem, avšak žádný ostrov konkrétně nejmenuje.

Protestantská hnutí šestnáctého století, jejichž nejvýraznějšími představiteli byl Němec Martin Luther (1483-1546) a Francouz Jan Kalvín (1509-1564), byla nejen reakcí na úpadek katolické církve a její ideologickou kritikou, ale v různých regionech Evropy se stala oporou boje za národní samostatnost. K šíření svých idejí podporovali protestanti národní jazyky (oproti latině), usilovali o reformu společenských institucí počínaje veřejným školstvím. „*Kalvín, nejenom (...) přispěl ke společenskému a politickému pokroku své církve, ale (...) také ukázal teologickou funkci a význam politické aktivity.*“ (Eliade 1997, s. 240)

Jedním z regionů, kde se kalvinismus stal důležitou politickou silou, bylo severní Nizozemí. Holandsko, država katolického Španělska, dlouho usilovalo o nezávislost. Povstání proti Španělům v letech 1566-1568 bylo vedeno pod egidou kalvinismu. Povstání sice bylo potlačeno, ale kalvinismus zůstal nadále politickou silou. Univerzita v Leidenu (v provincii Zuid Holland na Starém Rýnu), založená r. 1575, se stala důležitou základnou jak pro studium kalvinismu, tak pro pedagogickou přípravu k jeho šíření.

Pod nátlakem západoevropské koalice, kterou Anglie, Francie a Holandsko utvořily na základě greenwichské smlouvy z roku 1596, udělil španělský král Filip II. v roce 1598 Holandsku autonomii. V roce 1609 uznalo Španělsko nezávislost Holandska a povolilo mu obchodovat s koloniemi ve Východní Indii. Obchod si monopolizovala Holandská východoindická společnost, ustavená v roce 1602.

Další evropský region, kde se v šestnáctém století rozšířila reformační hnutí, byly Uhry (včetně Slovenska). „Prvními centry, odkud luteránství po bitvě u Moháče (1526) pronikalo na (uherský, MH) venkov, se stala sídla magnátů, jako například Pétera Perényie, vojvody sedmihrdského, v Siklósu a Šarišském Potoku. (...) Magnáty utvrzovali v podpoře protestantství studenti zahraničních univerzit, kteří poznali smysl a význam luteránského požadavku kázat v rodném jazyce.“ (L. Kontler 2001, s. 135)

Od poloviny 16. století se protestantství začalo masově šířit mezi uherským obyvatelstvem. Koncem století bylo „nejméně 80 % obyvatel Uher reformovaného vyznání, z nichž kalviníci byli mnohem početnější než všechny ostatní denominace dohromady.“ (L. Kontler 2001, s. 136). S podporou mateřského jazyka (maďarštiny) vzrůstalo vlastenectví a národní sebevědomí.

V druhé polovině 17. století docházelo k rekatolizaci, ale ještě v letech 1650–1654 hostila protestantská kolej v Šarišském Potoku exulanta Jana Ámose Komenského. Ačkoliv v Uhrách existovaly luteránské a kalvínské koleje, studovalo velké množství protestantských mladíků (5.000 studentů v průběhu 17. století, L. Kontler 2001, s. 142) na univerzitách v Anglii a v Holandsku.

Přes rekatolizaci se protestantské církve v Uhrách udržely. Nebylo tedy nic zvláštního na tom, že se Stephan Vali z Almáše u Komárna dostal na studia kalvínské teologie na univerzitu v holandském Leidenu, kde se setkal se studenty z „Malabáru“.

Co představoval – nebo mohl představovat – onen Malabár, o němž nás zpravuje Samuel Augustini ab Hortis?

Malabárské pobřeží na samém jihozápadu Indie je součástí dnešního indického státu Kérala. Z malabárských přístavů vycházely od pradávna námořní obchodní cesty z Indie do Evropy. V Malabáru se proto usazovali cizí obchodníci – Arabové, Židé, syrští křesťané. Údajně se sem dostal sv. Tomáš, který prý byl v roce 66 n. l. v jižní Indii zavražděn.

Ve středověké Evropě byla někdy názvem Malabár/Maabár zvána celá Indie (viz cestopis „Milion“ Marca Pola, který byl do češtiny přeložen roku 1400 a patří k jednomu z prvních cestopisů ve staročeské literatuře, Orbis, Praha 1950):

„O tom městě, v němž svatý Tomáš apoštol leží. V tej zemi Maabár, tj. u Věcí Indie, jest tělo svatého Tomáše apoštola, jenž jest v téj vlasti krev svůj prolil pro Pána Jezu Krista. I jest to svaté tělo v zemi pochováno v jednom malém městě, do něhož málo přichodí kupcův, protože nenie na takovém místě, ježto by bylo hodné k skladu kterých kúpí, pro něž by se kupci táhli. Tu jest mnoho křes-

ťanóv, a také mnoho Saracénóv (Arabů – muslimů, zdůrazněno MH), z těch krajín chodí na púť k hrobu svatého apoštola.“ (s. 149)

Malá odbočka o středověké představě Evropanů o Indii: „Všickni lidé v téj vlasti Maabar, mužie i ženy, črní jsú, ale však ne tak se černí rodíe, ale přičiňují sobě černosti veliké pro okrasu, neb maží všickny mládenky třikrát v týden olejem některakém a tiem bývají velmi černí. A toho, ktož najčernější jest, mají za najkraššieho. Modlosluby, jenž mezi nimi jsú, bohuův svých obrazy velmi černí, praviece, že všickni bohové jsú černí a všickni svatí. Ale ďáb-la mají bílého řkúce, že všickni ďábli jsú bílí.“ (Milión, s. 150)

Křesťanů (na prvním místě římských katolíků) je v dnešní Indii 2,6 % (hinduistů 82,7 %, muslimů 11,2 %, buddhistů 0,7 % – census z r. 1991). Největší počet křesťanů se soustřeďuje v Ké-rale (Malabáru). Křesťanství tu tedy má dlouhou a nepřetržitou tradici. Mohl to být tedy sku- tečně Malabár, odkud byli křesťanští studenti posílání na studie do Evropy. Mohl – ale byl?

Není zcela vyloučené, že „Malabár“ mohl reprezentovat Indii vůbec nebo jiná místa v Indii, eventuálně na Ceylonu.

V Kérale se ovšem nemluví „malabársky“ (takový jazyk neexistuje), nýbrž malajálamsky. Ma- lajálámština je drávidský jazyk, romštině zcela nepodobný. Ze srovnávání malajálámštiny s „cikánštinou“ by Vali nebyl získal „žádný užitek“: nebyl by přišel na žádné shody mezi obě- ma jazyky.

Jakou řečí tedy malajálámští mladíci mluvili? Byla to jejich (společná) „mateřština“, jak píše Augustini?

Vzdělanci té doby (což jistě mladíci byli) mohli užívat staroindický literární (indoevropský) jazyk sanskrt. Je však nepravděpodobné, že by při běžné konverzaci (jíž byl patrně Váli svěd- kem a při níž si povšiml podobností s romštinou) mluvili literární, posvátnou kultovní řečí. Je ovšem možné, že byli z různých míst Indie a že se jejich mateřštiny lišily. V takovém případě mohl pro ně být sanskrt společným komunikačním prostředkem. Sanskrtem se také mohli prezentovat před Evropanem jako jazykem nejreprezentativnějším s nejvyšší prestiží.

Pokud ovšem byli „malabárští“ mladíci konvertité z buddhismu přes katolictví na kalvinismus – jak uvidíme z pozdějších dedukcí, pak sanskrt pravděpodobně neovládali. Posvátným jazykem pro buddhisty nebyl „bráh- manský“ sanskrt, nýbrž prákrt pálí, jazyk buddhistických spisů.

Další možnost je, že pocházeli všichni tři odjinud než z Malabáru, měli společnou mateřštinu – některý z novindických indoevropských jazyků – a do Malabáru jako do bašty křesťanství se dostali jako zájemci o křesťanství.

V Augustiniho historce je však ještě zajímavá zmínka o území Czigania ležícím na jejich ostrově. A tato zmínka je téměř jistým vodítkem k jazyku, kterým mladíci hovořili.

Oním ostrovem byla nejspíše Šrí Lanka (Ceylon). Nejpočetnější dvě etnika na Ceylonu byli (a dodnes jsou) drávidští Tamilové a indoevropští Sinhalci. Sinhal – Cigan může při nepřesně odposlechnuté výslovnosti znít mluvčím vzájemně nesrozumitelných jazyků stejně nebo podobně.

Vždyť i samotný název ostrova Cejlon je portugalskou zkomoleninou názvu „Sinhal“.

Byli-li mladíci skutečně Sinhalci z ostrova (!) Šrí Lanky, pak by ani informace o „Cziganii“ (území obývaném Sinhalci) nemusela být mylná. A je pochopitelné, že v nepřesném evropském přepise „Czygania“ ji Augustini nemohl najít na mapě.

Ostatně geograficko-politický název odvozený od exonymního označení „Cikáni“ se v Indii těžko mohl vyskytovat. K apelativu „athingani“ (odtud Cikáni) přišli Romové teprve na území Byzantské říše na přelomu prvního a druhého tisíciletí n. l. V Indii pod tímto názvem nikdy známi nebyli.

Jakou souvislost má Malabár – „ostrov“ (Šrí Lanka – Ceylon) a vysoká škola v holandském Leidenu?

Holandané patřili mezi mořeplavecké státy, které se snažily ovládnout výnosný obchod s Indií sahající až do starověku. Námořní cesty bylo nutno hledat poté, co výboje osmánských Turků a jejich expanze do Evropy znemožnily obchodní cesty po souši.

Ostatně poptávka Evropanů po indickém koření, jehož dovoz po souši zprostředkovávaly zatím Benátčané, kteří je nakupovali v Konstantinopoli, vedla k objevení „Západní Indie“ – Ameriky. Koření – zejména muškátový oříšek – bylo totiž považováno za zaručený prostředek proti moru. Španělští, portugalské a později angličtí a holandské obchodníci vydělávali na koření neuvěřitelné sumy.

V souvislosti s úspěšným pokusem Anglie a Holandska zlikvidovat monopol dvou prvních obchodních mořeplaveckých mocností – Španělska a Portugalska – se projevila další funkce protestantských náboženství: V roce 1449 byla totiž stanovena demarkační linie mezi španělským a portugalským zámořským panstvím a papež Alexandr VI (1492-1503) ji stvrdil papežskou bulou. Rozdělil tak právo obchodní mořeplavby mezi dvě katolické mocnosti, přičemž Španělsku připadla západní polokoule a Portugalsku východní.

Protestantská náboženství nekatolických přímořských regionů ospravedlňovala jejich právo na účast na ob-
jevitelských plavbách a při výnosném obchodu s kořením.

Dříve než v roce 1595 vypluly první čtyři holandské lodě na východ, agitovali například pro obchodní
mořeplavbu kalvínské kněží. Jedním z nich byl i fanatik Petrus Plancius, o němž jeden z jeho kritiků napsal:
„Při svých kázáních se dostáváte k tématům, která nemají nic společného s náboženstvím. Mluvíte o indické oblasti
a Novém světě jako nějaký geograf nebo rozebíráte hvězdy.“ (G. Milton 1999, s. 39)

V 17. století vytlačili Holanďané postupně Portugalce z Cejlonu a z jižní Indie. Na Cejlonu,
na malabárském pobřeží a v Gudžarátu ustavili své obchodní základny.

Generální guvernér nizozemské východní Indie (Spojená východoindická společnost) Antonio van Diemen
(1636–45) zahájil v roce 1638 ofenzívu proti portugalským opěrným bodům na Cejlonu 1638 a v Malabáru.
Kvetl obchod s malabárským pepřem a cejlonskou skořicí. „Holanďané dominací vojenské síly, chytré diploma-
cie a bystrého komerčního uvažování pospojovali řadu regionálních a navzájem jen nesoustavně propojených asijských
trhů do integrované a centrálně spravované obchodní sítě, jež pokrývala obrovskou rozlohu od ústí Rudého
moře až po japonské Nagasaki a zprostředkovávala zde směnu velmi širokého sortimentu plodin, surovin a řemeslných
výrobků. Paralelně se sítí obchodní byly vybudovány sítě informační a vojenské.“ (J. Strnad 2003, s. 588).
Mír Holandska se Španělskem „umožnil veliteli holandských jednotek na Cejlonu a v Indii Rijkloffu van Goen-
sovi pokusit se zlikvidovat zbývající portugalské pozice na Malabáru a na Cejlonu. (...) Smlouva van Goena s kó-
čínským rádcem 1663 stanovila, že veškerá dosavadní politická a obchodní privilegia (vlastněná zatím Portugalci)
budou svěřena Holanďanům za to, že kóčínskému rádcovi pomohli podporovat jeho nároky proti jiným malabár-
ským rádcům.“ (J. Strnad 2003, s. 589).

Holanďané, stejně jako před nimi Portugalci a po nich Angličané, potřebovali pro své ob-
chodní aktivity oporu administrativní i vojenskou. Administrativní lidské zdroje hledali
i mezi domorodým obyvatelstvem. Vzdělávali vybrané obyvatele Indie (Malabáru, Cejlonu)
na nižší úředníky. Vzdělání světské bylo neoddelitelné od vzdělání náboženského. Portugalci
si vzdělávali své domorodé podporovatele prostřednictvím katolictví, Holanďané prostřed-
nictvím kalvinismu.

„Poté, co koncem 50. let 17. stol. vyhnali Holanďané z Cejlonu Portugalce, našli zde přes 200.000 římských kato-
líků. (...) Kalvínské predikanti zaměřovali svou misijní činnost především na tuto komunitu. Zřejmě proto, že
úspěšné působení mezi místním hinduistickým a buddhistickým obyvatelstvem předpokládalo dobrou znalost jak
těchto nábožensko-filozofických systémů, tak i jazyků a kulturních realit – a k tomuto úkolu se cítili disponováni ne-
mnozí.“

Holanďané založili dva kalvínské semináře, jež měly vychovávat nové predikanty z řad místního obyvatel-
stva: jeden v Nallúru (v severotamílské oblasti Cejlonu – 1690–1723), druhý, pro sinhalsky mluvící oblast, v Ko-
lombu (1696–1796). Absolventi těchto učilišť, jimž se dostávalo i solidního základu latiny, řečtiny a hebrejštiny,
pak působili i v administrativě jako písaři a úředníci a ve školách jako učitelé a katechetové.“ (J. Strnad 2003,
s. 595–6, zvýrazněné pasáže MH).

Lze pochopitelně předpokládat, že kromě školení v kalvínských seminářích na Ceylonu, byli zájemci posíláni i na vyšší studia přímo do Holandska.

Není tedy logické, že Valiho leidenští spolužáci z „Malabáru“ byli dvojstupňoví konvertiti: původně buddhisté, pak katolíci obrácení portugalskými misionáři a nakonec kalvinisté obrácení holandskými misionáři? Přitom nepocházeli vůbec z Malabáru, nýbrž z Cejlonu. Název „Malabár“ tu fungoval, jak bylo usouzeno dříve, jako Evropanům známější a reprezentativnější název pro Indii a Ceylon – území spadající pod holandskou obchodně-správní hegemonii.

Holandané patřili mezi první evropské autory, kteří žili v Indii a zanechali nám o ní písemné zprávy. Jeden z prvních spisů pocházel od Abrahama Rogera (kalvínského misionáře) a měl název *Otevřené dveře ke skrytému pohanství* (holandsky vyšel v roce 1651, v němčině roku 1663, ve francouzštině roku 1670). Ke spisu byl připojen překlad básní Bhartrhariho, což byl zřejmě první pokus o překlad sanskrtské poezie do evropského jazyka.

Reverend Phillipus Baldeus (1632- 1672, znalec tamilštiny) sepsal *Nový popis Malabáru a Kormandelu, sousedních říší a velkého ostrova Cejlonu* (1672, roku 1672 přeloženo do němčiny, 1732 do angličtiny).

Kalvínský reverend Johannes Ruël pak byl znalcem sinhalštiny.

Spojíme-li si tato historická fakta, můžeme téměř s jistotou tvrdit, že „malabarský“ jazyk, který Staphan Vali srovnával s cikánštiou, byla sinhalština, mateřština jeho tří leidenských spolužáků, kalvínských konvertitů z ostrova Cejlonu, dnešní Šrí Lanky.

To ovšem neznamená, že sinhalština je z novindických jazyků romštině nejbližší. Předkové Romů se před odchodem z Indie pohybovali spíše v severozápadních částech Indie, v Rádžasthánu, Paňdžábu a Uttarpraděši a přicházeli do styku s obyvatelstvem mluvícím různými dialekty hindštiny, „rádžasthánštiny“ (marvárštinou, dhundhárštinou, mévárštinou), případně s mluvčími různých variet paňdžábštiny. Se Sinhálci, vzdálenými mnoho tisíc kilometrů směrem na jih nebyli nejspíše nikdy v dlouhodobých kontaktech. Ovšem základní slovní fond indických indoevropských jazyků vykazuje velké množství shod, a proto měl Stephan Vali dostatečnou příležitost postřehnout podobnost romštiny s oním záhadným „malabarským“ jazykem – sinhalštinou.

Pro srovnání romštiny se sinhalštinou uvedeme alespoň některé výrazy vybrané ze sinhalského slovníku (1892-1999), lépe řečeno z částí věnovaných prvním písmenům. Grafémy v indických písemných soustavách jsou řazeny v jiném sledu než písmena v latince: začínají samohláskami, pak následují řady souhlásek podle jejich artikulace. Prošli jsme prvních sedm

hesel a vyexcerpovali z nich slova podobná s romštinou. Výrazů se společnou etymologií je pod těmito hesly mnohem více, avšak různé hláskové změny činí jejich příbuznost s romštinou pro laika neprůhlednou. Romové z Rábu by taková slova patrně nebyli dešifrovali. Proto jsme vybrali jen výrazy podobné s romštinou více méně na první pohled.

Slovník (1892-1999) respektuje různé vertikální roviny sinhalštiny, to znamená, že uvádí tvary sanskrtské, které ve všech novindických jazycích patří k tradičnímu literárnímu stylu, a formy lidové, hovorové. Sinhalština obsahuje navíc pálijské tvary, protože pálijský prákr byl a je jazykem buddhistických textů. (Buddhismus zůstal na Šrí Lance hlavním věroučným systémem, vyznává ho asi 70 % obyvatel, a to hlavně Sinhalců). Proto se v určité stylistické rovině sinhalštiny vyskytují i výrazy pálijské.

Těžko dnes říci, které formy slov předložili cejlonští studenti Stephanu Valimu. Nicméně jak z mnoha sanskrtských, tak i z pálijských a sinhalských slov lze vysledovat podobu s romštinou.

Pro lepší porozumění je potřeba poznamenat alespoň to, že některé cerebrální (zadopatrové) indické hlásky – **r**, **dh**, **rh**, **t** – se ve většině romských dialektů změnily na **r**. V kalderaštině se vyslovují jako **r** zadopatrové. V romštině zanikly znělé aspiráty – **gh**, **dh**, **bh** – a většinou se změnily na neznělé. (V sinhalštině, kterou bohužel neznáme, je ze slovníku patrné, že v mno-

CLOUGH'S
**SINHALA ENGLISH
DICTIONARY**

සිංහල ඉංග්‍රීසි
අකාරාදිය

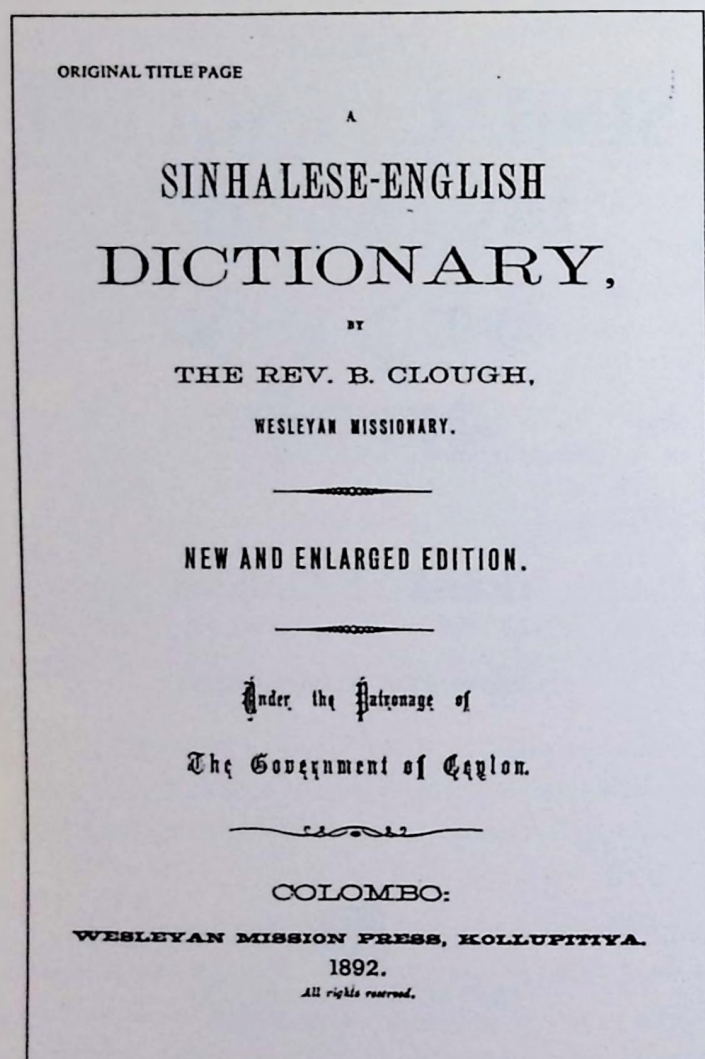
THE REV. B. CLOUGH

SECOND NEW & ENLARGED EDITION

ASIAN EDUCATIONAL SERVICES
NEW DELHI ★ MADRAS ★ 1999

ha případech se u znělých, ale i neznělých aspirát přídech ztratilo).

V úvahu je třeba brát i to, že ač mnoho výrazů základního slovního fondu má v indických jazycích stejnou etymologii, jejich význam se různě posunul. To platí i pro romštinu.

Pokud neuvedeme u sinhalských a hindských výrazů český význam, je ve všech jazycích shodný. Vynecháváme krátké koncové a, které se nečte. V některých případech uvádíme pouze slovní kmeny, protože koncovky jsou v každém jazyce jiné.

Zkratky:

mad. – „maďarská“ romština (jihocentrální dialekt, jímž se hovoří na jižním Slovensku, v některých vesnicích severního Maďarska, v rakouském Burgenlandu a v některých oblastech Slovinska)

ol. – „olášská“ romština (lovárský dialekt, jímž hovoří „olašští“ Romové u nás)

sinhalština

ak
 ag, agni
 akana *v nevhodné době*
 agra
 angara(a) *dřevěné ublí*
 anguṣṭh, angut *palec*
 anda
 araká, arakí
 oká, okí
 avar
 učča
 ek
 kat-
 kat *nůžky*
 ka-
 kam-dada *bůh lásky*
 karn
 Káli *bohyně „Černá“*
 kaṣṭh, kaṭ
 kaṭuká
 kas
 kuḍa *zvířecí mládě*
 koj
 koteḱ
 korá *zmrzačený*
 kel(-i), khel(-i) *zábava, hra*
 khan *důl*
 kṣula *trochu, málo*
 krimi
 khar

 kham-mani *drahokam nebes*
 khur
 kha-(dana)

hindština

ankh
 ag
 ab *nyní*
 -
 angar
 anguṭha *palec*
 anda
 vah
 vah
 aur
 unčá
 ek
 kat-
 kát-(ná) *stříhat*
 khá-
 kámadéva *bůh lásky*
 kán
 Káli
 káth
 karvá
 khansí
 ghorá *kůň*
 kahán
 kitná
 korhá *malomocný*
 khel
 khán
 thorá *bahut trochu*
 kíṭ
 khar

 ghám *žár*
 khur
 khá-(ná)

romština

(j)akh *oko*
 (j)ag *ohně*
 akana *nyní*
 agor *kraj*
 angara *ublí*
 anguṣṭ *prst*
 (j)andro *vejce*
 aka, aki *tamten, tamta*
 oka, oki *onen, ona*
 aver *další*
 učo *vysoký*
 (j)ekh *jeden*
 kat-(el) *tkát*
 kat (ol.) *nůžky*
 cha-(l) *jíst*
 kam-(el) *milovat, chtít*
 kan *ucho*
 kaḷi *černá*
 kaṣṭ *dřevo*
 kirko, kerko *hořký*
 chas *kašel*
 khuro (ol.) *hříbě*
 kaj *kde, kam*
 keci, kitti (maḍ.) *kolik*
 koro *slepý*
 khel (maḍ.) *hra*
 chan-(el) *rýt, kopat*
 čulo *trochu*
 kirmo *červ*
 char (Balkán) *osel* (u nás uchováno ve složenině ternochar – *výrostek*)
 kham *slunce*
 khur (ol.) *kopyto*
 cha-(ben) *jídlo*

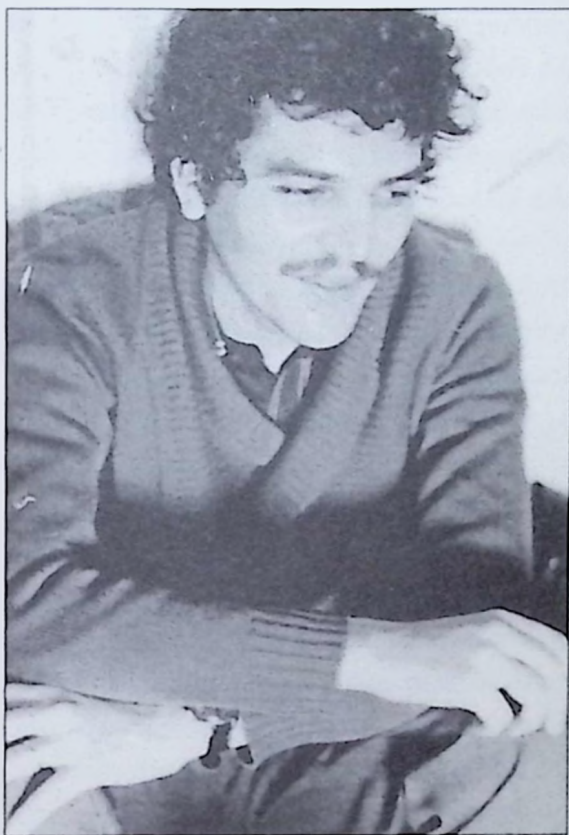

gam	gáv, gaon	gav <i>vesnice</i>
gas, ghas <i>tráva</i>	ghás <i>tráva</i>	khas <i>seno</i>
gora, gori <i>bílý, Evropan, Neind</i>	gora, gori	goro, gori <i>Nerom</i>
čik-(ila) <i>blátivý</i>	čik-(nái) <i>bláto</i>	čik-(alo) <i>blátivý</i>
čubi <i>polibek</i>	čumá (déná) <i>políbit</i>	čumi-(del) <i>políbit</i>
čal- <i>hýbající se, pohyblivý</i>	čal-(ná) <i>kráčet</i>	čal-(avel) <i>dotknout se, hýbat se,</i>
	čal-(á-ná) <i>řídít, míchat</i>	<i>míchat</i>

Literatura

- Arteta, A. U., Campistol, J. R., Zamora, J. M., J., Serrano, C. S., *Dějiny Španělska*, Praha 1995
- Augustini ab Hortis, Samuel, *Cigáni v Uhorsku 1775 – Zigeuner in Ungaren*, Bratislava 1995
a anotace k tomuto dílu: in *Romano džaniben* 4/1995
- Clough, B., rev. *Clough's Sinhala English Dictionary, second new and enlarged edition*, New Delhi – Madras 1999 (1. vydání Colombo 1892)
- Eliade, Mircea, *Dějiny náboženského myšlení III*, Praha 1997
- Horváthová, Emília, *Cigáni na Slovensku*, Bratislava 1964
- Kontler, László, *Dějiny Maďarska*, Praha 2001
- Milton, Giles, *Plavby za bohatstvím*, Praha 1999
- Polo, Marco, *Milion*, Praha 1950
- Slovník literární teorie*, Praha 1984
- Strnad J., Filipský, J., Holman J., Vavroušková S., *Dějiny Indie*, Praha 2003
- Turner, R. L., *A Comparative dictionary of the Indo-Aryan Languages*, London 1969

— Rozhovor s Emilem Ščukou (pokračování)

| Emil Ščuka v době, kdy se seznámil
s Milenou Hübschmannovou | Foto archiv |

V minulém čísle jsme otiskli část interview s JUDr. Emilem Ščukou (konkrétně jeho první vzpomínku na Milenu Hübschmannovou a blahopřání k jejímu jubileu). V druhé části rozhovoru tento náš přední romský politik shrnuje dosavadní význam působení Mileny na formování romské literatury, romského etnoemancipačního hnutí a uvědomění si romské identity (romipen). Rozhodli jsme se toto svědectví otisknout pro doplnění k jejímu životopisu.

So (e Milena) kerd'a lačho, so pes tuke pačisal'ila?

Joj kerd'a but lačhipen perdal amari čhib. Perdal e romaňi čhib joj kerd'a. Joj iskrind'a amari romaňi čhib proľil. Diňa avri romano-čechiko slovňikos, kada hin dešuduj, dešupandž berš. A džanav, hoj pre kadi buťi kerlas but berš. Kadı jekh bari buťi, savi kerd'a, dujto kadi buťi, kaj joj sas paš o starto amara literaturake, poezija-ke, paš o aver joj diñas paťamo kijo Roma, kaj te keren. Bo amen na sas školi, kaj te avas literata, kaj te avas poeti, amare Roma či phirde avri

kala školi. A joj diñas baro paťamo kijo Roma, phend'a: „Ker tu kada, tu džanes.“ Me, sar adadžives dikhav, bo phirahas kajsi grupa romaňi, deš, dešuduj džene mek paš o komunisti phirahas andre lakri cikňi škola. Oda mek na sas e katedra, ale kada sas e *Jazyková škola*. A kodoj amen o Roma phirahas, kaj te amen sikhavas te iskrinel romanes. No, amala, la Milenakere amala kodoj phirahas. A joj amen delas buťa, kaj khere te vareso keras. No a joj le

Romenge phenlas: „Iskrinen, so nevo ke tumende khere, sar ul'ifan, sar o boňa, sar o bijav ke tumende džal, pisinen pal kada!“ No a o Roma oleha pisinde. Džanav, hoj ande lake prajto-
ra. No a joj genelas, a phenelas: „No koda baro genialno, Margit! Ta tu džanes te iskrinel, tu musaj! Te pisines, te irines!“ No a e Margita, savi nigda šoha na irindžas, ča akana peršol'il la Milenake, joj paťandila la Milenake. Joj irinelas jekh, aver, trito, štarto. A e Milena lake furt delas zor, delas lake bari zor. „Tu baro talento, Margit!“ A e Margita, savi calo životo ča khere has, andre buti phirlas, khatar o čhave, khatar e famel'ija, akana joj irinelas. Akana irinelas lakero jekh phral, dujto phral, aver phen, calo famel'ija lakeri, sa irinenas. A e Milena sakoneske delas zor, a phenlas: „Tumen sa lačhe, tumen musaj ...“ A džalas ko Rokycany, a kodoj phenelas. A mek avka, so vakerdom le Romenca, so vakeravas, kadi zor joj delas e Milena mek čirla, sar phirlas maškar o Roma. Sakoneske delas leskri zor. O Andrej Giňa, savo hino tiš amaro literato, tak jov mange phenelas, kaj mek tranda, saranda berš anglal, sar jov avila pro Čechi, tak joj les diñas zor, kaj te irinel. A leske kada ačhila saranda berš, kaj irinel di-jader.

Me paťav, kaj joj phutarda o drom a diňa zor kijo Rudo Dzurko. Te bi na e Milena Hübschmannovo, o Rudo Dzurko či kerel kola kartinki, save kerel. Jov paťanda la Milenake. E Milena phenda: „Rudo, tu kada ker! Kadaj tut baro talento.“

Sakoneske kajsi zor delas. Či kamav savoren lengere nava te del. Mange diňa zor, kaj te kerav buti le Romenca. A bute Romenge joj phutarda o drom, phutarda lenge o jakha. Na kamav te phenel, kaj zasute samas. Paťav, kaj sako dženo rodel motivacija perdal peskero dživipen. A na sako ženo arakhel motivacija. A musaj vareko te avel, a kada na ča paš o Roma, kada the paš o gadže, musaj vareko te avel a čeporo te ispidel kodi motivacija anglal. A e Milena sas ajsi, kaj amen ispidla savoren.

No a kadi hin lakeri bari buti, savi kerda andro Čecho. No, me džanav vaš oda, kaj phirav pal o Roma pal e luma, me džanav, kaj la Milena hin baro autoriteto the baro respekto maškar o godžaver Roma, save hine lingvisti pal e romaňi čhib. Jon dikhen andre Milena jekhbareder autoriteto pre romaňi čhib. O docenti, o profesori romane phenen: „Kana amen kamas te kerel kodifikacija, e standardizacija romaňa čhibake, amen musaj te šunas a te las e buti sar platforma khatar e Milena Hübschmannovo.“

A so tuke diňa e Milena?

So mange diňa? Mange diňa romipen. Tu šaj phenes: „Tu sal Rom, tut hin o romipen. No kada na čačo, na sakone Romes hin romipen. A na ča le Romes šaj avel o romipen, the gadžo šaj arakhel o romipen, šaj sikhfol o romipen. A me somas anglal ajsi famel'ija romaňi, paťiva-

li famelija, no miri famelija phenlas, kaj amari famelija rajkañi a kaj amen le Romenca te na bečelinas, kaj ola dupki, degeša, kaj jon na phiren andro buta, amen sam butakere Roma, o dad, e daj, savore. A jon phenenas: „Mro cho, tu kajse dupkenca našti bečelines, amen sam feder Roma.“ No kada normalno. No a me akor kada sar terno chavo, ternechar chavoro, me na džanavas. A me, sar dikhľom la Milena, dikhľom lakri buti, dikhľom la, sar vakerel, so vakerel, me arakhľom, man e Milena diňa romipen, so man na sas, savo man na diňa miri famelija, savo man na dine o Roma.

A oda romipen avľa jekh d'ives, abo polokores?

Oda romipen avľa jekh d'ives, kana avľom ke Praha pal late, kana amen sgejľam, dikhľam, a kana samas Kladnoste. Oda d'ives, kana me džavas khere, me somas aver, me somas lošalo, kaj dikhľom la Milena, a me džanavas, sar džavas mašinaha khere andro Brno, me džanavas. A kaj joj ačhel miri amal furt, dži adad'ives. Kada džanavas akor. A džanavas, kaj musaj te keravas buti, kavka sar joj. Te bi na dikhľomas la Milena, ačhilom juristoske, savo kerel peskeri buti, phirel andre buti a kerel ča perdal peste, perdal peskeri famelija. A možebit, kaj či bi phenavas, kaj som Rom. Phenavas bi, kaj som Ungro.

Sar keren o Roma...

Sar keren o Roma. A akorestar man či ladžavas vaš kada, kaj som Rom, barikano somas. Sar imar prindžaravas man la Milenaha, me somas barikano, kaj som Rom, a me phenavas the le gadženge, the le Romenge, kana mandar phučenias, me phenavas: „Me som barikano Rom.“ A kada but, kada hin majbut andro dživipen.

A oda des dureder?

Kamav, kamav te del dureder, kaj o terne Roma te rakhen peskero romipen, kaj te rakhen peskero drom. Kavka sar e Milena diňa man impulzo, motivacija, a na ča man, joj diňa butere Romen, avka the me kamav te kerel, kaj kada te džal dijader.

Leperes pre varesoste pherasutno, so hin charakteristično pre late?

Me keravas Sokolovoste, oda jekh ajso cikno foroci paš o hrañici, odoj keravas pro sudo sar prokuratoris. A e Milena pal ma phirelas kijo Sokolovo, bo man akor has romano teatro, d'i-

vadlo, kaj Roma has, but Roma. A joj phirlas pal ma. A jekhvar avla andre buti, pal ma, a avla miro šefo – e Milena pre chodba andre koda sudoskero kher, phučelas pal ma, kaj me bešav, kaj miri kancelarija a arakhla le šefos mires. A o šefo avla pal ma a phenel: „Emil, kadaj pre chodba tut užarel, kamel pal tu te avel varesavi džuvli andal o cirkuso!“ Phenav: „Ko?“ Phenel: „Kajsi urdzi, kajsi andal o cirkuso!“ A džav, dikhav: e Milena! Perdal koda gadžo joj sas džuvli andal o cirkuso. No e Milena kavka pes urelas, pre late sas ajse indicka gada, no a perdal o gadžo kada či sas indicko, kada sas cirkuso. No a jekhvar samas andre Slovačiko, kerahas filmo „Amaro drom“. Samas Batizovcate paš o čore Roma. Mek kola Roma man prindžarenas, mek sigeder, bo me duj, trin kilometri khatar kola čore Roma barilom avri. Kavka džanahas amen. A me avlom la Milenaha odoj a savore Roma, sar amen odoj dikhle, ta džanenas, kaj e Milena miri romni. Phenenas: „Emil, e Milena, tiri romni, šukar!“ The miri sesterica, e Haňa, phenel: „Tu ani na phendžal, hoj la romnaha aveha!“

Palikerav.

Rozhovor vedl Peter Wagner

— Životopis a bibliografie doc. Mileny Hübschmannové, CSc.

Narodila se 10.6.1933 v Praze, maturovala v roce 1951 na anglickém gymnáziu H. Fasta v Praze, v letech 1951-1956 studovala hindštinu, urdštinu a bengálštinu na FF UK v Praze, studium zakončila promocií.

Od roku 1953 se projevil její celoživotní zájem o romštinu, romskou kulturu a aktivní účast v romském emancipačním hnutí. Průběžně se věnovala sběru romského folklóru: pohádek, vyprávění, písní, přísloví, hádanek, později sběru etnologických údajů (tradiční léčitelství, funkce rodiny, rituální čistota, výklad snové symboliky atd.) Dodnes sbírá „oral history“ – zejména osudy Romů na Slovensku za 2. světové války – a zároveň jazykový materiál (tzv. slovenská romština). Značná část materiálu byla zpracována a publikována v časopisech cizích (*Etudes Tsiganes*, *Lacio Drom*, *Gießener Hefte für Soziologie* atd.), v domácích zejména poté, co přestala být uplatňována oficiální politika asimilace. Kromě časopiseckých statí spolup vydala i knižní publikace v ČR, NSR, Francii, Anglii.

V prosinci 1956 nastoupila do zaměstnání v Čs. rozhlasu jako redaktorka v HRLD (hlavní redakce literární a divadelní), v letech 1957-8 byla vážně nemocná, v r. 1959 podnikla první cestu do Indie. Další (studijní) pobyty v Indii byly pak v letech 1969, 1990, 1998.

V r. 1963 se jí narodila dcera Tereza (vnoučata v letech 1982, 1985, 1999).

Ve školním roce 1968/69 působila jako učitelka mateřské školy v romské osadě v Rakúsích u Kežmarku, kde získala nenahraditelné osobní a lidské zkušenosti s životem v romské komunitě.

V letech 1969 – 1973 působila jako předsedkyně společensko-vědní komise ve Svazu Cikánů-Romů. Ten byl v roce 1973 zrušen v důsledku „normalizace“. V letech 1968-1974 pracovala v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, 1974-1975 na Pedagogické fakultě UK Praha. Mezi rokem 1975 a 1982 byla bez stálého zaměstnání (pro nesouhlas s asimilační politikou uplatňovanou vůči Romům). Externě vyučovala romštinu a hindštinu na Jazykové škole v Praze. Až v roce 1982 zde byla přijata do interního pracovního poměru.

Od 1991 působí jako vyučující romštiny a romistiky na FF UK v Praze v rámci Indologického ústavu (1991–1997 také výuka četby urdských textů). Od 1994 je také šéfredaktorkou časopisu romistických studií *Romano džaniben*.

V roce 1995 získala titul CSc., tématem její disertační práce byl soubor odborných prací *Romistické studie I*.

Podílí se na různých mimofakultních aktivitách, např. průběžně spolupracuje s romským tiskem (donedávna publikovala v měsíčníku *Amaro gendalos* pravidelnou rubriku *Romaňi historija*, předtím působila v redakční radě časopisů *Lačo lav*, *Amaro lav* atd.). Pomáhala s ediční přípravou čtyř romských publikací ve vydavatelství *Romaňi čhib* (1990–1996). Po emigraci šéfredaktorky Margity Reiznerové byla jeho činnost dočasně zastavena.

Spolupracovala se zmocněncem pro lidská práva ing. Petrem Uhlem (v různých komisích ustavených pro vyřešení jednotlivých kauz – např. odstranění vepřína z místa sběrného cikánského tábora v Letech, oponentura koncepce „Integrace Romů“ předložené vládě ČR atd.), s Muzeem romské kultury v Brně, s Phonogramm-Archivem Rakouské akademie věd ve Vídni, je spoluředitelkou mezinárodního projektu Comenius-C2, externě přednášela pro několik organizací, zvláště katedru sociologie a andragogiky na FF UP v Olomouci (zde působila též jako členka ediční komise pro publikaci romistické literatury), dále pro nadaci *Nová škola* (nyní *Nová škola o.p.s.*), pro romské asistenty ve školách, pro romské studenty dálkového studia na *Evangelické akademii* v Praze a pro romské studenty *Romské střední školy sociální* v Kolíně. Od roku 1996 působí v mezinárodní osmičlenné lingvistické skupině při *Centre des Etudes Tsiganes* v Paříži (Finančně podpořeno Radou Evropy). Svou prací se podílela na projektech *Romano Centro* ve Vídni (např. v roce 1994 byla členkou mezinárodní poroty hodnotící literární soutěž v romštině romských autorů z Rakouska). V současné době je členkou týmu *Státního pedagogického ústavu* v Bratislavě, jenž připravuje osnovy i pedagogy pro výuku romského jazyka, literatury a historie Romů na Slovensku.

V roce 2000 se habilitovala – tématem habilitační práce byly *Romistické studie II*.

V roce 1994 jí byla udělena *Chartou 77 Cena Františka Kriegla*. V r. 1998 získala 2 diplomy udělené předsedou *Romské občanské iniciativy* (ROI) JUDr. E. Ščukou za prosazování programu ROI v oblasti vzdělávání a romské kultury. Dále byla oceněna Děkovnou plakétou za *Outstanding contribution to the Romani nation*, a sice na V. mezinárodním kongresu *International Romani Union* (IRU) v Praze 2000.

V roce 2002 jí byla udělena prezidentem Václavem Havlem medaile *Za zásluby III. stupně* a v roce 2003 získala medaili *Za zásluby I. stupně* od *Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy* za významný podíl na uchování a rozvoj romského jazyka a romské kultury.

Od roku 1982 cvičí jógu pod vedením indického mistra Paramhanse Svámího Mahéšvaránandy, autora systému *Jóga v denním životě*.

Bibliografie

1. Vědecké monografie

1. Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit. Olomouc, Vydavatelství Univerzity F. Palackého, 1993. (117 s.) (ISBN 80-7067-355-9)
  - 1.1 Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit (2. rozšířené vydání). Olomouc, Vydavatelství Univerzity F. Palackého, 1995. (129 s.) (ISBN 80-7067-563-2)

2. Kapitoly v monografiích a spoluautorství k nižším publikacím

1. Hübschmannová, Milena, a kol.: Abstrakta odborné literatury o Cikánech v ČSSR (1955-1972). Praha, Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, 1974. (159 s.)
2. Mode, Heinz – Hübschmannová, Milena: Zigeunermärchen aus aller Welt I.-IV. Leipzig, Insel Verlag, 1983-1985. (I.-557 s., II.-574 s., III.-569 s., IV.-631 s.) (I. – ISBN 3-922383-25-4, II. – ISBN 3-922383-27-0, III. – ISBN 3-922383-29-7, IV. – ISBN 3-922383-39-4)
  - 2.1 Mode, Heinz – Hübschmannová, Milena: Zigeunermärchen aus aller Welt (2. zkrácené vydání). Leipzig, Insel Verlag, 1991. (543 s.) (ISBN 3-458-16221-6)
3. Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna – Žlnayová, Edita: Méthodes de traitements médicaux populaires chez les Rom de Tchécoslovaquie. In: Tsiganes: identité, evolution. Paris, Etudes Tsiganes, 1989. (s. 467-475)
4. Dzurko, Rudolf – Hübschmannová Milena: Ich bin wieder Mensch geworden. Leipzig, Kiepenheuer Verlag, 1990. (227 s.) (Z vlastních magnetofonových záznamů životopisného vyprávění výtvarníka-samouka Rudolfa Dzurka a členů jeho velkorodiny sestavila a z romštiny přeložila Milena Hübschmannová, předmluva s. 5-12, doslov a vysvětlivky s. 209-223) (ISBN 3-378-00367-7)
5. Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žlnayová Edita: Sar upre avka the tele – Fragments Tsiganes. Paris, Lierre & Coudrier Editeur, 1991. (160 s.) (zpracované magnetofonové záznamy životopisných vyprávění tří Romů, pořizené a z romštiny přeložené autorkami) (ISBN 907975-32-3)

6. Hübschmannová, Milena: Jak jsme sbírali romská přísloví. In: Neznámi Rómovia. Bratislava, Ister Science Press, 1992. (s. 155-164) (ISBN 80-900486-2-3)
7. Hübschmannová, Milena: Lexikografické přístupy při tvorbě romských slovníků. In: Rómsky jazyk v Slovenskej republike. Bratislava, Štúdio, 1995. (s. 39-47)
8. Lacková, Ilona – Hübschmannová, Milena: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha, Triáda, 1997. (272 s.) (Z vlastních magnetofonových záznamů životopisného vyprávění nejstarší romské spisovatelky Ilony Lackové sestavila a z romštiny přeložila Milena Hübschmannová, předmluva s. 7-16.) (ISBN 90-901861-8-1)
  - 8.1 Lacková, Ilona – Hübschmannová, Milena: A false dawn (anglický překlad). Hertfordshire, Centre de Recherches Tsiganes and University Hertfordshire Press, 2000. (224 s.) (ISBN 1-902906-00-X)
  - 8.2 Lacková, Ilona – Hübschmannová, Milena: Je suis née sous une bonne étoile (francouzský překlad). Paris, Centre de Recherches Tsiganes, l'Harmattan, 2000. (228 s.) (ISBN 2-7384-9856-4)
9. Bakker, Peter – Hübschmannová, Milena – Kalinin, Valdemar – Kenrick, Donald – Kjučukov, Hristo – Matras, Yaron – Soravia, Giulio: What is Romani language. Hertfordshire, Centre de Recherches Tsiganes and University Hertfordshire Press, 2000. (140 s.) (ISBN 1-902806-06-9)
10. Hübschmannová, Milena: Romština naznačuje původ Romů. Romové, tradice a současnost – Roma, angoder the akanak. Brno, Moravské zemské muzeum/SVAN a Muzeum romské kultury, 1991. (s. 9-13) (ISBN 80-7028-141-3)
11. Hübschmannová, Milena: Die Roma Indiens. Reisende auf dieser Welt. Amerling, Amerling Haus, 1993. (7 s.)
12. Hübschmannová, Milena: Několik poznámek k hodnotám Romů. In: Romové v České republice (1945-1998). Praha, Socioklub, 1999. (s. 16-66) (ISBN 80-902260-7-8)
13. Hübschmannová, Milena: Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. In: Romové v České republice (1945-1998). Praha, Socioklub, 1999. (s. 115-135) (ISBN 80-902260-7-8)
14. Hübschmannová, Milena: K počátkům romských dějin. In: Černobílý život. Praha, Gallery, 2000. (s. 17-29) (ISBN 80-86010-37-6)
15. Hübschmannová, Milena: Slovesnost a literatura v romské kultuře. In: Černobílý život. Praha, Gallery, 2000. (s. 123-154) (ISBN 80-86010-37-6)
16. Hübschmannová, Milena: To eat is to honour God. In: Scholarschip and the Gypsy Struggle, ed. Acton, Thomas, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2000. (s. 155-170) (ISBN 190286-018)

3. Původní práce v odborných časopisech

1. Hübschmannová, Milena: Co to je tzv. cikánská otázka. In: Sociologický časopis 6, č. 2, 1970. (s. 105-118) (ISSN 0038-0288)
2. Hübschmannová, Milena – Řehák, Jan: Etnikum a komunikace. In: Sociologický časopis 6, č. 6, 1970. (s. 548-559) (ISSN 0038-0288)
3. Hübschmannová, Milena: Společenská problematika Romů v ČSSR. In: Demografie 12, č. 3, 1970. (s. 232-237) (ISSN 0011-8265)
4. Hübschmannová, Milena: What can Sociology suggest about the origin of Roms. In: Archiv orientální 40, č. 1, 1972. (s. 51-64) (ISSN 0044-8699)
5. Hübschmannová, Milena: Základní díla romistické literatury. In: Sociologický časopis 8, č. 5, 1972. (s. 553-559) (ISSN 0038-0288)
6. Hübschmannová, Milena: Jazyková politika Sovětského svazu. In: Sociologický časopis 9, č. 3, 1973. (s. 259-280) (ISSN 0038-0288)
7. Hübschmannová, Milena: Gypsy folk poems from Czechoslovakia. In: Studies in Indo-Asian Art and Culture, č. 4, 1975. (s. 35-48) (ISSN 00258-1760)
8. Hübschmannová, Milena: K jazykové situaci Romů v ČSSR. In: Slovo a slovesnost 37, 1976. (s. 328-336) (ISSN 0037-7031)
9. Hübschmannová, Milena: Roms in Czechoslovakia and their literature. In: Studies in Indo-Asian Art and Culture, č. 5, 1977. (s. 37-76) (ISSN 00258-1760)
10. Hübschmannová, Milena: Jste z rodu antilop, pane Mirgo. Nový Orient 33, 1978. (s. 276-278)
11. Hübschmannová, Milena: Bilingualism among the Slovak Roms. In: International Journal of Sociology of Language 5, č. 19, 1979. (s. 33-49) (ISSN 0165-2516)
12. Hübschmannová, Milena: Les devinettes des Rom slovaques. In: Études Tsiganes 26, č. 1, 1981. (s. 13-19) (ISSN 0014-2247)
13. Hübschmannová, Milena, et al.: Oniromanzia e simbolismo dei sogni fra i Rom slovacchi. In: Lacio drom 19, č. 5, 1983. (s. 2-26) (ISSN 0394-2791)
14. Hübschmannová Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: Postavení snachy v tradiční romské komunitě. In: Český lid 71, č. 2, 1984. (s. 81-85) (ISSN 0009-0794)
15. Hübschmannová, Milena: Jekhbareder binos – Die grösste Sünde. In: Giessener Hefte für Tsiganologie 1, č. 2, 1984. (s. 38-44) (ISSN 0175-730-X)
16. Hübschmannová, Milena: Economic stratification and Interaction (Roma, an Ethnic Jati in East Slovakia). In: Giessener Hefte für Tsiganologie 1, č. 3-4, 1984. (s. 3-28) (ISSN 0175-730-X)

- 16.1 Hübschmannová, Milena: Economic stratification and Interaction (Roma, an Ethnic Jati in East Slovakia) (2. vydání). In: *Gypsies, an Interdisciplinary Reader*, ed. Tong, Diane, New York/London (s. 233-267) (ISBN 0-8153-2549-5)
17. Hübschmannová, Milena: Oral folklore of Slovak Roms. In: *Lacio drom* 22, č. 6, 1985. (s. 61-70) (ISSN 0394-2791)
18. Hübschmannová, Milena: Les textes des chansons des Roms slovaques. In: *Etudes Tsiganes* 32, č. 1, 1986. (s. 28-31) (ISSN 0014-2247)
19. Hübschmannová, Milena: La credenza nel mulo fra i Rom Slovachci. In: *Lacio drom* 23, č. 2-3, 1987. (s. 2-74) (ISSN 0394-2791)
20. Hübschmannová, Milena: Slovesná tvorba slovenských Romů. In: *Slovenský národopis* 36, č. 1, 1988. (s. 80-91) (ISSN 1335-1303)
21. Hübschmannová, Milena: Birth of Romani literature in Czechoslovakia. In: *Cahier de Littérature Orale* 30, 1991. (s. 91-98) (ISSN 0396-891x)
22. Hübschmannová, Milena – Žigová, Anna – Šebková, Hana: Baro phral – Der älteste Bruder. In: *Tsiganologische Studien* Justus Liebig Universität, č. 1-2, 1992. (s. 167-174)
23. Hübschmannová, Milena – Orgovanová, Klára – Šebková, Hana: Note della delegazione cecoslovacca. Convegno internazionale di Studi Roma, 20-28 settembre 1991. In: *Lacio drom* 28, č. 1-2, 1992. (s. 64-69) (ISSN 0394-2791)
24. Hübschmannová, Milena: Three years of Democracy in Czecho-Slovakia and the Roma. In: *Roma* 19, č. 38-39, 1993. (s. 30-49)
25. Hübschmannová, Milena: Per finire la nostra strada. In: *Lacio drom* 29, č. 3-4, 1993. (s. 3-5) (ISSN 0394-2791)
26. Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žlnayová, Edita: I Rom Slovacchi durante la seconda guerra mondiale. In: *Lacio drom* 29, č. 5, 1993. (s. 3-6) (ISSN 0394-2791)
27. Hübschmannová, Milena: Osudy slovenských Romov v druhej svetovej vojne. In: *Romano nevo ľil* 3, č. 8-44, 1993.
28. Hübschmannová, Milena: Hlavné zásady rómskeho pravopisu. In: *Romano nevo ľil* 3, č. 35-37, 1993. (s. 3-6)
29. Hübschmannová, Milena: Poznámky ke knize Jiřiny van Leeuwen-Turnovcové. In: *Romano džaniben* 1, č. 3, 1994. (s. 55-58) (ISSN 1210-8545)
30. Hübschmannová, Milena: Trial and error in written Romani on the Pages of Romani Periodicals in Romani in Contact. In: *Current Issues in Linguistic Theory*, č. 126, 1995. (s. 189-205) (ISSN 0304-0763)
31. Hübschmannová, Milena: Historeo znamená pátrám. In: *Romano džaniben* 2, č. 1-2, 1995. (s. 61-66) (ISSN 1210-8545)

32. Hübschmannová, Milena: Pojem „učit se“ v romštině. In: *Romano džaniben* 2, č. 3, 1995. (s. 35-40) (ISSN 1210-8545)
33. Hübschmannová, Milena: Romaňi čhib – Romština. In: *Bulletin Muzea romské kultury v Brně* 4, č. 4, 1995. (s. 26-29) (ISSN 1212-070)
34. Hübschmannová, Milena: Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál. In: *Romano džaniben* 3, č. 1-2, 1996. (s. 19-24) (ISSN 1210-8545)
35. Hübschmannová, Milena – Neustupný, V., Jiří: The Slovak-and-Czech dialect of Romani and its standardization. In: *International Journal of the Sociology of Language*, č. 120, 1996. (s. 85-109)
36. Hübschmannová, Milena: The Treasure of Romani Folk Tales. In: *Roma, Half yearly Journal on the Life. Language and Culture of the Roma*, č. 44-45, 1996. (s. 68-79)
37. Bubeník, Vít – Hübschmannová, Milena: Causatives in Slovak and Hungarian Romani. In: *Current Issues in Linguistic Theory*, č. 156, 1997. (s. 133-145) (ISSN 0304-0763)
38. Hübschmannová, Milena: Domští hudebníci v Indii. In: *Romano džaniben* 4, č. 3-4, 1997 (s. 11-27) (ISSN 1210-8545)
39. Bubeník, Vít – Hübschmannová, Milena: Deriving Inchoatives and Mediopassives in Slovak and Hungarian Romani. In: *Grazer Linguistische Studien*, č. 50, 1998. (s. 29-44)
40. Hübschmannová, Milena: Čtyři písně o žalu. In: *Romano džaniben* 5, č. 1-2, 1998 (s. 6-18) (ISSN 1210-8545)
41. Hübschmannová, Milena: Vztahy mezi Romy a Židy na východním Slovensku před druhou světovou válkou. In: *Romano džaniben* 7, č. 1-2, 2000. (s. 17-23 a 24-57) (ISSN 1210-9545)
42. Hübschmannová, Milena: Inspirace pro rozvoj romštiny. In: *Človek a spoločnosť, internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, č. 1, 2000. (15 s.) (<http://www.sk/cas/12000/hubschmann.html>)
43. Hübschmannová, Milena: Hin ajsi čhajori... (o romských hádankách). In: *Romano džaniben* 9, jevend, 2002. (s. 44-54)
44. Hübschmannová, Milena: Aleksandr Vjačeslavovič Germano. In: *Romano džaniben* 9, jevend, 2002. (s. 92-97)

4. Různé závažné práce

1. Hübschmannová, Milena – Borecký, V.: Italské podněty ke komparaci cikánské a necikánské populace. *Psychologie a patopsychologie dítěte* 15, č. 6, 1980. (s. 553-561)
2. Hübschmannová, Milena: Některé korektivy sociálního chování v tradiční romské komunitě. In: *Příčiny, podmínky a možnosti prevence sociálně patologických jevů u romské*

populace v ČSSR. Český Krumlov, Československá sociologická společnost při ČSAV Praha, 1986. (s. 84-93)

3. Hübschmannová, Milena: Možnosti romštiny. In: Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR. Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1987. (s. 75-85)
4. Hübschmannová, Milena: Survey of Romani studies in ČSSR after 1945. In: Proceedings from the conference „Romani Language and Culture“ in Sarajevo. Sarajevo, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989. (s. 113-120)
5. Hübschmannová, Milena: Je opravdu třeba tolik utrpení? In: Neznámý holocaust. Praha, Desetiletí výchovy k lidským právům a Muzeum romské kultury v Brně, 1995. (s. 71-78)
6. Hübschmannová, Milena: How to motivate Romani children in order to increase their interest for school education? In: Education of Gypsies, Development of teaching materials, proceedings from the International Symposium in Athens 6.-9. 1995. Athens, 1997. (s. 280-288)
7. Hübschmannová, Milena: Nominalization in Slovak Romani. In: Quaderni del Siculo-rum Gymnasium. Catania, Rassegna della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania, 1984. (s. 27-70)
8. Hübschmannová, Milena: Českoto učiliště i „Romipen“. In: Obučeniето na romskite deci. Ed. Christo Kjučukov, Varna, Bibliotek bilingvizm, 1999. (s. 50-63) (ISBN 954-687-025-0)
9. Hübschmannová, Milena: Romové ve Slovenském státě ve vzpomínkách pamětníků. In: Fenomén holocaust – Sborník mezinárodní konference, Praha-Terezín, 6.-8. října 1999. (<http://www.hrad.cz/kpr/holocaust>)

5. Encyklopedie, slovníky, příručky a překlady

1. Hübschmannová, Milena: Romské pohádky. Praha, Odeon, 1973. (319 s.). (Kniha obsahuje odbornou předmluvu autorky – s. 7 – 16, vlastní sběr pohádek v českém překladu je opatřen ediční poznámkou, údaje o vypravěčích, údaje k jednotlivým pohádkám a povídkám, dále přehled podle roku zápisu, období magnetofonových záznamů a přehled podle míst zápisů.)
1.1 Hübschmannová, Milena: Romské pohádky (2. vydání). Praha, Fortuna, 1999. (310 s.) (ISBN 80-8071-658-1)
2. Hübschmannová, Milena: Základy romštiny. Praha, Academia, 1974 [na titulním tisku chybně 1973]. (120 s.)
3. Hübschmannová Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: Lačo lav sar maro – Dobré slovo je jako chleba. Praha, Kulturní dům hlavního města Prahy, 1985. (49 s.) (dvojjazyčný sborník romských přísloví)

- 3.1 Hübschmannová Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: *Godaver lava phure Romendar – Moudrá slova starých Romů* (2. rozšířené vydání). Praha, Apeiron, 1992. (45 s.) (ISBN 80-900703-0-2)
4. Hübschmannová, Milena: *So hin pro svetos jekhbuter? – Čeho je na světě nejvíc?* Praha, ÚKDŽ, 1987. (110 s.) (dvojjazyčný sborník romských hádanek a anekdot, vlastní sběr, redakce a překlad do češtiny)
  - 4.1. Hübschmannová, Milena: *Hin man ajsi čhaj, so...* (2., přepracované a přejmenované vydání). Praha, Fortuna, 2003. (144str.) (ISBN 80-7168-842-8)
5. Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha, SPN, 1991. (651 s.) (ISBN 80-04-21768-0)
  - 5.1 Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha, Fortuna, 1998. (656 s.) (ISBN 80-7168-619-0)
6. Hübschmannová, Milena: *Amari abeceda – Naša abeceda*. Bratislava, Ministerstvo školstva SR, 1995. (s. 64) (ISBN 80-855584-21-2)
  - 6.1 Hübschmannová, Milena: *Amari abeceda – Naše abeceda* (český překlad). Praha, Fortuna, 1998. (64 s.) (ISBN 80-7168-622-0)
7. Hübschmannová Milena – Jurková, Zuzana: *Romane gilä – Zpěvník romských písní*. Praha, Fortuna, 1999. (63 s.) (ISBN 80-7168-734-0)
8. Davidová, Eva – Hübschmannová Milena – Stojka, Peter: *Dúral me avilem (avri kidine le vlašika d'ila) – Z dálky jsem přišel* (výbor z olašské písňové poezie). Praha, Ars Bohemica, 2000. (142 s.) (ISBN 80-902391-5-7)

6. Ostatní publikace

(Neuvádíme popularizační články v tisku ani pořady v rozhlasu a TV a – s výjimkou jedné publikace – ani překlady z hindštiny nebo urdštiny.)

1. Hübschmannová, Milena: *Cikánské písně*. Praha, Mladá fronta, 1960. (88 s.) (vlastní sběr, překlad do češtiny)
2. Ghálíb, Mirza: *Rukojmí lásky* (překlad z urdštiny). Praha, Odeon, 1972. (94 s.)
3. Hübschmannová, Milena: *Romane gilä*. Praha, OKD Praha 8, 1979. (61 s.) (bilingvní sborník, sestava, redakce a překlad poezie jedenácti romských básníků)
4. Hübschmannová, Milena: *Kale ruži*, Hradec Králové, KKS Hradec Králové, 1990. (119 s.) (dvojjazyčný sborník ukázek z romské literatury, sestava, redakce romského textu a překlad do češtiny) (ISBN 80-85181-07-X)
5. Fabiánová, Tera: *Čavargoš – Tulák*. Praha, Apeiron, 1992. (68 s.) (redakce romského textu, překlad do češtiny) (ISBN 80-900703-1-0)

6. Fabiánová, Tera: Sar me phiravas andre škola – Jak jsem chodila do školy. Brno, ÚDO České Budějovice a Společenství Romů na Moravě, 1992. (31 s.) (redakce romského textu, překlad do češtiny) (ISBN 80-901184-0-2)
7. Giňa, Andrej: Bijav – Svatba. Praha, Apeiron, 1992. (61 s.) (redakce romského textu, překlad dvou ze tří povídek do češtiny) (ISBN 80-900703-2-9)
8. Ferková, Ilona: Čorde čhave – Ukradené děti. Brno, Společenství Romů na Moravě, nedatováno (1996). (96 s.) (předmluva, sestava a překlad šesti z devíti povídek do češtiny)
9. Horváthová, Agnesa: Pal e Bari Rama the aver paramisa – O Velké Ramě a jiné příběhy. Praha, Signeta, 2003. (111 s.) (překlad tří povídek a rozhovor s autorkou)

— Současná romská literární tvorba

— František Demeter (28. 12. 1948–29. 6. 2003)

V Belgii 29. června 2003 zemřel František Demeter. Bylo mu pětapadesát let. Narodil se v Praze 28. prosince 1948, vyrůstal v „cikánské osadě“ v Ladomirové, okres Svidník, první dvě nebo tři třídy navštěvoval ukrajinskou školu, takže když se rodina přestěhovala do Prahy, musel se přeorientovat z azbuky na latinku. Vyšel osm tříd základní školy, ze dvou rozvedených manželství měl šest dětí. Dlouhá léta pracoval „na uhlí“ – rozvážel uhlí po pražských bytech. Nějakou dobu strávil v „Japonsku“ (tak přezdíval nápravnému zařízení). Pak se živil jako hudebník, cimbalista. V polovině devadesátých let emigroval do Belgie.

Když si vzpomenu na naše rozpravy o ufonech, s nimiž Franta komunikoval, na jeho zážitky s „múly“ (přízraky mrtvých), na jeho předpovědi – v pěti letech měl děsivou vizi velké vody, která skutečně za dvě hodiny přišla a strhla několik romských domků v Ladomirové – připadají mi předchozí životopisné údaje jako bezduché. Snad se někdy k Frantovu životu vrátíme tak, jak by si to jeho mnohorozměrná osobnost zasloužila.

V této poznámce bych ráda řekla jen několik slov o Frantových literárních začátcích, a hlavně o legendě „Pal o Somankuno Sidoris – O Zlatém Sidorovi“. František Demeter patří mezi nejstarší – a zároveň nejmladší romské autory. Totiž mezi nejmladší z nejstarší literární generace Svazu Cikánů–Romů (SCR), který fungoval od srpna 1969 do března 1973. Na stránkách jeho zpravodaje „Romano lil“ se u nás vůbec poprvé publikovalo víceméně pravidelně psané romské slovo. Možností publikovat byl zrod romské literatury podnícen – a to doslova explozivně. Je až neuvěřitelné, kolik Romů začalo tehdy romsky psát. František Demeter mezi nimi. Elena Lacková (1921) byla sice věkem starší než Franta, ale před svými romskými debuty psala slovensky. Rovněž Andrej Giňa je starší (1936), ale než začal psát romsky, pokoušel se o pohádky v češtině. Starší je i Tera Fabiánová (1930) – ta sice vykřikovala své fantastické verše do éteru dříve než Franta, ale sama si je nezapisovala. Na to si zvykla až později. I další Frantovi „literární vrstevníci“, průkopníci psané romštiny, jsou starší: básník Andrej Pešta (1921), básník a prozaik Jožka Fečo (1940). Jediným mladším autorem než Franta byl mezi nimi jen textař a básník Vojta Fabián, syn Tery Fabiánové (1949).

DRENK JE HAREN NIET IN TRANEN

Vergeef me, m'n dierbaar land.

*De tand des tijds laat het bloed trager door je aderen stromen,
hij verzwakt je botten.*

Zij hebben je niet gekoesterd zoals het hoort.

Je bezit de kracht niet meer om voluit verder te leven.

Het ogenblik waarvoor je angst hebt is daar.

Je voelt dat het einde dichterbij sluipt en kan het niet stuiten.

Je hebt het beste van jezelf gegeven voor je bewoners.

We zullen je gulheid nooit vergeten,

al transformeerden we zoet in zuur en braken zo je tedere hart.

Huil niet m'n land, drenk je haren niet in tranen.

Weemoed over meesterd je. Voor wie ben je triest? Voor hen?

Zij moeten in een andere wereld een nieuw bestaan opbouwen!

Jij kan rustig heen gaan m'n geliefde land,

jouw schoonheid staat voor eeuwig in m'n geheugen gegrift!

| Faksimile Frantovy básně přeložené do vlámsčtiny a vydané v Belgii |

Jak a kdy začal Franta psát? Podobně jako obrovské množství romských kluků si od dětství při kytarě zpíval romské písničky. Zpíval písně, které tehdy byly v módě – avšak v textové rovině jeho tvůrčí přínos daleko přesáhl běžnou improvizaci charakteristickou pro romský pěvecký projev. Tak například vznikla jeho „píseň“ „Babo, miri babo“ (dosl. Babičko, má babičko), kterou Franta o mnoho let později pojmenoval „Lačho jilo mira babekero“ (Dobré srdce mé babičky) a která byla jako báseň zařazena do prvního sborníku romské poezie „Romské písně – Romane gila“ (Obvodní kulturní dům v Praze 8, 1979).

*Babo, miri babo,
pre soste mišl'nes,
pro vad'ocis bešes,
o šero tele mukhes.*

*Ma dumin, ma mišl'in,
so tuke olestar,
sako peske dživel,
peskere šerestar.*

*O papus sas lavutaris
the chartas sas,
tu leske phurdehas,
zajd'ica pro dumo,
gav gavestar phirehas,
chanla bikenehas.*

*Vaš o chanla love,
vaš o love maro,
mi chan o čhavore,
bo tuke len pharo.*

*Babičko má milá,
na posteli sedíš,
ruce na kolenou,
hlavu máš skloněnou.*

*Ustaraná, vlasy šedé,
netrap se,
že žijem po svém,
každý jak dovede.*

*Děda hrál na svatbách,
motyky koval,
ty jsi mu dmýchala měch,
pak jsi chodila po vesnicích,
ranec motyk na zádech.*

*Pár halířů nebo chleba
líběj, selko, dát!
Je mi líto těch mých dětí,
pořád mají hlad.*

(volný překlad MH)

Obvykle píší básníci o matce. Franta psal o babičce, protože ho vychovala. Ve sborníčku „Romské písně“ má František Demeter zařazeno pět básní. Na nich je vidět posun od písňového textu k poezii, a to k poezii moderní, nefolklorní. Tu představuje skvělá báseň „Pro kerestos khosnoro – Šátek na kříži“ (otištěno jako úvodník tohoto čísla).

Třebaže se sborníčku romské poezie podařilo prorazit bariéry asimilační politiky teprve v roce 1979, k tisku byl připraven už v roce 1972, nedlouho před násilným zrušením Svazu Cikánů–Romů. To znamená, že Frantovy verše jsou z doby, kdy mu bylo něco mezi dvaceti a čtyřicet lety.

O něco později než poezii začal psát František Demeter literární pohádky. První, pokud si pamatuji, se jmenovala „Le dadeskero obrazis – Otcův obraz“. Poprvé vyšla v roce 1972 v cyklostylovaných textech, které sloužily pro interní potřebu Krajského pedagogického ústavu v Ústí nad Labem.

První dva roky, kdy působil Svaz Cikánů–Romů, se zdálo, že romské emancipační hnutí rozrůstající se do široka, do daleka, do výše nebude mít hranic. Kulturní exploze, k níž patřil i zrod

| Před uložením do rakve s paličkami, kterými hrával na cimbál |

romské literatury, ovšem na sebe upozornila politické „normalizátory“ – a obava, aby Romové nepožadovali i „nepřiměřená politická práva“ (status národnosti), vyústila ve zrušení Svazu. Předtím jsme ovšem ještě začali z přívalu literárních pokusů chystat dvojjazyčný sborník romské literatury, zahrnující tentokrát i různé prozaické žánry. Knihu jsme nabídli prestižnímu nakladatelství Odeon a rukopisu se s nadšením ujal renomovaný redaktor Miloslav Žilina. Po zrušení Svazu

Cikánů–Romů nám vedení Odeonu rukopis vrátilo. Prý příkaz shora.

Františka Demetra reprezentovala v chystaném sborníčku legenda, která se původně jmenovala „Somnakune jile – Zlatá srdce“, později „Pal o Somnakuno Sidoris – O Zlatém Sidorovi.“ Napsal ji někdy mezi rokem 1970 a 1973 – tedy mezi dvaadvacátým a pětadvacátým rokem svého života. Přesně se nepamatuji. Rukopisy svých prací Franta nedatoval. Po více než třiceti letech se legenda konečně dočkává uveřejnění.

V dvojčísle 1–2/2002 jsme se před legendami Michala Šamka a Agnesy Horváthové zamýšleli nad literárním pátráním romských autorů po vlastní historii. Zmínili jsme se sice o Františku Demetrovi jako o „jednom z prvních“ (s. 67), kdo se vydal cestou legend, nevěnovali jsme mu však více než jednu větu. Přitom by si jeho „Pal o Somnakuno Sidoris“ zasloužilo rozbor velmi podrobný. Navíc je výraz „jeden z prvních“ nesprávný: Pokud vím, Demeter se žánrem legendy představil v literatuře „slovenských“ Romů jako úplně první.

Literární rozbor legendy „Pal o Somnakuno Sidoris“ přenecháme profesionálním kritikům, zejména těm, kteří mají vhléd do romské kultury a literatury. (Kéž bychom se takového rozboru dočkali!) Ráda bych však řekla několik svých osobních poznámek k osudu této práce.

V době, když jsem sestavovala sborník romské literatury pro Odeon, jsem měla k dispozici velmi různorodé prózy. Patřily mezi ně dvě povídky Tery Fabiánové „ze života“ („Eržika“ a „Me pale ačhilom Romňi – Znovu jsem se stala Romkou“), povídky s realistickými a zároveň překvapivými, barvitými detaily plasticky vykreslujícími život Romů, dále dva fantasmagorické realisticko-mystické detektivní příběhy od Jožky Feča („Miri romňi murdardi – Má žena byla zavražděna“ a „Romaňi čhaj the duj phandle – Romské děvče a dva policajti“), pak syrové, neumělé, ale nesmírně působivé lí-

čení dvou sourozenců (nemohu se ho dohledat), kteří každý za sebe popisovali trpkou zkušenost v dětském domově, kam se dostali po smrti své matky. Vyprávění „Hiči grofos“ (Hrabě Hiči) od pana „Cirala“ reprezentovalo „krásu nechtěného“: Vážně míněný příběh o hraběti upírovi byl napsán s tak nádhernou neumělostí, že se člověk bavil ne tím, co autor zamýšlel říci, ale naopak tím, co se jeho záměru vymklo. (Možná že se tím bavil jen gádžovský intelektuál. Prostý čtenář by hororové líčení bral prvoplánově, vážně, upírových obětí by upřímně litoval a ztotožnil by se s tím, „jak to autor myslí“). Koněčně z próz byl do sborníku zařazen romanticko-realistický milostný příběh Andreje Pešty „Róza“. A samozřejmě tu nechybělo dramatické vyprávění Ilony Lackové o násilném vyhoštění „cikánské osady“ z obce Velký Šariš za druhé světové války – autentický prožitek autorky.

Ve srovnání se všemi těmito příběhy jsem při čtení Frantovy legendy byla trochu nesvá. Vlastně jsem nevěděla, co si mám o ní myslet. Posedlá přáním, aby se Neromové dověděli co nejvíc o „skutečném životě“ Romů – asi jsem ho zplošťovala na aktuální sociální a polopatisticky buditelské problémy – mi legenda připadala příliš romantická. Oproti mystické detektivce Jožky Feča málo „napínavá“. Oproti insitnímu „Hraběti Hičimu“ příliš literárně propracovaná. Nevím, nepamatuji se, jaké ještě jsem tehdy měla proti Zlatému Sidorovi výhrady.

Celý rukopis jsem dala číst svému spolužákovi a kamarádovi Josefu Vohryzkovi, který už tehdy byl uznávaným literárním kritikem. Kromě jedné Fečovy povídky se mu legenda „O Zlatém Sidorovi“ líbila ze všeho nejvíc. Bohužel, Josef Vohryzek už nežije, a tak se nemohu zeptat, jak přesně ji hodnotil. Zaujal ho sám snový děj? (Sny hrají v legendě velkou roli: sny prorocké, hrůzyplné i útěšné). Ohromil ho absolutně neočekávaný konec? Dojala ho výmluvně vyjádřená potřeba vtělit naléhavou otázku po vlastní historické identitě do symbolické odpovědi, která o romské identitě řekne víc než jakýkoli realistický příběh? Patrně tehdejšímu Vohryzkovu soudu podsouvám své současné (pře)hodnocení legendy tříadvacetiletého autora Františka Demetra.

Co mě ovšem od samého začátku na příběhu „Pal o Somnakuno Sidoris“ fascinovalo, byla Frantova literární romšтина: velké slovní bohatství, poetičnost, která navozuje prožitek přírodní atmosféry i dějových situací, slovosled vyvolávající vznešenost nevšednosti, občasná rytmizace prózy s vnitřním rýmem. Slovní zásobu čerpal autor i z jiných regionálních variet „slovenské“ romštiny, než byla jeho vlastní. Jazykové debaty, při nichž se jednotliví mluvčí zkoušejí z toho „sar pes phenel“ (jak se řekne), to je z archaizmů, neologizmů nebo dialektizmů, patří k nesmírně oblíbené tradiční společenské zábavě. Slovní výtěžky z takovýchto her byly v legendě výborně využity. Neobvyklý slovosled byl možná inspirován slovosledem pohádek, který se liší od běžného mluvního projevu. V próze s občasným vnitřním rýmem se Franta projevil jako básník.

Stylisticky a jazykově patří legenda, kterou František Demeter napsal ve svých tříadvaceti letech, k nejosobitějším a nejpropracovanějším romským literárním výtvorům – a to nejen výtvorům první romské literární generace, nýbrž k tomu, co zatím vůbec bylo u nás v romštině napsáno. V tom se můj

| Rodina Františka Demetera při pohřebním obřadu:
nalevo syn Martin, třetí zleva sestřenice Blanka |

současný soud shoduje s tím, jak na mě „Pal o Somnakuno Sidoris“ působil už před třiceti lety. Avšak teprve dnes při pozorné četbě si myslím, že vnímám nejen povrchovou krásu slov. Skrze slova, obraty, metafory a obrazy lze souznít s autorovým vnímáním světa, který – přestože se vyjadřuje ve vybraných kategoriích lásky, nenávisti, krutosti, prohry, ústupků, nepochopitelného odpuštění, naděje – vyzařuje nad všemi těmito „lidskými“ kategoriemi auru něčeho nevyjádřitelného a neuchopitelného.

Nakonec bych ráda jenom na okraj upozornila na drobné „kryptoreality“, které z díla mohou poznat patrně jen Romové, případně jen Frantovi příbuzní. Na prvním místě je to zařazení romských hrdinů do rodu Sidorů. Sidorovci, kteří si tak říkají po jednom z významných předků, jsou jeden z nejznámějších a nejsilnějších rodů mezi slovenskými Romy. Franta do něj patřil. Byl syn zesnulé „Frišky“, sestry Bertina Demetra, který spolu se svou ženou Helenou založil a vedl kdysi slavný soubor „Khamoro“ (Sluníčko).

Druhá drobnůstka „ze života“, kterou František Demeter zakomponoval do svého příběhu (svým způsobem jako zaměnitelnou rekvizitu), jsou „ovce a vlk“. Jak bylo dříve zvykem, romské příbuzenstvo se scházelo ne-li denně, pak několikrát do týdne a při takových sešlostech se vyprávělo. K nejnapínavějším příběhům Heleny Demetrové, ženy Frantova strýce Bertina, patřil útok vlka. Helena od malicka sloužila u sedláka, pásala ovce. Stalo se, že jednou napadl ovci vlk, a když ji malá Helena chtěla zachránit, málem se sama stala vlkovou obětí. Možná že právě tento zážitek své tety si Franta přetavil na příběh o domnělém otci Sidora, pastýři, kterého roztrhal vlk.

Nepochybně se takových rekvizit „ze života“ promítlo do legendy „O Zlatém Sidorovi“ víc. Ale o těch my nevíme. Jsou důležité? Nejsou? Jsou zajímavé jako jeden z mnoha různorodých materiálů, z nichž se staví dům.

Je smutné, že teprve smrt Františka Demetra nás přiměla k tomu, abychom na něj intenzivněji mysleli nejen jako na člověka, přítele, ale jako na jednoho z prvních romských autorů, a že až při té příležitosti jsme „objevili“ jeho nedoceněnou legendu „Pal o Somnakuno Sidoris – O Zlatém Sidorovi.“

Milena Hübschmannová

Vzpomínka

František Demeter
Nar. 29.12.1948 – 29.7.2003

*Všem ,kdo jste ho znali Vám dávám na vědomí,že nás navždy opustil
Po krátké nemoci –pan,tatínek,bratr,bratranec,strýc a dědeček,František
Demeter.*

*Bratranec kterého jsem považovala za bratra- né jenom já,ale i můj
vlastní bratr-Vasil,určitě jako kluci k sobě měli jistě více pochopení a důvěry.
Oba jsme byli plni smutku a bolesti v srdci nad jeho ztrátou.A jaké bylo naše
překvapení ,když po jeho smrti nám jeho žena poslala dopis ,kde potvrdil
že i on cítil se být naším sourozencem –tedy bratrem aniž bychom si toto
někdy řekli.Není to nic překvapujícího,neboť naši rodiče Frantu vychovávali
,takže místo šesti dětí nás bylo sedm.Proto mezi námi vzniklo sourozenecké
pouto.*

*Franta byl člověk který vždy připraven byl pomoci druhému člověku,aniž by
dlouze přemýšlel.Dokázal též druhým naslouchat a snažil se pomoci v jakékoli
situaci,či problému.*

*Moc jsem obdivovala jeho hudební nadání ,jeho hraní na různé hudební
nástroje,uměl psát krásně,básně,pohádky,a navíc krásně maloval.Byl to prostě
Chytrý a vstřícný člověk.*

Nikdy by mě nenapadlo ,že se spolu již nikdy více neshledáme.

*Vzpomínám,když jsme se potkali před šesti lety,František žil již v té době
v Belgii.Sice jsme si psali a telefonovali,takže když přijel,v lednu r. 2003,*

*Tak jsem samou radostí jen plakala.Přijel se svou ženou a dvěma dcerami
Zdenou a Silvou.Ani ve snu by mě nenapadlo,že se vidíme naposledy.*

*Byli jsme domluveni,že k nim přijedu na dovolenou –ano jela jsem,ale místo
dovolené v Belgii na jeho pohřeb.Já ,můj syn a bratr Vasil.Byli jsme naprosto
zdrčení odchodem Františka ,je strašná myšlenka toho,že už tu není ,že si
s ním už nepovídám a třeba i ne zavzpomínáme ,nepopláčem,nezasmějeme
se nikdy více.Moc to bolí.*

Věřím,že tam nahoře se Franto všichni jednou sejdem.

Víš,jak jsme si v ždy

*povídali o posmrtném životě,já tomu věřím ,a proto nám na tom obláčku drží
u sebe místo*

*S láskou a úctou vzpomíná
Sestřenice,sestra,Blanka Gabčová rozená Demeterová.*

Odpočívej v klidu a pokoji

amen

František Demeter

Pal o Somnakuno Sidoris / O Zlatém Sidorovi

Andre India

Le Romen sas pengeri phuv, kana mek dživenas andre India. Ačhelas maškar o veša paňa, o čirikle odoj šukares gilavenas, o luludā luludonas, sastarde draba čara odoj baronas, gule phaba ambrola, bare, bare pendeča akhora, dživoro somnakuno, o berveľa len denas avgin – sas len sa, so manušeske kampil kijo dživipen.

O Roma akor andre kola somnakune dživesa džanenas te vakerel savore džide vodēnca, ačalonas, so o čirikle gilaven, so vakeren o šošoja, so den duma o ruva, so phenen o dzarale riča, so vičinen o mače, hijaba, kaj na vakeren, so kamen te sikhavel o sapa pengere bandune čalavibnaha. Ačalonas the oda, so phenen o čerčeňa, e balvaj, o prajta, o čara, sako dikhelas avreskero jilo, vaš oda jekh avres delas paživ.

Le Romen sas pengere kraľa. O kraľa denas sakones leskero čačipen, na tasavenas le telečhiden, nigda maribena na kerenas, na kamenas avreskero, bo ko kamel avreskero, našavel peskero.

Maškar o veša paňa penge o Roma kerenas šukar murimen khera, paš sako kher sas chaňig, bazenocis vaš o čhavore. Le kraľis sas somnakuňi diz, so labolas sar o kham. Ko našadahas o drom andro veš, e žara la dizatar les lidžalas bachtales khere andro romano vešuno foros.

V Indii

Romové měli svou zemi, když ještě žili v Indii. Rozkládala se uprostřed lesů a vod, ptáci tam krásně zpívali, květiny rozkvétaly, rostly tam léčivé byliny, sladké ovoce, převeliké ořechy všeho druhu, zlaté obilí, včely dávaly med – lidé měli všechno, co člověk potřebuje k životu.

Tehdy v té nádherné době dovedli Romové hovořit se všemi živými tvory, rozuměli tomu, co zpívají ptáci, co si zajáci vykládají, o čem mluví vlci, co říkají chlupatí medvědi, co volají ryby, třebaže nemluví, co naznačují hadi svým zvlněným pohybem. Rozuměli tomu, co říkají hvězdy, vítr, listí, tráva, všichni viděli do srdcí všem, proto dovedli soucítit a projevovat úctu živým bytostem.

Romové měli i své krále. Králové byli ke všem spravedliví, neutlačovali poddané, nikdy nevedli války, nechtěli cizí, protože ten, kdo chce cizí, ztrácí své.

Uprostřed lesů měli Romové pěkné zděné domky, u každého domu studna, bazének pro děti. Král měl zlatý zámek, který zářil jako slunce. Kdo v lese zabloudil, záře vycházející ze zámku ho dovedla bezpečně do romského lesního města.

Andro veš sas but sapa. O Roma lenca džanenas te balaginel, sas lenca bare kamara. Džanenas, hoj o sapa hine godaver. Sikhlonas lendar te chasňarel o draba the o čara. Sikhlile te sasťarel sapeskero danderipen. Pal kada kuč Romengero džaniben džalas hiros dur dureste. Vičinenas len bare raja th'o kraľa andal aver thema, te varekas danderďa sap.

Pojekh Roma, so avenas avri andal pengero kedvešno vešuno kraľišagos, dikhle, hoj avrether hin učeder khera, barvaleder nipos. O beng lenge thoďa bokhaľipen andro jilo. Sar avle khere, chudne te peravel o kašta, chudne penge uče khera te ačhavel, učeder sar le devleskero veš. Lengro baripen le svetoske anglo jakha mi pes del, mi vičinel dži kijo Del.

Andre koja bari, bari India sas but aver thema, but aver kraľa. Sas odoj zorale kraľa, so kamenas mek zoraleder te avel. Phenel pes: Kas hin but, kamel mek sa buter. O kraľa pen marnas jekh avreha, demavenas pro cikne rajipena, jekh pal aver len lenas tel pengeri zor.

Jekhzoraleder kraľis sas o Parno Aris. Leskere štarejakhengere phirenas pal e India, dikhenas, kaj pes del te čorel barvaľipen, kaj hin thema, so mek nane tel le Parne Ariskeri zor. Kana le Romen sas kedvešna kherora garude maškar o veša, o štarejakhengere le romane štatostar na džanenas. Sar o Roma cirdne pengere khera opre, opreder sar o kašta, o štarejakhengere ča porade jakhenca bešte pre phuv. Sidarenas te phukavel pengere kraľiske, hoj kodoj the kodoj hin mek phuv, so nane tel leskeri zor. O Parno Aris tradňa pes-

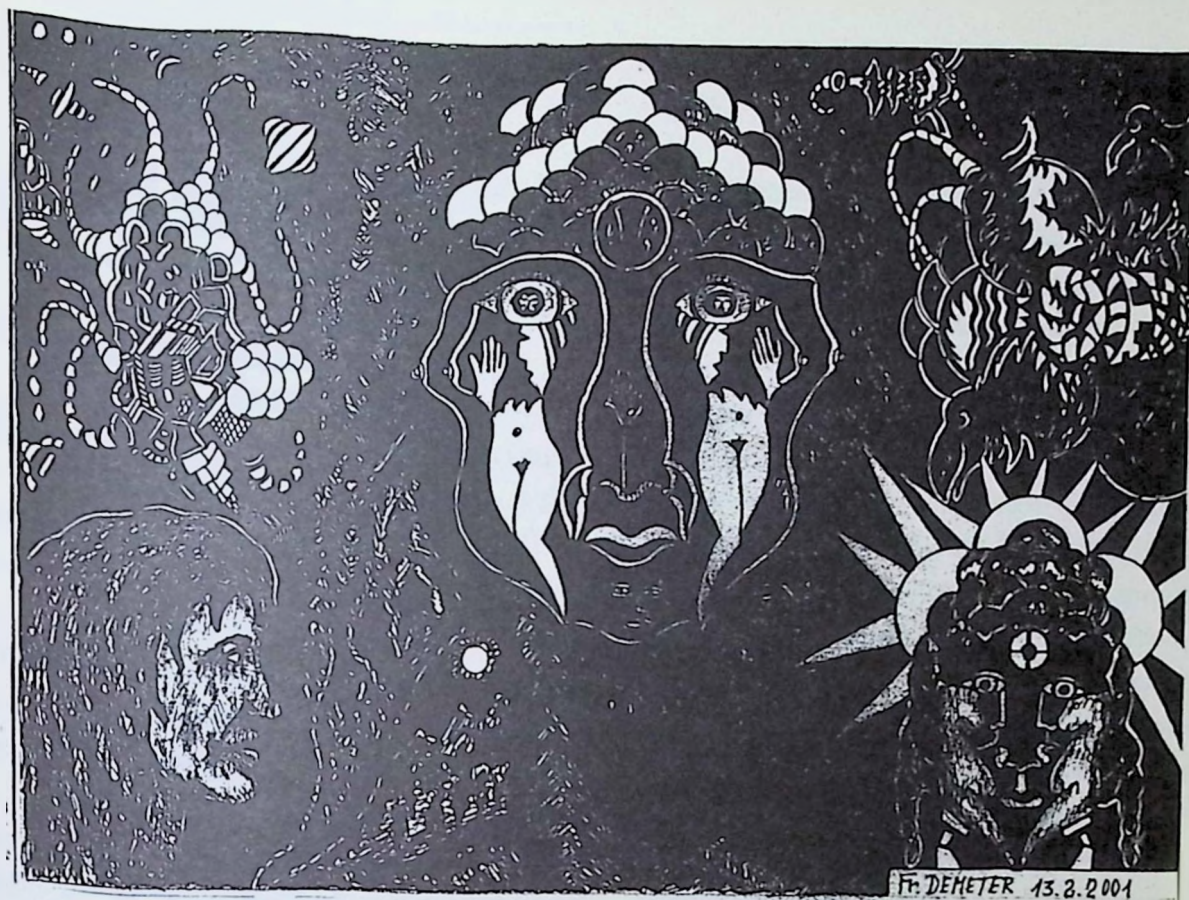
V lese bylo mnoho hadů. Romové se s nimi bavili a přátelili. Věděli, že hadi jsou moudří. Naučili se od nich zacházet s různými bylinami. Dovedli léčit hadí uštknutí. Zpráva o této vzácné dovednosti Romů se roznesla daleko široko. Zvali si je páni a králové z cizích států, když někoho uštkl had.

A když tak někteří Romové vyšli ven ze svého rozkošného lesního království, uviděli, že jinde mají vyšší domy a větší přepych. Dábel jim vložil do srdce chamtivost. Vrátili se domů, začali kácet stromy a stavět si vysoké domy, domy vyšší než ten boží les. Ať ční světu na odiv a volají o své vznešenosti do nebes.

V té převeliké Indii bylo mnoho dalších států a dalších králů. Byli tam králové mocní, kteří se chtěli stát ještě mocnějšími. Říká se: Kdo má mnoho, chce ještě víc. Králové mezi sebou válčili, přepadali malá královstvíčka a zmocňovali se jednoho po druhém.

Nejmocnější z králů byl Bílý Ári. Jeho zvědové slídili po Indii a koukali, kde by se ještě dalo uloupit nějaké bohatství a kde jsou ještě panství, které si Bílý Ári nepodmanil. Dokud měli Romové své roztomilé domky ukryty uprostřed lesů, zvědové Bílého Ári o romském státě nevěděli. Když však začali stavět domy vyšší než stromy, zvědové údivem padli na zem a letěli horempádem žalovat králi, že tam a tam je ještě země, kterou nemá ve své moci. Bílý Ári nahnal svá vojska do romské země. Vojáků bylo stokrát víc než

kere slugadžén andre romaňi phuv. O slugadža sas šelvar ajci sar o Roma. Murdarde le romane kralis the leskera romňa the leskere čhaven. Phagernas, čorkernas, murdarkernas, romane rajkane khera aravkernas. Kas na murdarde, čhida pes andro hušťavini, tel o ramužďa, andro chara.

O Sapale Jakha

Le kral'iskero phuro papus ačhiľa džido. Vičinenas les Sapale Jakha. O Sapale Jakha džanelas oda, so čirľa džanenas savore Ro-

Romů. Zavraždili romského krále i jeho ženu a děti. Loupili, ničili, kradli, vraždili Romý, bořili jejich velkolepé domy. Ti, co nebyli pobiti, se utíkali schovat do houští, do roští, do jam v pralese.

Hadí Oči

Naživu zůstal králův pradědeček. Říkali mu Hadí Oči. Hadí Oči uměl to, co dříve umívali všichni Romové: od hadů se naučil

ma: o sapa les sikhade te chal ajse draba, so
uĉharen manuŝeskeri parsuna avka, hoj les
ňiko naŝti dikhel.

O Sapale Jakha uĉhardo le slugadžengere
jakhendar, dikhelas dukhade jileha, so ola
benga keren. Raŝi, kana o slugadža sovenas,
poĉoral stradža jekhetane savore Romen, so
mek aĉhile džide: „Romale, ĉhavale, adaj na-
ŝti aĉhuvas. Vaj amen o bibachtale murdare-
na, vaj meraha bokhate, vaj amen kerena da-
senge. Len tumenge, so amenge kampela
pro drom. Kas hin somnakaj, len somnakaj,
bo hin kuĉ u nane pharo, del pes ŝukares te
hordinel. Ko džanel te baŝavel, len tumenca
tumare baŝađa. Savore manuŝa pro svetos
kamen te ŝunel baŝaviben. Oleha ŝaj rodas
maro. Ko džanel chartiko buŝi te kerel, len
tumare svirinda – chartiko buŝi sajekh ma-
nuŝenge kampel. Sig, siđaras adari – e phuv
amari, imar nane amari. O Del dela, hoj va-
resar ela.“

Sar o Sapale Jakha phenda, avka kerde.
Sako pes cirdelas sar sap kij'oda, so aĉhiľa
leskere kherestar, lelas, so reselas. Lokores,
kaj te na uŝtaven le slugadžan, avenas o Ro-
ma pale kijo Sapale Jakha. Avka pen mukhle
pro baro drom.

Maŝkar o gadže

O Roma džan, bokh pes pal lende cirdel phares,
giľaven – romaňi giľi, tu dukhado jilo sasťares!
Sar avel rat, o jaga thoven, kaj pes del, keren
penge than,

znát byliny, které učinily ĉlověka neviditel-
ným.

Hadí Oĉi neviditelný zrakům vojáků hle-
děl s trpícím srdcem, co ti ďablové provádějí
s jeho národem. V noci, když vojsko spalo,
svolal potají všechny Romy, kteří zůstali na-
živu, a pravil: „Lidé, chlapci, zde nemůžeme
zůstat déle. Buď nás povraždí nepřátelé, ne-
bo zemřeme hladem, anebo nás uvrhnou do
otroctví. Seberte si, co budeme potřebovat na
cestu. Kdo má zlato, vezměte si zlato, proto-
že zlato je vzácné, není těžké, dá se lehce
přenášet. Kdo umí hrát, vezměte si s sebou
hudební nástroje. Na celém světě mají lidé
rádi hudbu. Hudbou si můžeme vydělat na
chleba. Kdo se vyzná v kovařině, vezměte si
kladiva – kovářská práce je vždycky a všude
zapotřebí. Musíme pryč, i když smutno je
mi. Ale ta naše země, už není naší zemí. Bůh
dá, že nějak bude.“

Udělali, jak Hadí Oĉi řekl. Potají se ka-
ždý doplazil k rozvalinám svého domu, vzal,
co se mu namanulo. Potichu pak, aby ne-
vzbudili vojáky, se všichni vraceli k Hadím
Oĉím. A vydali se na dalekou cestu.

Mezi gádži

Romové jdou a jdou, za nimi táhne se hlad,
zpívají – romská písni, jenom ty léčíš duši
bolavou!
Když přijde noc, kde se dá, ulehnou spát,

sar o kham avel avri, pro drom pen mukhen,
džan, džan, džan.

Putinen, vandringen, soča o cerhi rozthoven,
imar o šingune aven: „Kadaž nane tumari phuv!“
Traden le Romes, sar te na ulahas manuš,
sar te ulahas ruv.

O Roma džanas dur, dur, džanas pal o kham.
O Sapale Jakha imar čirla mułas, bo leske sas
buter sar šel berš. Ale o Roma likerenas leskere
godaver lava andro jilo. Čačo les sas, hoj baša-
vibnaha the chartikona butaha rodenas penge
choča ajci maro, hoj na merenas bokhatar.

Dromeħa arakhenas sojegaver manušen.
Sako pes uravelas pal aver moda, sako vake-
relas aver čhib.

Pal o but berš avle o Roma maškar ajse
manuša, so sas parne. Dikhenas pre lende
porade jakhenca, o parne – so pre lende
o Roma thode nav „gadže“ – dikhenas pora-
de jakhenca pro kale Roma. Daranas lendar,
paťanas, hoj hine le Tatařengere štareja-
khengere. Lenas le Romen palal, tradenas
len avri andal pengere fori.

O Roma leperenas sajekh, so len o Sapale
Jakha delas god'i. „Džan vešenca, čhavale,
ma džan andro foros, o šingune tumen mar-
na, murdarna.“

Kana o Sapale Jakha muľa, lidžalas le
Romen o phuro Sidoris. Jekhvar ke leste
avle prastandos štar ternechara, phurdenas
sar pišot. „Vajdo, amen dikhlam baro foros.
Rajkaňi diz! Bizo odoj bešel o kral'is. Avas
odoj, džas te dikhel!“

když vyjde slunce, na cestu vydají se a jdou
a jdou.

Putují, táhnou krajem, a sotva rozloží stany,
už jsou tu četníci: „Tohleto není vaše zem!“
Jak vlky ženou Romy, protože Cikán pro ně
není člověkem.

Romové šli a šli, za sluncem putovali.
Hadí Oči dávno zemřel, protože mu bylo ví-
ce než sto let. Ale Romové chovali jeho
moudrá slova v srdci. Měl pravdu, když říkal,
že hudbou a kovářskou prací se dá vydělat
alespoň tolik, aby člověk nezemřel hladu.

Cestou potkávali Romové nejřůznější li-
di. Všude se oblékali podle jiné módy, všude
mluvili jiným jazykem.

Za mnoho a mnoho let přišli Romové
mezi lidi, kteří byli bílí. Užasli, a ti bílí, které
pojmenovali „gádži“, zírali na černé Romy.
Báli se jich, mysleli si, že jsou to tatarští vy-
zvědači. Pronásledovali Romy, vyháněli je ze
svých měst.

Romové neustále vzpomínali na to, co
jim radil Hadí oči: „Jdetě lesem, chlapci, ne-
chodte do města, nebo vás zmlátí četníci.“

Po smrti Hadích Oči, vedl Romy starý
Sidor. Jednoho dne k němu přiběhli čtyři
mladíci, dýchali jako kovářský měch. „Vaj-
do, viděli jsme obrovské město. Vznešený
palác! Jistě patří samotnému králi. Pojdme
tam!“

„Čhavale, na džanen tumen, so amenge phenelas o Sapale Jakha? Kaj te na džas and-ro fori!“

O čhave mukhle tele o jakha. Kampel te kandel, so o phuro phenel. O phure chale buter maro.

„Bešaha amenge tel o veš,“ phenda o Sidoris. „O Romňa phirena pal o churde gava, bikenena o chartika buťa. Te dela o Del, vareko avela amen te pojedňinel, kaj leske te bašavas.“

Mukhle pen te džal vešaha. Džanas ta džanas, jekhvar avle kijo than, kaj sas kerekate o kašta peravkerde. Maškaral o nango than sas kedvešno bazenos. Andral sas murimen avri kuč barenca, o paňi andre sas žužo sar apsa. O terne kamenas odoj te ačhel, bo o than sas prekedvešno. O phure phende: „Na, avas, džas dureder, ko džanel, kaskero oda bazenos hin.“

Džanas dureder. O Sidoris le Romen ačhada pro thanoro, kaj džalas šukar, žuži leňori. „Adaj ačhuvaha paru d'ivesa, bo savore sam strapinen, khiňuvaha amenge čino avri.“

E Sidora

O Sidoris sas phivlo. E romňi leske muľa terňori, kana ločholas. Andä pro svetos šukara čhajora. O Sidoris rovelas pal peskeri terňi romňi, aľe e čhajori sas ajsi šukarori, hoj jov sa peskero baro kamiben visarda kija late. Thoda pre late nav Sidora. Nigda na iľa avra romňa.

„Ani nápad, chlapci, to vám povídám! Co říkal Hadí Oči? Abychom se městům vyhýbali.“

Mladíci sklopili zrak. Staré je třeba poslouchat, protože snědli v životě více chleba.

„Usadíme se u lesa,“ rozhodl Sidor. „Ženy budou chodit po malých vesničkách a prodávat výrobky, co muži ukovou. Dá-li Bůh, přijde si nás někdo objednat, abychom mu zahráli.“

Vydali se tedy lesem. Šli a šli, až došli k místu, kde byly vykácené stromy. A na té mýtině uviděli rozkošný bazén. Byl vydlážděný drahým kamením a voda uvnitř byla čistá jako slzy. Mladí tam chtěli zůstat, protože to místo bylo skutečně přerозkošné. Ale staří řekli: „Ne, chlapci, půjdeme dál, kdoví, komu ten bazén patří.“

A tak šli dál. Sidor zastavil Romy na místěčku, kde tekl krásný, čistý potůček. „Tady pár dní zůstaneme, protože jsme všichni unavení. Trochu si odpočineme.“

Sidora

Sidor byl vdovec. Žena mu zemřela mladičká při porodu. Přivedla na svět krásnou holčičku. Sidor pro svou ženu plakal, ale holčička byla tak krásná, že veškerou svou lásku obrátil k ní. Dal jí jméno Sidora a nikdy se pak už neoženil.

O Roma ačhile tel o veš, o murša chudne kolibi te kerel, o Romňa thode jagori, ile te pekel marikla.

O marikla pekela the e Sidora. Vaš peskero phuro dad the vaš peske. La Sidorake sas imar dešušov berš, ajsi šukar sas, kaj somnakaj pal late čulalas. Lakero jilo sas lačho sar maro, o lava, so perenas andal lakero muj, sas sar sungade luluda. O dad sas bari kano andre late. O čhave pal late phirenas, aľe e Sidora ňikas na kamelas. Gularenas pes lakere dadeske, o phuro Sidoris len marelas tele: „Mi džal pal koda, so les kamela.“ O Roma phenenas: „Bachtalo manuš, kas-keri romňi ela.“

Imar sas rat, kana o romňa dopekla o marikla. O Roma chale, čalile. Pojekhdžene gele te sovel, buterdžene ačhile paš e cho-veľori. Sako peske duminelas pal peskero. Le Sapale Jakhengere phraleskere časkero čhavo iľa andro vast e lavuta, chudňa lokes te bašavel dukhad'i romaňi gil'i. Bašavelas pal o pharo romano dživipen. O Roma dikhenas andre jagori, sar andre leste te kamlehas te dikhel feder bacht vaš pengere čhave.

Paš e jag ačhila the o Sidoris the leskeri čhaj. „Dado, dikhľal oda kedvešno bazenos, so pašal leste predžahas? Savo rupuno paňi hin andre!“

„Imar mange but berš, mri čhajori, aľe ajso šukar žužo paňi mire jakha mek šoha na dikhle.“

„Dado, imar but d'ives na nanduvavas. Andre leňori hin o paňi cikno, našťi man bo-lav andre. Mukh man kijo bazenos te džal.“

Když se Romové utábořili v lese, začali muži stavět koliby, ženy rozdělaly ohýnky a pekly placky.

Placky pekla i Sidora. Pro svého starého otce a pro sebe. Sidoře bylo už šestnáct let a stkvěla se takovou krásou, jako by po ní stékalo zlato. Srdce měla dobré jako chleba a slova, co jí vycházela z úst, byla libá jak voňavé květiny. Její otec byl na ni nesmírně pyšný. Chlapci za Sidorou bláznili, ale ona žádného nechtěla. Snažili se vlichotit starému Sidorovi, ten však každého odbyl: „Ať se vdá za toho, koho bude sama chtít.“ Lidé říkali: „Šťastný člověk, který jednou dostane Sidoru za ženu.“

Když ženy dopekly placky, byla už noc. Lidé se dosyta najedli. Někteří šli spát, ostatní zůstali u dohasínajícího ohníčku. Každý přemítal o svém. Syn bratra Hadích Očí vzal do ruky housle a potichu začal hrát žalostnou romsku píseň. Hrál o těžkém životě Romů. Romové hleděli do ohně, jako by z něho chtěli vyčíst lepší osud pro své děti.

U ohně zůstal i Sidor se svou dcerou. „Tatínku,“ povídá Sidora, „viděl jsi ten nádherný bazén, kolem kterého jsme dneska šli? Jaká je v něm stříbrná voda!“

„Už je mi mnoho let, dceruško, ale tak krásnou čistou vodu mé oči ještě nespatriły.“

„Tatínku, tak dlouho už jsem se nekoupala. V potoce je voda mělká, nemohu se do ní ani ponořit. Dovol mi zajít k tomu bazénu.“

„Akana? Sem hin bari rat!“

„Ma dara, dado, takoj avava pale! Oda nane dur.“ E Sidora pes mangelas le dadeske ajci, ajci, kaj la mukhla te džal. Pro drom dikhelas, bo o čhon tel lakere pindre vudud čhivelas. Avila kijo bazenos, sig pal peste čhida tele o gada u chuřila andro paři. Nandolas, čhivkerlas o paři, aři na zbačinda, hoj pre late dikhen duj jakha.

„Ko tromal te nandol andre miro bazenos!“ phenel o raj ke peste u řikerel peskere gres. „Polokes,“ phenel, „kaj les te na daravav avri, oles, so andre miro bazenos nandol.“ O graj sar te achaliřahas, thovel lokores o pindre pre phuv.

E Sidora nandol, e bari loř lake anel andro kirlo khexibnaskeri romaři řili. O raj kijaphandla le gres kijo kař, avel paředer kijo bazenos. Pre phuv dikhel džuvřikane gada. „Jajajaj! Sem e rokla řuře čeva! Čhingerđi vizitkica. Či adaj na nandol veřuři vilica? O veřune vili chochaven dženen čhingerde gadenca.“ řla e rokla the e vizitka, garuđa pes andro bura.

E Sidora avel avri andal o paři, nangi, sar la o Del pro svetos bičhađa. Rodel peskero uravibenoro, rodel, rodel – nane! „Kaj hino? Thodomas mre gada avrether?“ phenel ke peste. Jekhvar la chuden duj zorale musa. Zvičinda! Visarda o řero. Dikhel bare rajes.

„Ma dara!“ phenel o raj. „Phen mange, ko sal tu.“

E nangi čhaj avka ladžandila, hoj andre bari ladž korarda andre o jakha. „Phenava tuke, sar mange deha pale miři rokřica the vizitka.“

„Ted? Vřdyř už je hluboká noc!“

„Neboj se, tati, hned se vrátim! Není to daleko.“ Sidora prosila otce tak dlouho, až ři pustil. Na cestu viděla, protože měsíc vrhal své světlo k jejím krásným nohám. Když přišla k bazénu, rychle se svlékla a skočila do vody. Koupala se, stříkala kolem sebe, ani si nevřimla, ře na ři hledí dvě ři.

„Kdo ři to trouřá koupat se v mém bazénu!“ řiká ři v duchu pán a drři koně zpátky. „Tiše,“ povídá „ař toho, co se tu koupe, nevyplaříme.“ Koník jako by rozuměl, klade lehce nohy na zem.

Sidora se koupe a potěřenř z ře čisté vodičky ři přivádř do hrdla veselé romské písničky. Pán přivázal koně ke stromu a přistupuje k bazénu. Na zemi vidř řenské řaty. „Jejejeje, vřdyř řa sukně je samá řira! A hele, řu blřzku potrhanou! Snad se řu nekoupe lesní řila? Vřly prř pocestné dřravým řatem klamou.“ Sebral Sidořinu sukni a blřzu a schoval se do křovř.

Sidora vycházř z vody nahá, jak ři Břh na svět poslal. Hledá své řatičky, hledá, hledá – nejsou řu. „Kde jsou? Dala jsem ři je snad někam řinam?“ Najednou ři uchopř dvě řilné paře. Vykřikla. Otočila hlavu. Vidř vzneřeného pána.

„Neboj se,“ povídá pán, „a řekni mi, kdo řsi.“

Nahá řivka se tak zastyděla, ře samou hanbou zavřela ři. „Povřm ři to, až mi vrátřm mou sukřnku a blřzu.“

Diňa la pale o gadora, visardā o šero, kaj pes te urel e čhaj, so mek žuži muršestar. E Sidora pes urdā, denaš! Aľe so kajsi čhajori – jov murš! Lap! Chudňa la, na mukhel la pestar.

„Takoj mange phenaha, ko sal, te na, ta tut andal miro vast na mukhava. Khatar sal, kaskeri sal, kaj bešes? Savi gil'i gilavehas, andre savi čhib? Aňi jekh lavoro na džanavas te achalol. Sar oda, hoj tromand'ilal te nandol andre miro bazenos? Džanes, so tut užarel? Na džanes te genel? Na dikhes, so adaj hin pisimen? 'Ko thovela o vast andre koda paňi, o vast leske ela odčhindo. Ko andre nandola, odčhind'i ela leskeri men.'“

Bizo, kada sas pisimen pre bari tabula paš o bazenos. Kaj ča o Roma akor na džanenas te genel.

„Vigos mange!“ rudňa e Sidora. „Ma ruš, tu baro dženo sal, me diliňi som čhaj, tiro pišišagos ke ma na vakerel, bo na džanav te genel.“

O terno raj l'ikerel la Sidora, džal leha o svetos, korardā les lakero šukariben.

„Mukh, mukh man te džal, bare raja! Šoha miro pindro kadaj na thovava.“

„Mukhava tut te džal, aľe mušines mange te phenel, ko sal.“

„Našti tuke phenav.“

„Te mange na phenaha, anava tut kijo kral'is.“ Aľe jov ča kamukeri kavka vakereľas, bo la kamelas te daravel avri.

„Phenava tuke, te man deha tiro lav, hoj man mukheha te džal.“

„Dav tut miro princoskero lav.“

Vrátil jí šaty a otočil se, aby se mohla v klidu obléci. Oblékla se, dala se na útěk dívka nevinná. Ale co takové děvčátko a on chlap! Chytil ji, lap! A už ji má.

„Okamžitě mi řekneš, kdo jsi, nebo tě nepustím. Odkud jsi, či jsi, kde bydlíš? Co sis to zpívala za písničku, v jakém jazyce? Nerozuměl jsem ani slovo. Jak to, že ses opovážila koupat v mém bazénu? Víš, co tě čeká? Neumíš snad číst? Nevidíš, co tu je napsáno? 'Kdo do téhle vody strčí ruku, tomu bude ruka utáta. Kdo se v ní bude koupat, přijde o hlavu.'“

Ano, skutečně, tohle bylo napsáno na velké tabuli u bazénu. Jenomže Romové tehdy neuměli číst.

„Je se mnou konec,“ zalkala Sidora. „Ach, nehněvej se, osobo vznešená! Mně nic neříkají tahle tvá písmena! Neumím číst, jak jsem té tabuli mohla rozumět?“

Mladý muž mlčí, v náruči drží Sidoru, točí se s ním svět, jak ho oslnila její krása.

„Pusť mě, vznešený pane! Pusť mě, proboha,“ žalostně prosí dívka ubohá. „Vickrát sem nevzkročím.“

„Pusím tě, až mi řekneš, kdo jsi.“

„To ti říct nemohu.“

„Když mi to neřekneš, předvedu tě před krále.“ Ale to říkal jen tak, protože ji chtěl postrašit.

„Řeknu ti to, když mi slíbíš, že mě necháš odejít.“

„Dávám ti na to slovo prince.“

Jajajaj! Ta avka hin. Koda šukar terno raklo hin princos! E čhajori izdral mek sa buter, a le phenel: „Me som romaňi čhajori.“

„Sar tut vičines?“

„Sidora.“

„Sidora? Savo šukar nav! Na šundom šukareder! Šukareder ča o muj, so les avri phenel. Ma ker tuke olestar nič, hoj sal romaňi. Me na som ajso, sar amare. Džanav, hoj le Romen len palal, me pre kada na priačhav. Ma dara mandar, čhajori je romaňije.“

„Princona, me tuke phendom sa, mukh man te džal. Šoha ke tiro bazenos buter n'avava.“

„Ča av, Sidoru, av ča, kana kames. Miro dad diňa kada bazenos te kerel angla mande, bo džanel, hoj rado phirav te nandol andro veš. Av tajsa raťi, užarava pre tute.“

„Našťi avav, princona.“

O princos la chudel vastestar. „Te na aveha tajsa raťi, me tut arakhava.“

„So te kerav?“ La Sidorakero jilo čhindol. Te amen o princos arakhela, bibacht pre miro nipos avela. „Mišto, princona, me avava.“

„Čumide man, kaj te dikhav, hoj na chochaves!“

O šila les marnas, kana les čumidelas. „Mušinav sig te džal, bo miro phuro dad daral pal mande.“

Hazdňa la opre, thoda la te bešel pro graj angla peste. „Choča jepaš drom tut lidžava.“

Džanas, o princos phučel: „Sidoru, savo nipos san tumen? Me šundom, hoj tumen san tatarska špijona, hoj čoren, chochaven amare manušen.“

„Jaj, princona! Amen čoras, kaj amare

Jejda, tak takhle to je! Ten krásný mladý chlapec je sám princ! Chvěje se ještě víc, ale povídá: „Jsem romské děvče.“

„A jak se jmenuješ?“

„Sidora.“

„Sidora? Jaké krásné jméno! Ještě krásnější ústa, jimiž je vysloveno. Nic si z toho nedělej, že jsi cikánka. Já nejsem jako ti naši. Víím, že vás cikány pronásledují, ale já s tím nesouhlasím. Neboj se mě, dívenco romská.“

„Princi, všechno jsem ti řekla a teď mě pusť. K tvému bazénu nepřijdu vícekrát!“

„Jenom přijd', Sidoru, přijd', kdy si tvé srdce bude přát. Ten bazén dal pro mne otec udělat, ví, že se rád koupou v lese. I ty se přijd' zítra v noci vykoupat, budu tu na tebe čekat.“

„Nemůžu přijít, principi.“

Princ ji bere za ruku. „Nepřijdeš-li zítra v noci, stejně si tě najdu.“

„Co mám dělat?“ Sidorino srdce puká. Jestli nás princ najde, postihne můj lid neštěstí. „Dobrá, principi, já tedy přijdu.“

„Polib mě, ať stvrdíš svůj slib!“

Dostal zimnici, když ho líbala. „Ale teď už opravdu musím jít, můj otec se o mě určitě bojí.“

Vyzdvihl ji, posadil ji před sebe na koně. „Alespoň na půl cesty tě odvezu.“

Po cestě se jí princ vyptává: „Sidoru, jací jste vy vlastně lidi? Tatarsí špehové? Každý vás nenávidí, že prý kradete, podvádíte.“

„Ach, principi, pokud krademe, tak proto,

čhavore te na meren bokhate. Kaj den amen te rodel maro amara buťaha, amare bašavibnaha, odoj amenge na kampel te čorel. Ale odoj, kaj amen traden gav gavestar, foros forostar – sar šaj dživas? Amen avas andal e India! Odoj sas amare kraľa, amari phuvori. Kajča o Parno Aris pr'amende demaďa, aravkerďa amare khera, murdarkerďa amare nipos – ta mušindam pes te čhivel.“

O princos šunelas la Sidorakere lava, o jilo kovľolas andre leste. „Miro jilo mange phenel, Sidoro, hoj vakeres čačipen. Me tuke paťav.“ Thoda la pal o graj tele. „Akana dža ke tiro dad, aľe tajsa av pale ko bazenos.“ Hlaskinda lakere gule čhama, lakere kale bala, geľľa.

Somnakuno Jilo

Andro taboris imar savore sovenas. Sovelas the o phuro Sidoris. Užarelas pre peskeri čahori, aľe sas phuro, o soviben les cirdňa tele.

Ke Sidora e guľi ľindra na avelas. Anglo jakha sas lake o princos. Savo šukar hino! Savo lačho hino! Savo kedvešno hino! Šaj avel čačipen, hoj pes andre mande zakamaďa o princos? Save šukar somnakune bala les hin. Save šukar ňilajune jakha! Save zorale phike, savo šaltovno, učo, sano! Save šukar moderna gada sas pre leste! Sar pes vičinel? Me les vičinava Somankuno Jilo!

Pr'aver d'ives la Sidoratar sa perelas, sa perelas lakere vastendar. Gondol'inelas ča pro princos. Užarelas, sar avla rat. Soča raťilla, phenel pre peskero dad: „Dado, idž me

aby naše děti neumřely hlady. Kde nám dopřejí vydělat si svou práci a svým hraním, tam krást nemusíme. Ale tam, kde nás vyháňejí z vesnic a z měst – jak máme žít? Pocházíme z Indie, tam jsme měli své krále, svůj stát. Jenomže mocný Bílý Ári nás přepadl, pobořil naše domy, pobil naše lidi a my museli před ním utíkat.“

Když princ slyšel Sidořina slova, zjihlo mu srdce. „Cítím, Sidoru, že mluvíš pravdu. Věřím ti.“ Sundal ji s koně. „Teď jdi za svým otcem a zítra přijď k bazénu.“ Pohlídl ji po jejích líbezných tvářích, po dlouhých černých vlasech a odjel.

Zlaté Srdce

V táboře už všichni spali. Spal i starý Sidor. Čekal sice na svou dceru, ale byl starý a spánek ho přemohl.

Sidora ulehla, avšak sladký spánek k ní nepřicházel. Před očima měla prince. Jak je krásný! Jak je dobrý! Jak je rozkošný! Je to možné, že se do mě zamiloval princ? Jaké má krásné zlaté vlasy! Jaké letněmodré oči! Jak silná ramena! Jaký je urostlý a štíhlý. Jak chodí moderně oblečený! Jakpak se asi jmenuje? Já mu budu říkat Zlaté Srdce!

Příštího dne Sidoře padalo všechno z rukou. Myslela jenom na prince. Čekala, až přijde večer. Jakmile se setmělo, povídá Sidora otcí: „Tatínku, včera jsem se tak krásně

avka šukares nandilom! Adaives sas ajso
keradipen, hoj pal ma o paňa čordon.
O paňori andro bazenos lacho, šudroro,
mukh man te džal, mi šudruvav.“

„Mri čhaj, Sidoru, so hin tuha? Raťenca
kames te phirel?“

„Chav tro jiloro, mro lacho dadoro, ča bo-
lava andro paňi, ča duj trin minutici nandū-
vava, takoj pale avava.“ Ajci, ajci pes e Sidora
le dadeske mangelas, hoj la mukhla te džal.

E Sidora prastal kijo vešuno bazenos,
o princos la imar užarel. Čumidel la čha-
mendar, čumidkerel lakere vušta, lakere jak-
ha. Kikidel la kija peste, mro gulo Del, savi
bachť man diňal!

vykoupala! Dnes bylo vedro, že ještě teď
jsem celá jsem schvácená. Vodička v bazénu
je příjemně studená, že mi dopřeješ trochu se
schladit.“

„Dceruško, Sidoru, co se to s tebou děje?
Snad se mi nechceš toulat po nocích?“

„Snažně tě prosím, můj drahý tatíčku,
pusť mě, pusť mě na chvíličku. Jen co se do
vody ponořím, jen co si zaplavu, vrátím se.“
Tak dlouho Sidora žadonila, až ji otec pustil.

Sidora běží k lesnímu bazénu, princ už ji
očekává. Líbá ji na líce, líbá ji na rty, na oči.
Tiskne ji k sobě, Bože, jakým štěstím jsi mě
obdařil!

„Džavas sune, miri šukar Sidoru, hoj tut lava romňake. Džaha pal mande?“

„Joj, mro Somnakuno Jilo, sem me som romaňi čhaj!“

„Tu man vičindal Somnakuno Jilo, Sidoru? The tu man kames?“

„Kamav tut, Somnakuno Jilo, aľe našti pal tute džav. Te pal tute džava, mire nipi man tradena avri, te tu man leha romňake, tire rajkane nipi tradena tut avri. The tut čhivena andro prastapen, the man.“ E Sidoru cirdel pharo vodi. „Nigda šoha na šundom, kaj gadžikano princos te ilahas romaňa čha romňake.“

„Ma rov, ma rov, čhajorije. Me na som ajso sar aver gadže.“

„Ma ruš, Somnakuno Jilo. Šoha pre tute na bisterava, šoha pre ňikaste na asana mire jakha. Aľe akana imar džav, bo o dad užarel. Štare d'ivesenca džas dureder le bare dromenca.“

O Somnakuno Jilo bešťa peske pro partos phare jileha. E Sidora hlaskinelas leskere somnakune bala. Palis les čumidňa pro čekat, denašťa andro taboris.

Kana o Somnakuno Jilo avľa khere, ňikaha na delas duma, pre ňikaste na dikhľa. Na chalas, hijaba leske hordinenas chabena, so jekhradeder chal.

„Kralina, tumare čhaha pes vareso kerel,“ phendä le kraliskero sluhas.

„The mange dičhol, hoj nane paš peste. Sako d'ives avel pal mande, phučel, sar so – adadives sar te ačhilahas lalo, sar o vodi lestar te gejlahas avri.“

„Zdalo se mi, má krásná Sidoru, že se s tebou ožením. Vezmeš si mě?“

„Ach, mé Zlaté Srdce, jsem přece romská dívka.“

„Ty jsi mi řekla Zlaté Srdce, Sidoru? To znamená, že i ty mě máš ráda?“

„Miluju tě, Zlaté Srdce, ale vzít si tě nemůžu. Kdybych si tě vzala, mí lidé mě vyženou, a když se se mnou oženíš, vyženou tebe tví panští příbuzní. Budeme vydědění – i ty, i já.“ vzdechne Sidora. „V životě jsem neslyšela, aby se gádžovský princ oženil s romskou dívkou.“

„Neplač, neplač, má romská dívenko, já nejsem jako ostatní gádžové.“

„Nezlob se, Zlaté Srdce. V životě na tebe nezapomenu, v životě se mé oči neusmějí na jiného, ale teď už jdu, otec čeká. Za čtyři dny se vydáme na dalekou cestu.“

Zlaté Srdce usedl na břeh s těžkým srdcem. Sidora ho hladila po zlatých vlasech. Pak ho políbila na čelo a běžela do tábora.

Když se Zlaté Srdce vrátil domů, s nikým nepromluvil, na nikoho se nepodíval. Nejedl, třebaže mu servírovali jeho nejoblíbenější jídla.

„Králi, s tvým synem se něco děje,“ povídá sluha.

„Taky se mi zdá, že není při smyslech. Každý den za mnou na chvíli přijde, zeptá se, co a jak – a dnes jako by oněměl, jako by z něj unikla duše.“

„Na difiňarda leske o šero varesavi džuvli? Varesavi princezna?“

„Jajajaj, šaj avel, šaj avel!“ O kralis chuťi-
la andro luftos andre loš, kana kala lava šun-
da. Imar čirla kamelas, kaj leskero čhavo te
lel romňa. Sem leske imar biš berš! „Miro
čhavo pes zakamla, miro čhavo pes zakam-
la,“ šolarelas peske o kralis. „Ča te džanlo-
mas andre savi princezna! Džijakana pes
leske ňisavi na pačinlas. Phirenas pal leste
dur durigal, ňikas na kamelas. Ela bijav, jo-
joj!“ v ičinelas o kralis. „Ča kamás te džanel,
sava bora mangeanela.“

Kampel mek te phenel, hoj le Somnakune
Jileske muľa e daj paš o porodoss, avka sar
the la Sidorakeri daj. Te na muľahas, talam
na pejľahas pro Roma ajsi bibacht.

Andro romano taboris

„Sidoro, sem avľal khere ča rataha! So kere-
has ajci paš koda paňi? Darav pal tute, kaj
pes tuke vareso te na ačhel. Na zakamaďal
tut? K'oda? Khatar hino koda čhavo?“

Sidora ča mukhľa tele o jakha. „Na, dado,
ta kaj! Na kamav ňikas. Aľe mange kodoj
lačhes, paš koda rupuno žužo paňori!“

O dad na phučelas dijader, aľe šunelas
andro jilo, hoj leskeri čhaj nane pro than.

Pr'aver d'ives phirelas la Sidorake pre go-
ďi ča sar te kerel, kaj la o dad raťi te mukhel
kijo bazenos. Jaj, devľale, te les na dikhava,
merava andre žaľa!

Raťi ajci kerlas, ajci kerlas, rovelas grav-

„Nepopletla mu hlavu nějaká ženská?
Nějaká princezna?“

„Jejda, jejda, to je možné, to je možné!“
Kráľ vyskočil do vzduchu samou radostí. Už
dávno si přál, aby se jeho syn oženil. Je mu
přece už dvacet let! „Můj kluk se zamiloval,
můj kluk se zamiloval,“ píská si král. „Jenom
kdybych věděl, do které princezny. Dodneš-
ka se mu žádná nelíbila. Chodily za ním
zdaleka široka, žádnou nechtěl. Bude svatba,
jojoj!“ volal král. „Jen kdybych věděl, jakou
královskou snachu mi přivede do domu.“

Je třeba dodat, že i Zlatému Srdci zemřela
matka při porodu, podobně jako maminka Si-
dořina. Kdyby nebyla zemřela, možná by ne-
postihlo Romy to strašné neštěstí. Kdo ví.

V táboře u Romů

„Sidoro, cos dělala tak dlouho u té vody?
Mám strach, aby se ti něco nestalo. Nezami-
lovala ses? Kdo to je? Odkud je ten romský
chlapec?“

Sidora sklopila oči. „Ale kdepak, tati! Ni-
koho nechci. Ale je mi tam dobře, u té
stříbrné čisté vodičky.“

Otec se nevyptával dál, ale cítil, že s jeho
dcerou není něco v pořádku.

Toho dne Sidora opět nemyslela na nic
jiného než jak zařídit, aby ji otec pustil večer
k bazénu. Ach, boží, když ho neuvidím,
zemřu žalem!

A večer zase tak naléhala, tak plakala

činlas, kim la o dad na mukhl'a te džal kijo bazenos. O princos pre late imar užarelas. „Sidoro, Sidoro, našti dživav bija tute.“

O princos na džanelas, hoj les leskero dad špehinel le slugadženca. Kana il'a la romaňa čhajora andre angaľi, o slugadža ačhile te terd'ol kerekate pašal lende. O labarde fakľi andro vasta – e Sidora le Somnakune Jileha terdonas sar kana andre jag.

„Ta kaja hiňi tiri princezna! Khandiňi Romňi. Chuden ola bosorka!“ boričind'a o kral'is.

Duj slugadža chudne la Sidora, aľe o Somnakuno Jilo len čhind'a pro duj dondes peskere chareha. Aver slugadža pejle pre late, pandž, deš, biš, phandle la Sidora šelencas, phandle the le princos.

„Khatar sal, bosorko, melal'i, čhingerd'i! Save keribnaha mire čhas dil'iňardal? Savo beng tut andre amaro foros anda?“ O kral'is vičinelas, sar te našadahas god'i. „Dikhen, sar našavel mire čhas, devlale! Kaj traden tire Roma bibachtale?“

E Sidora na phenda aňi lavoro. Hijaba la marenas, hoj lake o rat andal o muj džalas. Hijaba mangelas o princos le kral'is, kaj la te mukhel smirom. Hijaba vičinelas, hoj la kamel, hoj bija late našti dživel. Sar koda lav o kral'is šund'a, mek goreder choľasal'ila.

„Čit, ternechareja! Phanden la bosorka, phanden mire čhas, lidžan len andre diz! La bosorka čhivaha andre jag, le princos andre bertena, te na ela paš e god'i.“

O princos pro graj phandlo hin šeleha, la čora Sidora cirden pal o graj bibachtale dromeha.

a naříkala, až ji otec pustil k bazénu. Princ už na ni čekal. „Sidoro, nemůžu bez tebe žít.“

Jenomže princ nevěděl, že ho jeho otec sleduje se svými vojáky. Když vzal romskou dívku do náručí, vojáci je obstoupili. Hořící pochodně v rukou – princ se Sidorou uprostřed jako v ohni.

„Tak tohle je ta tvá princezna! Smradlavá cikánka! Chopte se jí, čarodějnice!“ zařval král.

Dva vojáci popadli Sidoru, ale Zlaté Srdce je oba přetl veljpůli svým mečem. Tu však ji napadli další vojáci, pět, dvacet, sto, svázali Sidoru provazy a svázali i prince.

„Odkud jsi, čarodějnice špinavá, otrhaná? Jakým nečistým kouzlem jsi očarovala mého syna? Jaký ďábel tě přinesl do našeho města?“ Král křičel jako pomínutý. „Jen hleďte, bozi, jak ničí život mému dítěti! Kde táboří tví cikáni prokletí?“

Sidora neřekla ani slovo, třebaže ji mlátili, až jí z úst tekla krev. Marně prosil princ krále, aby ji nechali na pokoji. Marně volal, že ji miluje, že bez ní nemůže žít. Jakmile král uslyšel tato slova, ještě prudší v něm vzplála zloba.

„Ticho, vejrosterku! Svažte tu čarodějnici, svažte mého syna, odvedte je do zámku! Čarodějku upálíme a princ bude tak dlouho ve vězení, dokud nepřijde k rozumu.“

Prince posadili na koně svázaného v provazech, jdou a jdou cestou zlověstnou, Sidoru táhnou za koněm.

O Somnakuno Jilo phenda jekhe sluga-
džiske andro kan: „Činger tele pal mande
o šele! Dava tut vaše bare ezera.“

„Princona, tu džanes, hoj savore tut rado
dikhas. Feder sar tire bengiñale dades. Tu sal
feder, manušneder. Ale te pal tute o šele tele
čingerava, tre dadeskro charo – miri men!“

Ale sar avle kije len, phenel oda lacho
slugadžicis: „Ačhen, mi peske o graja pijen
pañori.“ Tradña le slugadžen le grenca kijo
pañi, jov ačhiñ le princoha pre sera. Sig
čhindã tele o šele, diña le princoske e čhuri,
o princos čhindã o šele pal la Sidorakere vas-
ta, thoda la pro graj, davaj andro taboris!

„Sidar, sidar!“ vičinel e Sidora. „Ča te n'a-
vas andro taboris nasig!“

Sidarenas, prastanas, ale le kraliskere
slugadža avle sigeder. Sar o princos the e Si-
dora dikhle o taboris, ačhile sar bar. O mur-
ša, o džuvla, o čhave sa murdarkerde, e čar
sas lofi ratestar.

E Sidora denaškerlas manuš manušestar,
hazdelas opre o bišereskere tešti, rovelas joj-
činlas. Kana arakhla peskere murdardone
dades, megfisañiñi.

„Kadaj imar ñikaske našti pomožinas,“
runda o Somnakuno Jilo. „Čivas amen, si-
đaras, kaj choča amen te ratinas!“ Thoda la
Sidora angla peste pro graj, denaš! Tradelas
le gres, džanas, na džanenas kaj, sidarenas,
kaj len o kralis te na doresel. Džanas, dža-
nas, pre rat ačhenas, kaj pes delas, mangelas
peske kotor maro. Ko sas devlestar, delas, ko
sas bengestar, het len tradelas.

Tu Zlaté Srdce pošeptal do ucha jedno-
mu sluhovi, který ještě sloužíval u princovy
matky: „Přetni má pouta, dám ti za to velké
peníze.“

„Princi, dobře víš, že tě máme všichni rá-
di. Daleko raději než tvého ďábelského otce.
Jsi lepší, jsi lidštější. Přetnu-li ale tvé prova-
zy, meč o mé hrdlo narazí!“

Ale když došli k řece, povídá přece jen
ten hodný voják: „Zastavte, napojíme koně.“
Poslal ostatní s koňmi k vodě a sám zůstal
stranou s princem. Rychle přesekl provazy,
vložil mu do ruky nůž, princ přetl provazy
na Sidoriných rukou, posadil ji na koně
a rychle do tábora!

„Honem, honem,“ volá Sidora, „jen ať
nepřijdeme pozdě!“

Pospíchali, utíkali, stejně však je králova
vojska předešla. Když princ se Sidorou spat-
řili tábor, zkameněli hrůzou. Muži, ženy, dě-
ti povraždění, tráva rudá od krve.

Sidora pobíhala od člověka k člověku,
zdvíhala trupy bez hlavy, a když našla svého
ubitého otce, omdlela.

„Tady už nikomu nepomůžeme,“ zavzly-
kal Zlaté Srdce. „Pospíchejme, ať zachrání-
me alespoň sami sebe!“ Posadil Sidoru před
sebe na koně a ujížděli, nevěděli kam, jen aby
je král nedostihl. Jeli a jeli, na noc zůstávali,
kde se dalo, ve dne si vyprosili kousek chle-
ba. Ti, co měli slitování, dali, ti nelítostní je
hnali pryč od svých stavení.

Džanas, na džanenas, keci imar džan, talam duj kurke, talam trin, talam jekh čhon. Jekhe čhoneha avle kijo baro paňi, kijo morjos. Dureder imar našti džanas.

Somnakuno Sidoris

Paš o morjos terdolas cikno kheroro. Čororo, phagerdo. Durkinde andro vudar, gele andre. Niko na sas.

„Sidoro, talam adaj bešelas varesavo mačhengero, ribaris, dikh, ačhile kadaj pal leste o seťi. Ko džanel, kaj gejľa? Te avela pale, man-gaha pes leske, kaj amen te mukel ke peste.“

Ačhile te dživel andre le mačhengereske-ro kheroro. Niko n'avľa pale, či o mačhengero tašľiľa, či gejľa te bešel avrether, ko džanel. Dživenas duj čhon, trin čhon, dživenas čorores, al'e bachtalores. O Somankuno Jilo phirelas pal o gadže te kerel, hijaba sas princos. E Sidora daralas maškar o nipos te džal, kaj la te na chuden o šingune. Tavelas, kere-las pašal o kher.

Jekh d'ives na gejľa o Somankuno Jilo andre buťi, bo pekelaš o kham. Bešťa peske paš o paňi, šunelas, sar e Sidora gilavel. Gilavelas ajsi gil'i, hoj andre manušeš o jilo čhindolas. Vičinda la ke peste: „Sidoro, so ajsi gil'i gilaves? Džal mange andro roviben the andro asaviben! The tu – jekha jakhaha roves, jekha jakhaha asas. S'oda?“

„Mro rom, Somnakune Jileja, ela amen čhavoro.“

Jeli, nevěděli ani, jak dlouho jedou, snad dva týdny, snad tři, snad měsíc. Asi za měsíc přijeli k moři a dál už nemohli.

Zlatý Sidor

U moře stála malá chaloupka. Nuzná a celá sešlá. Zaklepali na dveře a vešli. Nikdo tam.

„Sidoro, tady asi bydlel nějaký rybář, podívej, zůstaly tu po něm ještě sítě. Kdo ví, kam se poděl. Vráti-li se, požádáme ho, aby nás u sebe nechal.“

A tak začali bydlet v rybářově chatrči. Nikdo se nevrátil, zda rybář utonul či zda se odstěhoval, nikdo neví. Žili tu měsíc, dva, žili chudičce, ale šťastně. Zlaté Srdce chodil nádeničit po lidech, třebaže byl princ. Sidora se na veřejnost bála, aby ji nechytli četníci. Doma vařila, vykonávala domácí práce.

Jednoho dne nešel Zlaté Srdce do práce, protože příliš pálilo slunce. Posadil se u vody a poslouchal, jak Sidora zpívá. Zpívala tak zvláštní píseň, že člověku pukalo srdce. Zavolal ji k sobě: „Co to zpíváš, Sidoro? Z tvoji písni je mi do pláče a zároveň se mi chce radovat. A ty také – jedním okem pláčeš, druhým se usmíváš. Co to znamená?“

„Muži můj, Zlaté Srdce, budeme mít děťátko.“

O Somnakuno Jilo chuřila opre, čumidkerđa la Sidora dži pindrendar dži ko šero. „Jaj, mek šoha andre miro dživipen na sas andre miro jilo ajsi bacht sar akana! Me andre bari loš zamerav, a tu roves?“

„Sar te na rovás, mro rom! Ča dikh čino anglal! Sar amaro čavoro dživela? Sem amen mušinas furt pes te garuvkerel angle manušengere jakha. Te amen tiro dad arakhela, murdarela the man, the tut, the amare čavores.“

„Ma dara, o gadže vakeren, hoj miro dad igen nasvalo. Me leske na kamav phujes, ale o Del les arakhela, o Del les marela. Sar merala, avava kralis me a palis dživaha smirom.“

E Sidora les obchudňa, čumidkerđa leskero šukar somnakuno šero. „Ča te tut elas čačipen!“

Sar avla lakero d'ives, e Sidora ločhila. Uřila čavoro, kedvešno, somnakuno. O Somnakuno Jilo iľa pal peskeri men tele e somnakuňi lancka: „Mro čavoro, mi tut kadi lancka te arakhel le phujestar. Diňa la mange miri čori lachi daj.“ Palis phučla peskera romňatar: „Sar vičinaha amare čavores, Sidor?“

„Mi jel Sidoris pal mande, Somnakuno pal tute. Somnakuno Sidoris.“

„Jaj, kada šukar nav, mri romňori, mi jel Somnakuno Sidoris.“

Dživenas andro baro kamiben, mek sa feder jekh avres kamenas, sar e Sidora anda le Somnakune Sidoris pro svetos. O čavoro barolas, o kham, o čhon andre leste.

Zlaté Srdce vyskočil, zlíbal Sidoru od hlavy k patě. „Ještě nikdy v životě jsem se necítil tak šťastný jako teď. Já umírám samou radostí, a ty pláčeš?“

„Jak bych neplakala, muži! Jen se trochu dívej dopředu. Jak bude naše dítě žít? Vždyť sami nemáme nikde klid, stále se musíme ukrývat před lidskými zraky. Najde-li nás tvůj otec, zabije mě, dítě a tebe taky.“

„Neboj se, mezi lidem se říká, že je můj otec velmi nemocný. Nepřeju mu nic zlého, ale Bůh si ho najde. Bůh ho potrestá za jeho krutost. Až umře, stanu se králem a pak už budeme žít v pokoji.“

Sidora ho objala, zlíbala jeho krásnou zlatou hlavu. „Jen abys měl pravdu!“

Když nadešel čas, Sidora porodila. Narodil se chlapeček, rozkošný, celý zlatý. Zlaté Srdce sňal s krku zlatý řetízek a pověsil ho na krček synkovi. „Synáčku, ať tě tenhle řetízek chrání ode všeho zlého. Mně ho dala má nebožka dobrá matička.“ Pak se zeptal své ženy: „Jak našeho synáčka pojmenujeme, Sidor?“

„Ať se jmenuje Sidor po mně a Zlatý po tobě. Zlatý Sidor.“

„Ach, to je krásné jméno, ženuško má, ať se tedy jmenuje Zlatý Sidor.“

Žili ve veliké lásce a poté, co Sidora přivedla na svět Zlatého Sidora, se měli ještě raději než předtím. Synek rostl, zářilo v něm slunce a měsíc.

Pregejľa jekh berš. O Somankuno Sidoris imar phirelas, skušinelas te khelel, sar leske e daj giľavelas šukar čardašici. Phenlas: „Mamo, dado“ – e daj o dad sas barikane andre leste.

Jekh d'ives tosara ušřila e Sidora bara daraha andro jakha: „Jaj, mro rom, nalačo suno gejlom. Sas terňi phabal'inori, pre late jekh somnakuňi phabaj. Avľa bari balvaj, ukharda la andal e phuv the le koreňenca. E somnakuňi phabaj pes odkotulinda dur, na džanav kaj. E phabal'in ačhila andre rat. Paľis šundom imar ča tiro roviben.“

O Somankuno Jilo čumidelas peskera romňa, kamelas te thovel lakero jilo pro than, aľe aňi leske na sas mištes. „O sune pen vijavinen visardes!“ aľe na paľalas oleske, so vakerlas.

O suno avľa avri pro čačipen

Esas kaľi rat, imar sovenas – dab, dab, dab andro vudar! „Phudraven! Me džanav, hoj kaja cigansko bosorka hin andre! Na mera-va, džikim la na murdarava!“ diňa pes anglal le phure kraľiskero choľardo hlasos.

O Somnakuno Jilo iľa o charo. „Murdarava les!“

„Mro rom, tire dades našři murdares! Ela tut baro binos!“

Le kraľiskere slugadža demade andre andro kher. O Somnakuno Jilo čhinelas pašal peste chareha, murdarkerda dešen, šelen, aľe so, te o kralis anda pre leste ezera slugadžen!

Uplynul rok. Zlatý Sidor už dovedl chodit a zkoušel tancovat, když mu maminka zpívala pěkné čardáše. Žvatlal „mami, tati“ – a rodiče na něj byli velice hrdí.

Jednoho dne se Sidora probudila s hrůzou v očích: „Ach, muži můj, zdál se mi zlý sen. Byla tam mladá jablůňka, na ní zlaté jablko. Přihnala se vichřice a vyvrátila jablůňku z kořene. Zlaté jablko se odkutálelo kdoví kam. Podřatá jabloň ležela v krvi. A pak už byl slyšet jenom tvůj pláč.“

Zlaté Srdce svou ženu zlíbal, chtěl ji uklidnit, ale ani jemu nebylo dobře. „Víš, že sny se plní naopak!“ Sám ale nevěřil tomu, co říká.

Sen se vyplnil

Byla tmavá noc, už spali – a tu buch buch buch na dveře. „Otevřete! Vím, že je ta cikánská čarodějnice uvnitř! Nemůžu umřít, dokud ji nesprovodím ze světa!“ ozval se zuřivý hlas starého krále.

Zlaté Srdce tasil meč. „Zabiju ho!“

„Muži můj, otce nesmíš zabít! Měl bys velký hřích.“

Královští vojáci vtrhli do domku. Zlaté Srdce kolem sebe sekal mečem, pobil jich deset, sto, ale co to bylo platné, když na něj král poslal tisíce vojáků! Celý zkrvavený padl

Sa andre rat pejla o Somnakuno Jilo la Sidorake kijo pindre. Meglisaŕila. Ča kada lav phenda: „Kamav tut, Sidor.“

„Lidžan mire čhas andre špitaŕa, la bosorka phanden šele šelenca! Andre jag!“

„Me na som bosorka, kraŕina. Tiro čha man kamelas le jilestar, avka sar me kamavas les.“

Aŕe le kraŕiskero jilo sas zoraleder sar bar. „Me osobně la andre jag čhivava!“ vičinas sar bije goďi.

Devlestar sas odoj koda lačho slugadžis, so imar jekhvar ratinda le princos. La Sidora na sas hodno te ratinel, bo la phandle o slugadža šele šelenca, čhide la andre jag. Avŕa bari balvaj, jepaše slugadžen čhida andro morjos. O kraŕis ačhila te dživel, bo mek n'avŕa leskero časos. Sem les o Del marela, sar korkoro kamela.

O lačho slugadžis chudňa le ciknores, le Somnakune Sidoris, garuďa les tel o mantlos, čoral leha denašelas andro veš, kaj len ňiko te na dikhel. Denašelas leha jekh rat, jekh džives. Avŕa pre jekh luka, kaj o juhašis pasinelas le bakren. O slugadžicis sas strapi-men, bokhalo, trušalo, o čhavoro andre leskeri angaŕi sar bije voďi.

„Lačho džives, pastirina, na dehas man kotor maroro vaš mange the vaš kada čoro čhavoro?“

O pastiris dikhelas pro Somnakuno Sidoris porade jakhenca. „Kaskero kada čhavoro? Sune gejŕom, hoj amenge ajse somnakune čhavares andŕa o Del! The me, the miri romňi – jekh suno dikhlam dujdzene! Deš

Zlaté Srdce Sidoře k nohám, omdlel, stačil jen říci: „Miluju tě, Sidor.“

„Mého syna odvezte do nemocnice, čarodějníci svažte stovkami provazů a do ohně s ním!“

„Nejsem čarodějka, králi. Tvůj syn mě miloval z celého srdce a já milovala jeho.“

Ale král měl srdce tvrdší než kámen. „Já sám osobně s ním mrštím do ohně!“ ječel jako smyslů zbavený.

Naštěstí tam byl také ten hodný voják, co už jednou prince zachránil. Sidoru vysvobodit nemohl, protože ji už vojáci svázali stovkami provazů a vrhli ji do ohně. Strhl se velký vítr, smetl polovinu vojska do moře. Král však zůstal naživu, protože ještě nenadešla jeho chvíle. Však ho Bůh potrestá, jak se mu zlíbí.

Hodný voják popadl chlapečka, Zlatého Sidora, schoval ho pod kabát a potají s ním utíkal do lesa, aby je nikdo neviděl. Utíkal jednu noc, utíkal jeden den, až přišel na louku, kde pásł ovce starý pastucha. Unavený, ubitý byl ten voják, hladový, žízeň měl – a dítě jako bez ducha.

„Dobrý den, pastýři, nedal bys mi kousek chleba pro mne a tohle ubožátko?“

Pastýř se s úžasem zahleděl na Zlatého Sidora. „Čí je to děťátko? Zdálo se mi, že mám právě takové zlaté dítě nadělil Bůh! I mé ženě, nám oběma se zdál stejný sen! Jsme spolu už deset let, a nemáme děti.

berš imar dživas, čhave amen nane. Na sal tu le Devleskero bičhado? Amenge tu andal kale somnakune čhavořes?“

„Čačo tut hin, pastirina, o čhavoro pes vičinel Somnakuno Sidoris. Kale naveha les vičin, le Devleha les barar avri.“

O Somnakuno Jilo andre bertena

Soča o doktora le Somnakune Jiles sastarde, thoda les o bibachtalo kralis andre bertena. Bo leskero čhavo na kamelas te lel avra romňa, ča rovelas pal e Sidora the pal peskero somnakuno čhavoro. Na džanelas, so pes lenca ačhila. Prindžarelas le dadeskero baruno jilo, na paťalas, hoj len o dad mukhla te dživel. O princos kamelas peske meriben te kerel. „Ale so, te e Sidora dživel? Te mro čhavoro dživel?“ vakerelas kija peste. „Jaj, te ulaħas adaj o lačho slugadžis, phendahas mange, so pes ačhila!“

O slugadžis avla pale odarig, kaj mukhla le Somnakune Sidoris. Kamukeri pes kerlas, hoj hin le kraliskero pařado solgas, ča kaj les te bičhavel pal o princos. „Kralina,“ phenda, „mukh man te džal pal tiro čhavo, me leske thovava e goďi pro than! Dikheha, hoj tel o čhon priačhela pre aver romňi.“

O kralis sas so jekhvar goreder nasvalo. O Del les marelas. Imar pre leste phukňa, buklomati, imar lestar o kirme perenas. Andro bare dukha le Devles mangelas, kaj les te lel pal o svetos.

„Ča dža pal miro čhavo, slugadžina, mang les šukares, kaj mange te odmukhel.

Nejseš-li ty posel boží? Neseš to zlaté dítě nám?“

„Máš pravdu, pastýři, chlapec se skutečně jmenuje Zlatý Sidor. Tímto jménem ho nazývej, s pomocí boží ho vychovej.“

Zlaté Srdce ve vězení

Jakmile doktoři vyléčili Zlaté Srdce, dal ho prokletý král zavřít do vězení. A to proto, že se jeho syn nechtěl znovu oženit a jen plakal pro Sidoru a pro svého zlatého synka. Ani nevěděl, co se s nimi stalo. Ale znal otcovo kamenné srdce a nevěřil, že je nechal naživu. Princ se také chtěl zabít. „Ale co když Sidora žije? Co když můj synek žije a já se zabiju?“ uvažoval. „Kdyby tu byl ten dobrák voják a řekl mi, co se stalo!“

Dobrý voják se vrátil z místa, kde zanechal Zlatého Sidora. Předstíral, že je králův oddaný sluha, jen aby ho král poslal za princem. „Králi,“ řekl, „nechejte mě jít za princem, já už mu napravím hlavu! Uvidíte, že za měsíc bude souhlasit s novou ženitbou.“

Králova nemoc se valem horšila. Už ho Bůh trestal. Už na něm vyrážely boláky a vředy, už z něho červi padali. Už jenom prosil Boha, aby ho vzal pryč z tohoto světa.

„Jdi, vojáku, za mým synem, pěkně ho popros, aby mi odpustil. Já trpím, ubývá mi

Me chav bari dukh, aľe sar jov mange na od-mukhela, na avava hodno te skinozinel. Mang les ťukares, kaj te lel avra romňa, bo muťinel te lel o kraľiťagos andre peskere vasta.“

O slugadźis geľľa pal o princos andre bertena. Jov na kamelas pal aver romňi aňi te ťunel.

„Princona, te na leha avra romňa, ťigda ťoha n'aveha avri andal e bertena, n'aveha hodno te parunel la Sidora, n'arakheha tire čhas. Ma dara, me vať tuke arakhava valuťňa romňa.“ Avka o slugadźis rozphenda le princoske, kaj le Somnakune Sidoris legeďa, ko les iľa peskereske.

O princos achaliľa, hoľ muťinel te pri-ačhel pre aver romňi. O kraľis les mukľa andal e cemňica avri. Le princos sas jilo le da-deha, odmukhľa leske, o kraľis skinozinda. O slugadźis arakhľa vať o princos goďavera, manuťňa romňa. O princos lake takoj phenďa. „Ma ruť, romňije, me kamavas ča jekh-džeňora, mira romňa, la Sidora. Tut na mukhava, ladź tuke na kerava, paťiv tuke na čhinava – aľe ča e Sidora sas miro dźivipen.“

E princezna dikhelas le princoskero jilo, phenda: „Dźa, arakh, so ačhiľa tira čora Sidoratar, parun la.“

O Somnakuno Jilo bare rovibnaha parunda la Sidora. Avka kerde bijav.

„Mek muťinav te arakhel mĩre čhavores, le Somnakune Sidoris,“ phenda o terno kraľis. Aľe o lačho slugadźis bisterďa o drom. Sas phuroro, bisterdoro. O Somnakuno Jilo rode-las ta rodelas, le čhavores n'arakhelas.

sil, avťak dokud mi neodpuťtĩ, má duťe tělo neopuťtĩ. Popros ho takė pěknė, aby se znovu oženil a převzal po mnė vládu.“

Voják ťel za princem do vėzení, ten ale o druhé ženė nechtěl ani sľeťet.

„Princi, nebudeť-li souhlasit s druhou ženitbou, nikdy nevyjdeť z tohodle arestu, nepohřbiť Sidoru, nenajdeť svého syna. Neboj se, najdu ti rozumnou nevěťtu.“ Nato voják principi vyprávěl, kam Zlatého Sidora odvedl a kdo se ho ujal.

Princ pochopil, že mu nezbyvá nic jiného než souhlasit s druhou ženitbou. Král ho propuťtil z temnice. Princ se nad trpícím ot-cem slitoval, odpuťtil mu a král mohl koneč-ně skonat. Dobrý voják našel pro prince ro-zumnou ženu, jak slíbil. Princ jí okamžitě řekl: „Nezlob se, manželko, já miloval jen jednu jedinou, a to Sidoru. Tebe neopuťtím, neudělám ti hanbu ani tě nebudu urážet – ale jediná Sidora byla celý můj svět.“

Princezna brala ohled na princovo srdce a řekla pouze: „Jdi a najdi, co zbylo z tvé ne-bohé Sidory. Pohřbi ji.“

Princ s pláčem pohřbil Sidoru. Pak byla svatba.

„Jeťtě musím najít svého synka, Zlatého Sidora,“ řekl mladý král hned po svatbě. Je-nomže dobrý voják zpomněl k pastýři cestu, byl už ťřičky a zapomnětlivý. Ať Zlaté Srdce hledal jak chtěl, syna nenalezl.

O Somnakuno Sidoris barolas avri paš o juhašis. Paťalas, hoj o juhašis hin leskero dad the le juhašiskeri romňi leskeri daj. Kamelas len, bo the jon les kamenas le jilestar. Sar le Somnakune Sidoriske sas dešušov berš, o bokhalo ruv čhingerďa leskere dades, na sas les pomoca – mušinda te merel. E daj muľa naćirla, akana mek the o dad! O čhavo rovelas, sem mek sas terno čhavoro!

Sar o dad merelas, kamelas le Somnakune Sidoriske vareso te phenel: „Šun, mro čhavoro, me na som tiro...” avka muľa. O meriben leske prećhinda e duma.

O Somnakuno Sidoris sas ternoro, dili-noro, na džanelas te chulajinel, diňa le bakren pale le gadženge, mukhľa pes andro svetos. Džalas gav gavestar, kerelas pal o gadže, čhingerlas o kašta, šulavelas o dvori, kerelas, so kaske kampelas. „Ajso šukar raklo!” phenenas o gadže. „Tire somnakune bala sar o kham! Dićhos avri sar princos, na sar juhašiskero čhavo.”

O Somnakuno Sidoris ča asalas. Kecivar džalas sune, hoj hino princos! Ale kaj! Suno hin suno. Bala man hin somnakune, ale miri cipa kaľi! Sar šaj uľomas princos!

Jekhvar džalas pašal o veš. Tel o veš dikhľa Romen. Aćhila paš lende te terďol. O Romňa tavenas paš o jaga, o murša demenas pal o trast čokanenca, kerenas blišťaca chare zoraľa apsiňatar. O graja čaľonas pre čar. O čhave vićinkernas, chuťkernas, giľavenas. „Sar me koja giľi imar ćirla te šundo-

Zlatý Sidor vyrůstal u pastýře. Věřil, že pastýř je jeho otec a pastýřova žena jeho matka. Měl je rád, protože i oni ho milovali z celého srdce. Když bylo Zlatému Sidorovi šestnáct let, hladový vlk potřhal jeho otce tak, že mu nebylo pomoci, musel zemřít. Matka zemřela nedávno a teď i otec! Chlapec plakal, nařikal, vždyť to byl ještě mladý hošík!

Když otec umíral, chtěl Zlatému Sidorovi něco říci: „Poslyš, synku, já nejsem tvůj...” nedořekl a skončil. Smrt mu přetřela slova.

Zlatý Sidor byl ještě mladičků, hloupoučký, neuměl sám hospodařit, dal ovce zpátky sedlákům a vydal se do světa. Šel od vesnice k vesnici, nádeničil, štípal dříví, zametal dvory, dělal, co bylo třeba. „Takový krásný *raklo* (neromský chlapec)!“ říkali gádžové. „Vlasy ti září jako slunce! Vypadáš spíš na prince než na pastýřova syna.”

Zlatý Sidor se jen smál. Kolikrát se mu zdálo, že je princ! Ale kdepak, sen je sen! Vlasy mám zlaté, ale kůži tmavou, jak bych mohl být princ!

Jednou šel kolem lesa. U lesa spatřil Romy. Zastavil se u nich. Ženy vařily u ohýnků, muži tloukli kladivy do železa, kuli lesklé meče z pevné oceli. Koně se pásli v trávě. Děti pokřikovaly, poskakovaly, zpívaly. „Jako bych byl tyhle písni už dávno někde slyšel!” říkal si Zlatý Sidor v duchu.

mas!“ phenelas ke peste o Somnakuno Sidoris.

„Lačho d'ives, Romale, šaj čino khiňuvav avri paš tumende? Baro som strapimen.“

„Ča beš, rakleja šukareja! Bokhalo sal, čoro! Romňije, thov leske te chal!“ phenda o vajdas.

Thode le Somnakune Sidoris te bešel se-
raha, kaj pre leste ňiko te na dikhel, kana
chal. Kaj leske te na perel jakhendar. Le vaj-
daskeri romňi les diňa marikľi bold'i andro
biľardo čhil. Sar čala čaľiľa, chudne o mur-
ša te phučel, kaskero hino, khatar hino. Ču-
daľinenas pen, hoj o bala les hin sar o kham,
e cipa kaľi segno.

„Jaj, Romale lačhale, miro dad sas pasti-
ris-juhašis, pasinelas le bakren, miri daj sas
parňi sar Panenko Marijica. Miri cipa hiňi
khamestar. Zijand, hoj e daj o dad imar mu-
le. Nane man ňiko pr'ada baro svetos, ča
o gulo Del.“

„Ma rov, rakleja, sako mušinel peskero te
predživel,“ phenda o vajdas. „Terno sal,
phundrado drom hin angle tute. Mek amen-
ge na phendaľ, sar tut vičinen, čarav tut.“

„Somnakuno Sidoris.“

„Somnakuno Sidoris? Ajso nav maškar
o gadže na šundol! Jekh amari romaňi fajta
sas o Sidora. Kajča o ňebožko bengiňalo
kraľis len savoren murdarkerďa vaš oda, hoj
leskero čhavo pes zakamaďa andre amari ro-
maňi čhaj, andre Sidora. Jaj, savi sas e Sidora
šukar! Andro trin sveti la para na sas. Andro
kham šaj dikhľalas, pre late na, bo tut korar-
ďahas lakero šukariben,“ vakerlas o vajdas.

„Romové, dobrý den. Můžu si u vás tro-
chu odpočinout? Jsem velmi unaven.“

„Jen se posaď, sličný mládenče! Máš jistě
hlad! Ženo, dej mu najíst!“ řekl vajda.

Posadili Zlatého Sidora trochu stranou,
aby na něj nikdo nekoukal, až bude jíst.
Mohli by ho uhranout. Vajdova žena mu da-
la placku namočenou do rozpuštěného más-
la. Když se dosyta najedl, začali se ho muži
vyptávat, či je, odkud je. Jenom se divili, že
vlasy má jako slunce a kůži tmavou.

„Ach, dobří lidé, můj otec byl bača,
pastýř, pásł ovce, a má matka byla bílá jako
Panenka Maria. Mám kůži od slunce opále-
nou. Škoda, že mi rodiče umřeli. Nemám na
světě nikoho, jen Boha sladkého.“

„Netrap se, chlapče, každý si musí prožít
své,“ řek vajda. „Jsi mladý a před sebou máš
cestu otevřenou. Ale ještě jsi nám, prosím tě,
neřekl, jak se jmenuješ.“

„Zlatý Sidor.“

„Zlatý Sidor? Takové jméno je mezi gádži
neslýchané! Jeden náš rod byli Sidorové. Je-
nomže nebožtík ďábelský král je všechny po-
vraždil. Jeho syn se totiž zamiloval do naší
romské dívky, do Sidory. Ach, jaká byla Si-
dora krásná! Ve třech světech neměla sobě
rovné. Do slunce jsi mohl hledět, ale na
ni ne, aby tě její krása neoslepila,“ vyprávěl
vajda.

„E Sidora anda le princoske pro svetos čhavores. Ko džanel, či mek dživel, či na,“ jekh phuri Romňi cirdňa pharo vodi.

„O princos mušinda te lel avra romňa. Ale joj nane rosno phuj. Mukhel peskere romes te phirel pre la Sidorakero hrobos. The joj lake hordinel kvitki.“

„O princos ačhiľa kraliske, bo leskero dad muľa. But kinozinlas, na sas hodno te merel, leskero bengiňalipen les marelas, o kirme lestar perenas dživindara.“ O Roma vakerenas jekh pre avreste, o Somnakuno Sidoris ča šunelas. Ale kaj leske te avľahas pre godi, hoj oda jov hino le kraliskero čhavo!

„O terno kralis hino baro lačho, jileskero manuľ hino. Rado dikhel le Romen, del amen paťiv. Keras vaľ leske čhura, chare, vaľ leskere graja keras petala,“ denas duma o murľa.

„Kaja romňi, so les hin akana, trine čhaven les diňa, ale o kralis furt ča rodkerel peskere čhas, so les diňa e Sidora.“

O Somnakuno Sidoris šunelas imar ča jekhe kaneha, bo leskero aver kan pherd'ila šukara giľaha, leskere jakha pherd'ile šukara čhaha. Palalal o taboris romaňi čhajori gada pro kandre te šuťol thovelas, paľ oda peske lokores giľavelas. The o Roma la šunde, pengere baľada chudne: „More, e lavuta astar! O muj man dukhal le bare vakeribnastar!“

O murľa chudne te baľavel, o romňija vičinde la čhajora te khelel. „Tusalme, tu jekhfeder te khelel džanes. Sikhav te khelel le rales.“

„Sidora přivedla principi na svět synka. Kdo ví, či ještě žije,“ vzdychla jedna stará žena.

„Princ se musel znova oženit. Ale jeho žena není zlá. Nechá prince chodit na Sidorin hrob. I ona sama jí na hrob nosí květiny.“

„Princ se stal králem, protože jeho otec umřel. Dlouho byl v agonii, nemohl dokonat, protože ho mučilo zlo, které napáchal. Zaživa z něj padali červi.“ Romové vykládali jeden přes druhého a Zlatý Sidor jen poslouchal. Ale kde by ho bylo napadlo, že on je ten králův syn!

„Mladý král je strašně hodný a soucitný člověk. Má rád Romy, váží si nás. Kujeme pro něj nože a meče a pro jeho koně podkovy,“ vyprávěli muži.

„Ta jeho současná žena mu dala tři syny,“ vmísily se do hovoru ženy, „ale on jen hledá syna, kterého mu dala Sidora.“

Sidor poslouchal dál, ale už jen jedním uchem, protože druhé ucho mu naplnila krásná píseň a oči se mu naplnily podívanou na překrásnou romskou dívku. Za táborem prostírala vyprané šaty na křoví, aby uschly, a tiše si přitom zpívala. I muži ji uslyšeli a každý sáhl po nástroji. „Vem housle, člověče! Ta řeč nám neuteče! Už mě z ní pusa bolí.“

Muži začali hrát a ženy zavolaly na dívku, aby šla tancovat. „Tusalme, honem, do tance! A nauč tancovat smutného mládence.“

E čhaj terdila anglo Somnakuno Sidoris, asandila pre leste peskere bare kale jakhenca. „Av te khelel, rakleja šukareja!“

„Jaj, čhaje šukarije, me tumaro kheliben te khelel na džanav.“

„Ča ker oda, so aver murša, sikhloha.“

„Ča khel!“ kerenas les opre savore Roma.

O Somnakuno Sidoris dikhel, chuťel opre, khelel, sar te barilahas avri andro romano taboris.

„Andre koda raklo hin bizo romano rat!“ phenen o phure Romňija.

„Čhajorije, šundom, hoj tut o romňa vičinen Tusalme? Avka? Ajso šukar nav mek na šundom.“

„Džanes, so miro nav znañinel, Somnakune Sidorina? Hoj tu sal me – hoj amen sam jekh.“ Kada lav leske phenda e čhaj lokorores, sar kana e čar te čaladilahas andre balvajori. O raklo lake kikiđña o vast. E Tusalme ladžandila, denašla het.

O Somnakuno Sidoris bešta peske tele paš e jag, andro jilo šundā naprindžardi dukh. Dikhelas andre jag, na dikhelas, sar khelen o langi, dikhelas, sar khelel e Tusalme.

„So tut dukhal, mro čho,“ prečhinda leskero gondolišagos jekh phuri Romňi.

„Na džanav, Romňije godaverije, soske man hin pro jilo ajso pharipen.“

„Te kames, me tuke phenava, sikhav mange tiri burňik,“ phenda e Romňi, ila le Somnakune Sidoriskeri burňik, cirdla la pašeder kije jag, chudña duma te del: „Tiri čori daj imar na dživel, tiro dad dživel. Hino ba-

Děvče stanulo před Zlatým Sidorem a usmálo se na něj svýma velkýma černýma očima. „Pojď tancovat, sličný mladíku.“

„Ach, dívenco sličná, já váš tanec neumím.“

„Dělej to, co dělají ostatní muži, a naučíš se to.“

„Tancuj!“ povzbuzují ho všichni.

Zlatý Sidor hledí, hledí, najednou vyskočil a tanuje, jako by byl vyrostl v táboře Romů.

„Ten chlapec má v sobě určitě romskou krev!“ říkají staré Romky.

„Děvčátko, slyšel jsem, že na tě volají Tusalme. Je to tak? Takové krásné jméno jsem ještě neslyšel.“

„Víš, co mé jméno znamená, Zlatý Sidore? *Tu* je ty, *sal* – jsi, *me* – já. Ty-jsi-já. To znamená, že my dva jsme jedno.“ Ta slova dívka jen zašeptala, tak lehce, jako když se tráva pohne ve větru. Chlapec jí stiskl ruku. Tusalme se zastyděla a utekla.

Zlatý Sidor se posadil k ohni a v srdci ucítil nepoznanou bolest. Hleděl do ohně, ale neviděl tančit plameny, viděl, jak tančí Tusalme.

„Co tě trápí, synku?“ vyrušila ho z myšlenek stará Romka.

„Nevím, moudrá ženo, nevím, proč mám na srdci takovou tíhu.“

„Chceš-li, povím ti to. Ukaž mi dlaň,“ řekla Romka, vzala chlapcovu dlaň, přitáhla si ji k ohni a začla mluvit: „Tvá nebohá matka už nežije. Ale tvůj otec žije. Je velice bohatý, ale má dobré srdce, umí otevřít peně-

ro barvalo, afe hin les lacho jilo, džanel te phundravel o bogilaris anglo čoro manuš. Na del ñikaske te merel bokhatar, na del ñikas bičačipnaha te marel. The andre tiro vast dikhav barvačipen, kajča tu les tuke na kideha avri. Kideha tuke avri kamiben. The tiri kamad'i tut kamela.“

„Na vakeres čačipen, phurije. Miro dad muľa, o ruv le čores čhingerđa. Ča kada lačhes phendaľ, hoj hin baro kamiben andre miro jilo.“

„Dikheha, mro čho, kas hin čačipen,“ phenda e phuri.

O Roma ande le čhaske lepeda, kaj les te n'avel šil, phende, hoj pr'aver d'ives les lena peha andre le kraľiskero foros.

Tosara astarde o Roma le gren andro verdana, ladavkerde o chare, so petalunde vaš o kraľis, uštade opre le Somnakune Sidoris. „Avas, džas andro foros, talam odoj arakheha služba.“

Sar avle andro foros, phende o Roma le ministroske, so sas pro buta, hoj lidžan ajse the ajse dženes, čore širotas, či bi pes vaš leske n'arakhelas službica.

„So džanes te kerel?“ phučľa o ministros.

„Džanav te pasinel le bakren,“ phenda o Sidoris.

„Mištes,“ phenda o ministros. „Akurat muľa o phuro bačas, kampil amenge juhašis. Tajsja šaj aves andre buti. Adaďives mek tut hin volno.“

O Somnakuno Sidoris gejl'a pal o Roma andro taboris, kamelas lenge te paľikerel. Aľe mek feder kamelas te dikhel la Tusalme.

ženku kvůli chuděmu člověku. Nikoho ne- nechá zemřít hlady, nikoho netrestá nespravedlivě. Ve tvé dlani vidím bohatství, jenomže ty si to bohatství nezvolíš. Zvolíš si lásku. I tvá milovaná tě bude milovat.“

„Můj otec nežije, roztrhal ho vlk. Nemluvíš pravdu, stařeno. Jen v tom máš pravdu, že je mé srdce láskou zmámeno.“

„Uvidíš, chlapče, kdo má pravdu,“ řekla stará.

Romové přinesli chlapci deku, aby mu nebylo zima, a řekli, že ho příštího dne vezmou s sebou do královského města.

Ráno zapřáhli Romové koně, naložili na ně meče, které ukuli pro krále, a vzbudili Zlatého Sidora. „Pojď, půjdeme do královského města, třeba si tam najdeš službu.“

Když přišli do města, řekli ministru práce, že vedou takového a takového člověka, sirotka, a zda-li by se pro něj nenašla služba.

„Co umíš?“ zeptal se ministr.

„Umím pást ovce,“ řekl Zlatý Sidor.

„Dobrá,“ řekl ministr. „Právě nám umřel starý bača, pastýře potřebujeme. Zítra můžeš nastoupit. Dnes máš ještě volno.“

Zlatý Sidor šel za Romy do tábora, chtěl jim poděkovat. Ale spíše chtěl vidět Tusalme.

E Tusalme sar kana les te užardahas. O raklo la chudňa vastendar. „Tusalme, me tut bares kamav!“

„The me tut kamav, Somnakune Sidorina, aľe phenel pes: Rom Romeha, gadžo gadžeha. Miro dad man pal tute na dela. Hijaba džaha pal leste man te mangel.“ Čumidňa les pro vušta, imar na sas. Našľila.

Phare jileha džalas o Somnakuno Sidoris andre le kraliskero foros. Aver d'ives chudňa te pasinel le bakren.

O dad arakhel le čhas

Trin čhon pasinelas o Somnakuno Sidoris le bakren. Tin čhon na asand'ila. Andro jilo leske labolas baro kamiben.

Ačhila pes, hoj o ruva čhingerde eňa bakren. O kralis diňa ke peste te vičinel savore juhašen. Avenas jekh pal aver, pro agor avľa o Somnakuno Sidoris, bo sas jekhterneder. Sar pejľa anglo kralis pro khoča, phundriľa leske o gad. So dikhel o kralis, so na – somnakuno lancocis! Zamuľa. Sem oda lancocis diňa peskere čhaske, sar les e Sidora and'a pro svetos. Avľa pašeder, kaj te dikhel mek feder – bizo! Le kraliskero emblemos figinel pro lancocis, so džalas papus papustar andre lengeri kraliskeri fajta.

„Sar tut vičinen, mro raklo?“

„Somnakuno Sidoris.“

Sar kada lav o kralis šunda, o svetos leha džalas, mišto na meglisaľila. „Mro čho, me tut arakhlom!“ Chudňa le čhas andre angali,

Tusalme jako by ho očekávala. Chlapec ji vzal za ruku. „Tusalme, já tě velice miluju.“

„Já tě taky miluju, Zlatý Sidore, ale říká se: Rom s Romem, gádžo s gádžem. Můj otec mě za tebe neprovdá. Zbytečně by ses o mě šel ucházet.“ Políbila ho na rty a zmizela.

S těžkým srdcem šel Zlatý Sidor do královského města. Příštího dne začal pást ovce.

Otec nalézá syna

Tři měsíce pásł Zlatý Sidor ovce. Tři měsíce se neusmál. V srdci mu hořela velká láska. Jednou se stalo, že vlci roztrhali devět ovcí. Král dal svolat všechny pastýře. Přicházeli jeden po druhém a nakonec přišel Zlatý Sidor, protože byl nejmladší. Jak padl před králem na kolena, rozhalila se mu košile. A co král vidí? Zlatý řetízek! Zkoprněl. Tenhle řetízek dal svému synovi, když ho Sidora porodila. Přistoupil blíže, aby lépe viděl – a skutečně! Na řetízku visí královský emblém, který se v jejich rodě dědil z pokolení na pokolení.

„Jak se jmenuješ, chlapče?“

„Zlatý Sidor.“

Když to jméno král uslyšel, svět se s ním zatočil, div že neomdlel. „Synáčku, já tě nalezl!“ Vzal chlapce do náručí, zlíbal ho na

čumidkerda leske o jakha, o čhama, o bala. „Tire jakha hin tira dakere jakha, tiro muj hin tira dakero muj, ča o bala hin tut pal mande. O Del tut anda.“ O kralis gilavlas ro-vindos. „Bachtalo hin adađiveseskero d'ives.“

Le Somnakune Sidoriske jekhvar dema-đa andre godi: „Imar džanav, so kamelas mi-ro dad juhašis te phenel, kana merelas: Mro čho, me na som tiro DAD.“

O kralis vičinda savore sluhén: „Anen so jekhfeder gada, angrušta, somnakuno siri-mos, charo absiňatar! Bašavas, gilavas, pijas, chas – bo me arakhlom mire čhas!“

O sluhi nandarde le Somnakune Sidoris, štrihinde leske o bala – moderno fazona, ura-de les andre princoskere gada, ande les anglo kralis. „Av, mro čho, akana tut prectavinava mira akanutňa romňake the tire phralenge. Ma dara, miri romňi nane phuj manušni.“

E macocha le čhas čumidňa. „Marel pre tute, mro rom. Ňiko našti phenel, hoj nane tiro čhavo. O bala, o čekat, o nakh. Ča o ja-kha hin aver. The e cipa.“

„Ta bizo, hoj marel avri pre mande! Sem oda miro čhavo,“ phenda o kralis baripnaha. Palis uštila opre pal peskero tronos, vičinda savore ministren, akharda avri bare hango-ha: „Šunen man lačhes, manušale! Kada mi-ro čhavo hino jekhphureder. Jov avela kralis pal mande. Maškar mire trin aver čhave ulavkerava miro barvaľipen, Ňiko n'avela čor-rardo. Tajsa tosarastar sikhavava le Somna-kune Sidoris te rajarel.“

Sar o terneder kraliskere čhave šunde ka-la lava, dikhle cholaha pro Somnakuno Si-

oči, na tváře, na vlasy. „Tvé oči, to jsou oči tvé matky, tvá ústa jsou ústa tvé matky, jenom vlasy máš po mně. Bůh tě přivedl.“ Král do-jetím přemožen zpívá. „Požehnaný je dnešní den.“

A tu Zlatému Sidorovi svitlo: „Už vím, co chtěl říci můj otec pastýř, když umíral: Já, chlapče, nejsem tvůj OTEC.“

Král svolal všechny sluhy. „Přineste ty nej-lepší šaty, prsteny, zlatý pás, ocelový meč! Hrajte, zpívejte, pozvěte celé království na hostinu! Našel jsem svého syna!“

Sluhové vykoupali Zlatého Sidora, za-střihli mu vlasy do moderní fazóny, oblékli ho do princovského hávu a přivedli ho před krále. „Pojď, chlapče, představím tě své sou-časné ženě a tvým bratřím. Neboj se, má že-na není zlá.“

Macecha mladíka políbila. „Je ti podobný, muži. Nezapře se, že je tvůj syn. Vlasy, čelo, nos. Jenom oči má jiné. A kůži.“

„Samozřejmě že je mi podobný, vždyť je to můj syn,“ řekl král hrdě. Pak vstal s trůnu, svolal ministry a prohlásil zvučným hlasem: „Slyšte mě dobře, lidé! Tento můj syn je nej-starší. Bude po mně panovat. I ostatní své tři syny mám rád, rozdělím mezi ně své bohat-ství, nikdo nebude ochuzen, každý dostane, co jeho jest. Od zítřejšího rána začnu Zlaté-ho Sidora učit kralování.“

Když tři mladší královští synové uslyšeli otcova slova, pohédli na Zlatého Sidora

doris. „Dado,“ phenda o jekhphureder len-
dar. „Amari daj hin tiri solachard'i romňi.
Okalaha dživehas ča pre vera. Sako fiškaľis
tuke phenela, hoj o krališagos hin amaro.“

Savore zamule. E suv šund'ilaahas, te pej-
lahas pre phuv. O Somnakuno Sidoris ačhiľa
sar kašt. Ale o kral'is phenda: „Me kamav,
kaj savoredžene te šunen miro akhariben. Te
e Sidora ačhiľahas te dživel, ňigda šoha na
iľomas avra romňa. Kala mira romňa bečeli-
nav, diňa man trine čhaven. Ale kral'iske pal
mande avela o Somnakuno Sidoris. Miro lav
ňiko mi na tromal te phagel.“

Phundrado drom

O trin čhave mukhle tele o šere, o Sidoris
terd'ila anglo dad. „Dado miro, me na kamav
o tronos, me kamav ča jekh.“

„Phen, so kames, mro čho, savoro tut
dá.“

„Me kamav, kaj te vičines le Romen and-
re tiri diz u kaj lenge te phenes, hoj miri daj,
e Sidora, sas romaňi.“

Sar o nipi kala lava šunde, ča tasavenas
andre peste o asaben. „Dža, mro čho, vičin le
Romen. Me lenge phenava o čačipen.“

Ande le Somnakune Sidoriske ajse gres,
so prastalas sar balvaj, bešťa pro graj, de pal
o Roma. Soča chuťila pal o graj tele, pejľa pro
khoča angle la Tusalmakero dad. „Mangav
tut le jilestar, de man tira čha romňake, bo me
som Rom. Ča akana mange miro dad, o kra-
ľis, phenda čačipen. Miri daj sas e Sidora.“

s hněvem v očích. „Otče,“ řekl nejstarší
z nich. „Naše matka je tvá zákonitá manžel-
ka. S tamtou jsi žil jen na hromádce. Každý
advokát ti řekne, že vláda přísluší nám.“

Všichni oněměli. Jehlu by bylo slyšet
upadnout. I Zlatý Sidor strnul. Ale král řekl:
„Chci, aby všichni vzali na vědomí mé pro-
hlášení. Kdyby Sidora zůstala naživu, nikdy
bych se nebyl oženil s jinou. Své druhé man-
želky si vážím, dala mi tři syny. Ale vládnout
po mně bude Zlatý Sidor. Nikdo ať se neod-
vází přičít mé vůli.“

Otevřená cesta

Tři synové sklonili hlavy a Zlatý Sidor stanul
před otcem. „Otče můj, já nestojím o trůn,
chci jen jedno jediné.“

„Jen řekni, co si přeješ, synu, všechno ti
dám.“

„Chci, abys povolal do svého zámku Ro-
my a řekl jim, že má matka, Sidora, byla
Romka.“

Když lidé uslyšeli tato slova, dusili v sobě
smích, ale král řekl: „Jdi, chlapče, a zavolej
Romy. Vyjevím jim skutečnost.“

Přivedli Zlatému Sidorovi koně, co letěl
jako vítr, skočil na koně a hnál se za Romy.
Jakmile seskočil s koně, padl na kolena před
otcem Tusalme. „Ze srdce tě prosím, dej mi
svou dceru za ženu, neboť jsem také Rom.
Teprve teď mi můj otec, král, vyjevil pravdu.
Má matka byla Sidora.“

O Roma ča bondarenas le šerenca. Šaj oda jel čačo? „Avas, džas ko kralis,“ phenda o vajdas.

Sar avle andre le kraliskeri diz, o kralis len diňa bari pativ, avka chudňa te del duma. Vakerkerđa sa lav lavestar. O Roma šunen nas, tele le čamendar lenge o apsa čulan as. Kana o kralis phenda peskero agorutno lav, uštiľa o Somnakuno Sidoris opre, phenda: „Prebačin, dado, mukh mi akana phenav me miro lav. Odoj terďol jekh romaňi čhajori, ča la kamav. Leha la tuke borake?“

„Sar te na, mro čho, bešela paš tute protronos. Hiňi šukar sar lulud'i, žuži sar Devleskeri aps. Ajsi bori mange ela pre dzeka.“

„Paľikerav tuke, dado miro, sal baro la-čho,“ phenda o Somnakuno Sidoris. „Akana mukh, mi ľidžav la Tusalme khere.“

„Ča dža, mro čho,“ phenda o kralis.

Kana visalile andro taboris, avľa pal o Somnakuno Sidoris koja phuri romňi, so leske čhivelas avri pal o burňik. „Kas sas ča-čipen, mro čho? Sal barvalo? Dživel tiro dad? Me som phuri romňi, o Del man diňa, hoj dikhav, so sas the so ela.“

„Čačo tut hin, Romňije phuri je, ma ruš, hoj tuke na pařavas. Me som ternoro, dilinoro. Akana tuke pařav.“

„Ča olestar darav, mro čho, hoj tire je-pašphrala pre tute banges dikhenas.“

Avľa la Tusalmakero dad. „Somnakune Sidorina, dava mira čha pal tute, aľe darav la te mukhel andre le kraliskeri diz. Amen o Roma but nalačo predžidilam. Phenel pes: Godaver manuš, so džanel te daral.“

Romové jen kroutili hlavami. Je to možné? Až nakonec řekl vajda: „Pojďme ke králi.“

Když přišli do královského zámku, král je pohostil a pak začal všechno do podrobností vyprávět. Romové poslouchali a po tvářích jim tekly slzy. Když král domluvil, povstal Zlatý Sidor. „Promiň, otče, dovol, abych teď promluvil já. Táhle stojí jedna romská dívka a já nechci za ženu nikoho jiného než ji. Přijmeš ji za svou snachu?“

„Jak by ne, synu! Bude vedle tebe sedět na trůně, je krásná jako květina, čistá jako slza Boží. Taková snacha je mi po chuti.“

„Děkuji ti, otče, jsi velice hodný. A teď dovol, abych Tusalme doprovodil domů.“

„Jen jdi, synu,“ řekl král.

Když se vrátili do tábora, přistoupila ke Zlatému Sidorovi ona stará Romka, co mu vykládala z ruky. „Kdo měl pravdu, chlapče? Jsi bohatý? Žije tvůj otec? Já jsem stará žena a Bůh mi dal dar vidět, co bylo a co bude.“

„Nezlob se, stařenko, že jsem ti nevěřil. Jsem mladičký a velmi hloupý. Teď už ti věřím.“

„Jen jednoho se bojím, chlapče. Toho, jak tví nevlastní bratři na tebe křivě koukali.“

Přišel k nim i otec Tusalme. „Zlatý Sidore, dám ti svou dceru za ženu, ale bojím se ji nechat v královském zámku. My Romové prožili mnoho zlého, a proto se bojíme. Říká se: Moudrý člověk, který se umí bát.“

„Ma dara, sastreja mireja!“ phenda o Somnakuno Sidoris, bešťa pro graj, davaj andre diz. Sar avla, pejľa pro khoča anglo kralis, phenda: „Kralina, de te akharel o nipoš. Me kamav te kerel deklaracija.“

O dad pes čudaľinda, aľe kerďa avka, sar o Somnakuno Sidoris kamľa.

Sar pes dostavinde savore džene, o Sidoris phenda bare hangoha: „Kralina, savore phenen, hoj tut hin lačo jilo. Sem the miri čori daj tut vičinelas Somnakuno Jilo. Me džanav, hoj man na deha te umblavel.“

„Te umblavel? Ta so sal, mro čho! Me paš tute ačhava, džikim dživava!“

„Kralina, Somnakune Jileja, me na som tiro čhavo. Kana mange sas trin berš, arakhľom tel o veš cikne čhavores. Mulones. Sas andre mire berša. Pre leskeri meňori blišťaľolas somnakuňi lancka. Ilom la tele, akorestar la hordinav. Le čhavores miro dad miri daj parunde. Kada sas tiro čačo čhavo. Man hin ča leskeri lancka. Odmukheha mange miri doš?“

„Kada našti avel čačo, mro čho! Sem pre mande mares avri! Tu sal miro čačo čhavo.“

„Tiro čhavo kada,“ vičinen savore jekhe hangoha. „Sem tu the jov oda jekh!“

„Na, kralina, hin jekh romaňi čhajori, joj the me oda jekh. Vičínav la Tusalme. Laha kamav te dživel, mra romaňa romňaha, laha kamav te džal phundrade dromeha.“

O dad dikhľa peskere čhaske andro jakha. „Dža, romane čhaveja, dža phundrade dromeha!“

„Ničeho se neboj, tcháne můj,“ řekl Zlatý Sidor, sedl na koně a hybaj do královského zámku. Když přijel, padl na kolena před králem: „Králi, dej svolat lid. Chci učinit prohlášení.“

I podivil se král, ale udělal, jak si Zlatý Sidor přál. Když se všichni dostavili, pronesl Zlatý Sidor vznešeným hlasem: „Králi, všichni říkají, jaké máš dobré srdce. Vždyť i má matka tě nazvala Zlaté Srdce. Já doufám, že mě nedáš pověsit.“

„Pověsit? Blázníš? Budu tě chránit, dokud budu žít!“

„Králi, Zlaté Srdce, já nejsem tvůj syn. Když mi byly asi tři roky, našel jsem u lesa malého chlapečka. Asi tak starého, jako jsem byl já. Byl mrtvý. Na jeho krčku se třpytil zlatý řetízek, sundal jsem mu ho a od té doby ho nosím. Mrtvé dítě mí rodiče pohřbili. To byl tvůj skutečný syn. Já mám jen jeho řetízek. Odpustíš mi mou vinu?“

„To není možné, můj synu! Vždyť se mi tak podobáš! Ty jsi můj skutečný syn.“

„Je to tvůj syn, králi,“ volají všichni jedním hlasem. „Vždyť ty a on jste jedno!“

„Ne králi, s romskou dívkou jedno já jsem! S Tusalme. Ty-ji-já. S tou jedno jsem, se svou romskou ženou. A s tou se vydám cestou otevřenou.“

Zlaté Srdce pohlédl Zlatému Sidorovi do očí. „Jdi, romský chlapče, jdi svou cestou!“

Le krafiske čulanás o apsa, the le čhaske
o apsa čulanás. Džanelas, hoj peskere dades
imar šoha na dikhela. Afe sar avelas kijo romano
taboris, leskero jilo asalas. Užarelas les e Tusalmé,
leskeri romňi, užarelas les phundrado drom.

Král slzel, slzel i syn, věděl, že v životě už
otce neuvidí. Ale jak přicházel mezi své lidi,
mezi Romy, srdce se mu smálo. Čeká ho Tusalmé,
jeho žena – čeká ho cesta otevřená.

Přeložila MH

Doplněno autorovými grafikami,

Vladislav Haluška

Le phraleske / Pocta bratrovi

Vladislav Haluška, mladší bratr Františka Demetera, svého nejstaršího bráchu vždycky obdivoval. Dávná kulturní tradice ostatně nabádá k tomu, aby mladší sourozenci poslouchali a obdivovali nejstaršího bratra. Zejména pokud si to zaslouží. Franta hrál krásně na cimbál, psal verše a pohádky, měl vidění a tušení, která se plnila, a dokonce ho navštěvovali Ufoni. Odpouštěla se mu řada prohřešků. Ovšem nejen pro jeho výjimečnost, hlavně proto, že měl dobré srdce a vždycky každému pomohl.

Když Franta v polovině devadesátých let emigroval do Belgie, bratři, sestry, bratranci, sestřeničky a příbuzní, kteří zůstali v Čechách, ho obdivovali ještě víc než kdykoli před tím. Franta v jejich vzpomínkách krásněl.

Bratr Vladislav Haluška začal po Františkově emigraci psát pohádky. Ze smutku po bratrovi, pro bratra a inspirován bratrem. Dvě z jeho literárních pohádek jsme uveřejnili v minulých číslech našeho časopisu. S velkou radostí poslal Vladislav Frantovi svoje publikované dílo do Belgie a ještě větší radost měl, když mu je bratr-literát pochválil. Bratrova chvála pro něj byla možná víc než uznání celého světa.

V zásobě máme další novelky a verše od pana Halušky. Uveřejňujeme ty, které napsal pro Frantu po jeho smrti.

Subori, sar mek sas

Šukar berša oda sas,
O subori sar mek sas.
Khamoro jekh pes vičinelas,
O Bertis le Sidorendar šeralo odoj sas.
Perumos aver sas,
O Láďa Rusenko, lacho Rom, kodoj sas.

Když ještě soubory bývaly

Krásné časy to bývaly,
Když ještě soubory bývaly.
Khamoro-Sluníčko se jeden jmenoval,
Bertín z rodu Sidorů mu předsedal.
Další byl Perumos – Blesk a Hrom,
Vedl ho Láďa Rusenko, správný Rom.

Šukar berša oda sas,
 O Roma pes šukares bavinenas,
 O lavuti, e cimbalma tel o pindre bašavenas,
 Miri daj šukar gila gilavelas.
 Mek sas terňi, šukar romňi esas miri daj,
 Ko la džanelas, Friška la vičinelas,
 But Roma la tiž sar Sidorka prindžarenas,
 Bo le Bertiskeri phureder pheňori esas.
 Šukar romňi mri daj sas,
 Sar Khamoro asalas, sar Perumos khelelas,
 Peskera pheňaha, la Herminaha,
 Andro romane subori phirelas.
 Lakero čhavo lake pre cimbalma bašavlas,
 Leskero nav Františkus sas.
 Savore Roma rado phirenas te dikhel,
 Savo barvaľipen diňa le Romen o gulo Del,
 Sar džanen te khelel, te gilavel,
 La lavutaha, la cimbalma o jile te kovľarel.
 So pes ačhiľa? O subori pes rozpejle,
 O Sidora, o Rusenkovci pal o svetos
     pes rozgejle
 Te rodel feder dživipen.
 Miri daj, le Bertiskeri phen?
 Jekhvar, sar bašavahas ko phral khere,
 Khelelas e daj asalas,
 Palis peske bešľa tele.
 Mre phraleske o šero pro phiko thoda –
 Lakero vod'i kijo Del kheldľa.
 O Frantas, amaro jekhphureder phral?
 Adale beršestar, ňilastar, tranda junijušistar
 La dake bašavel pre cimbala odoj upre.
 Andre Belgija muľas,
 Andro berš duj ezera the trin.
 Esas leske penda the pandž berš.

Krásné časy to bývaly,
 Romové krásně se bavili,
 Housle a cimbál – do tance hudba hrála,
 Má maminka si vždycky krásně zazpívala.
 Byla tehdy mladá – a krásná byla má máma,
 Pod jménem Friška mezi Romy známá,
 Anebo taky Sidorka se jí říkalo,
 Protože byla starší sestrou Bertiho.
 Krásná ženská byla maminka má,
 Jak Slunce se smála, jako Blesk tancovala,
 Se sestrou Hermínou do romských souborů
     chodila.

Její nejstarší syn hrál na cimbál
 A František se jmenoval.
 Lidi se těšili na každé vystoupení,
 Hrdí, jaké dal sladký Bůh Romům jmění,
 Že dovedou tak krásně tancovat a zpívat
 A lidem hudbou srdce otevírat.
 A co se nestalo? Soubory rozpadly se,
 Sidorovci, Rusenkovci po světě rozprchli se,
 Odjeli do dále, aby tam lepší život hledali.

A co se s mou matkou, Bertiho sestrou, stalo?
 Jednou, když se u bratra doma hrálo,
 Tancovala a smála se moje máma milá,
 Potom se vedle bratra posadila,
 Dala mu hlavu na rameno –
 A její duše k Bohu odtančila.
 Co potkalo Fantu, nejstašního bratra mého?
 Od letošního léta, od června třicátého
 Tam nahoře začal mamince na cimbál hrát.
 Zemřel v Belgii
 V roce dva tisíce tři.
 A bylo mu let pětadesát.

O Frantas mange anda gitara

Mange sas pandž berš, o Frantas sas imar baro čhavo. Imar dživelas romňaha. Akor mek na bašavelas pre cimbalma, aľe pre gitara. Me somas nasvalo, pašľuvás andre špitaľa. Le Frantaske, mre phraleske, has man pharo. Andre špitaľa avila, anda mange cikňi gitarica. „Le, bašav le sestričkenge!“ Me na džanavas, ta mange o Frantas sikhavlas, kaj te thovel o angušta. Me bašavavas, bašavavas, avka sikhľuvavas. O sestrički vičinenas: „Aven, aven, ča šunen, sar oda romano čhavo bašavel!“ Andre miro jilo sas baro bari-pen. Pre gitara bašavavas, mire phrales, le Frantas, leperavas – sig sastilom avri.

Franta mi koupil kytaru

Bylo mi pět let a Franta už byl dospělý kluk. Vlastně už měl ženu. Tehdy ještě nehrál na cimbál, ale na kytaru. Jednou jsem byl nemocný a ležel jsem v nemocnici. Franta, můj bratr, mě litoval. A tak za mnou přišel do nemocnice a přinesl mi malou kytaru. „Tady máš kytaru, zahraj sestřičkám.“ Já hrát neuměl, ale Franta mi ukázal, kam mám dávat prsty. Já pak hrál a hrál, a tím jsem se učil. Sestřičky volaly jedna na druhou: „Pojďte si poslechnout, jak ten cikánskej kluk hraje!“ A já byl ohromně pyšný. Hrál jsem na kytaru, myslel jsem na bráchu, na Frantu, a rychle jsem se uzdravil.

Přeložila MH

Martin Demeter

Le dadeske / Pocta otci

Martin Demeter, syn Františka Demetera, napsal svůj sen. Než ho otiskneme, ocitujeme úryvek z Martinova dopisu.

„...Já ten svůj sen nepsal proto, abych – co já vím co? Ale původně to bylo tak: Já měl problém s rodinou – mám dvě děti, pohádal jsem se se ženou, a tak jsem odjel k tátovi do Belgie. A tam se mi stýskalo. A tak jednoho dne jsem nemohl usnout a asi ve tři hodiny ráno jsem vzal sešit a začal psát. No a vzniklo tohle. Ráno jsem to ukázal tátovi a on se smál a začal mi opravovat chyby. Měkký a tvrdý i. A víte, co ještě? Komu jsem to čet, buď se mi smál, ale někomu se to líbilo. Rád bych psal jednou jako táta...”

Martin sice romsky čte, rozumí, ale mluví jen málo. Povídání o Slunci a Lásce napsal česky.

Slunce a Láska

Jednoho krásného letního dne, když hvězdy zašly a měsíc byl ten tam, zjevilo se překrásné ráno a tehdy se odehrál tento příběh.

Ale abychom tu krásu viděli, muselo vyjít Slunce. A také vyšlo. Bylo jasné jako nikdy předtím. A jak stoupalo výš, rozezpívali se ptáci nádhernými hlasy, na keře a stromy se slunce usmálo, na květiny zaťukalo svými paprsky a květiny se rozvoněly. Tráva se napila síly, kterou jí slunce dalo, když se na ni pousmálo.

A tu si Slunce pomyslelo: „Krásný a klidný den nám to začal.“

V tom okamžiku se cosi žene kolem jako šíp.

„Stůj!“ řeklo Slunce.

Ale to něco se hnalo dál.

„Tak přece stůj!“ řeklo Slunce znova.

„Utíkám!“

„Kam utíkáš?“

„Utíkám se schovat!“

„Víš přece, že přede mnou se neschováš. Já vidím všechno. A kdo vlastně jsi?“

„Jsem Láska.“

„Prosím tě, Láska – a chceš se schovat? Proč?“

„Protože mám strach.“

„Ty blouzníš. Snad jsi nedostala úpal? Vždyť přece ještě tolik nepálím. Ty, věčná Láska, nezrozená a neumírající, ty že máš strach? A z čeho?“

„Ze života. Ne ze svého – ze života lidí, kteří mě vyhánějí.“

Slunce si přitáhlo dva bílé obláčky a posadilo na ně Lásku, aby si odpočala. „Tak, a teď mi, prosím, popiš blíže, jaká to na tvém srdci leží tíže.“

Láska se posadila a začala povídat.

„Lidé, pro které jsem byla stvořena tím, jehož nazývají Bůh, mě nechtějí. Jeden druhého nenávidí, zabíjejí se, válčí mezi sebou, ani sám sebe nemá člověk rád, jeden za barvu své pleti se stydí, jiný za to, že má méně než druzí, každý chce mít jen víc a víc, víc peněz, více moci, více slávy – a po mně šlapou, že jim stojím v cestě. Bojím se, že se nikdy nenapraví.“

Slunce jen žaslo: „Co rozum, který dostali od Boha darem?“

„Ten se jen zhoubou druhých zabývá a jejich zmarem. A já, když někde na dveře zaťukám, okázale mě přijmou, ale jen do předsíně – síň srdce zůstane zamčená,“ zaplakala Láska.

„Neplač, jenom, prosím tě, neplač, nebo se rozpláču i já,“ a slunce suší Lásce slzy svým paprskem.

„Zvou mě, říkají, že po mně touží, říkají, že mě chtějí – a sotva je navštívím, už mě vyháňejí.“

„Teď ti rozumím, Lásko, už chápu, proč jsi tak smutná. Co si teď počneš?“

„Já sama nevím.“

„Tak víš co? Zůstaň u mě. Pohleď, já svítím na celou obydlenou zemi, na stromy, na zvířata, na květiny – i ty tě chtějí! Budeš mi pomáhat a stromy rozzáří se ještě víc.“

„A lidi? Co lidi?“

„Lidi nic, když si tě nedovedli vážit.“

„Děkuji ti, bratře Slunce, ale řekni mi, jak je to s tebou? Cožpak ty záříš jenom na krásné a dobré věci? Cožpak ty nesvítiš taky na kopřivy, na všelijakou havěť a na strom bez listů a křivý, na úrodnou i kamenitou zem? Což není tvým údělem na všechny svítit stejně?“

„Máš pravdu, Lásko, ani sám nevím, proč je to tak. Snad proto, že jsem tebou, Láskou, prostoupeno – i když Slunce je mé jméno.“

„A já zas v sobě mám tvé teplo, bratříčku, a živí mě tvá síla. Teď už jsem pochopila, jak to vlastně je. Jsem u tebe, i když u tebe nezůstanu a vrátím se k lidem. K těm lidem, co mě opravdu z celého srdce chtějí, co vědí, že beze mě, bez Lásky, nelze vyřešit žádný problém. K těm lidem, kteří bez rozdílu milují všechno, co stvořil Bůh.“

„A co ti ostatní?“

„Těch už se nesmím bát. Já věřím, že i oni naučí se opravdu milovat.“

„Sestřičko Lásko, pravdu máš! Tak honem spěchej, ať nezmeškáš.“

Slunce se usmálo a tu se ukázaly na nebi první hvězdy. Měsíc vystupoval výš a výš.

„Bratře Slunce,“ řekl Měsíc, „nemělo bys jít spát?“

Láska políbila Slunce na čelo, zamávala měsíci a hvězdám a spěchala zpátky k lidem.

A já teď nevím – byl to, co vám tady píšu, jenom můj sen? Anebo je to skutečnost? Otevřme své nitro a očistěme svůj rozum, pozvěme Lásku do svých srdcí, abychom mohli všichni šťastně pospolu žít na tomto krásném světě.

— Romští výtvarní umělci

— Je dobře, že jsou lidé, kteří chtějí vědět, kdo jsem (rozhovor se spisovatelkou a malířkou Ceijou Stojkovou z Rakouska)

| Foto M. Heinschink |

*Ceija Stojková se narodila 23. května 1933 ve Štýrsku jako páté ze šesti dětí. Pochází z lovárské rodiny, která žije od 19. století v Rakousku a až do druhé světové války se živila koňským handlířstvím a obchodováním na trzích. V období nacismu byla celá Stojkova rodina zavražděna do různých koncentračních táborů. Ceija s matkou byly v roce 1941 deportovány do Osvětimi-Březinky, později do Ravensbrücku, Buchenwaldu a Bergen-Belsenu. Většina jejích příbuzných byla po-
vražděna. Ceija však přežila a po válce se vrátila zpět do Vídně. V roce 1945 se sama přihlásila do školy a osvojila si základy čtení a psaní. Dále pak jezdila po trzích a obchodovala s koberci. Svou biografii „Wir leben im Verborgenen“ (Žijeme v utajení – viz anotace v Romano džaniben 3/1995), která vyšla ve vídeňském nakladatelství Picus v roce 1988, se stala první romskou ženou, která uveřejnila vyprávění o životě Lovárů v Rakousku. V roce 1992 vyšla její druhá kniha „Reisende auf dieser Welt“ (Cestující na tomto světě – viz anotace v Romano džaniben 4/1995). Vedle spi-*

sovateleské činnosti se zabývá také malováním; nejraději ztvárňuje své zážitky s dětstvím. Rozhovor s Ceijou Stojkovou vedli naši vídeňští kolegové prof. Mozes F. Heinschink (viz jeho portrét v Romano džaniben 1-2/2001) a Miriam Karoly 4. dubna 2003.

Mozes: Tu san *Allrounder*: malis, d'ilabes taj skiris. Phen mange, so si tuke maj drago te keres?

Ceija: Sa so kerav, vojasa kerav!

Mozes: Kana kerdan to angluno kipo? Kana kezdindan te malis kipura?

Ceija: A farbasa te butazij? Ando berš 1989.

Mozes: Sar avilan opre te keres kipura? So sas to gindo?

Ceija: Maj inti varikana mure šavorenca, mure unokonca mindig si te butazinos lenca, ke andi škola žan, na? I Mona ande *Steinerschule* žalas thaj i falato Wilma andi normale škola. I Wilma *Naturtalent*-i thaj andi *Steinerschule* i Mona si tolas *Farbenlehre*, na? Thaj univar kamenas te kerav lenge variso. Mindig lenca butazinos. De o *Ursprung* ando Japan kezdindas. Kezdindem vi me te šuvav kade farba po papiroši, sar mindig.

Mozes: Des tu godi, savo sas to angluno kipo, so kerdan?

Ceija: Jo, kathe kodo. O maj angluno sas, kana khere avilem anda Japan. E šavora phende mange, te mukav lenge variso kothe, hod te na bistren ma. Cigne šavora sas efa, oxto beršenge. No thaj kerdem ek bildo thaj darajlem lestar, ke igen žungalo sas. De ko-

Mozes: Jsi všestranná umělkyně: maluješ, zpíváš a píšeš. Pověz mi, co z toho děláš nejraději?

Ceija: Všechno, co dělám, dělám ráda.

Mozes: Kdy jsi vytvořila svůj první obraz? Kdy jsi začala malovat?

Ceija: Kdy jsem začala pracovat s barvou? V roce 1989.

Mozes: Co tě k malování přivedlo? Jak tě to napadlo?

Ceija: Dříve jsem musela často pracovat se svými dětmi, se svými vnoučaty, když chodili do školy. Mona chodila do školy Rudolfa Steinera a Wilma do státní školy. Wilma má vrozený talent a Mona se ve škole Rudolfa Steinera učila o barvách. Občas mě požádaly, abych jim něco namalovala. A tak jsem začala pracovat s nimi. Ale úplně poprvé jsem začala malovat v Japonsku. Tam jsem poprvé začala nanášet barvy na papír.

Mozes: Vzpomeneš si ještě na svůj první obraz, který jsi vytvořila?

Ceija: Jej, tamten. První obraz jsem namalovala, když jsem se vrátila z Japonska. Děti (které jsem tam potkala) mě poprosily, abych jim nechala něco na památku. Byly to malé děti, sedmi- nebo osmileté. No a tak jsem namalovala obraz, ale úplně jsem se ho zdě-

| Vlčí máky |

| Květiny I |

| Květiny II |

| Interiér, 1993 |

| Les s chatou, 2003 |

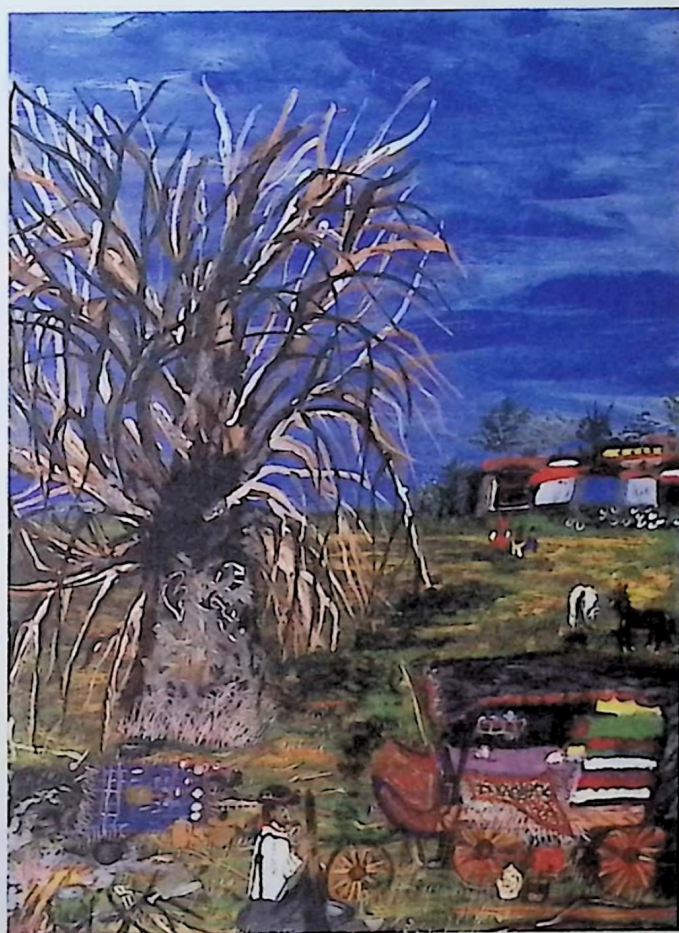

| Předčasný sníh, 1993 |

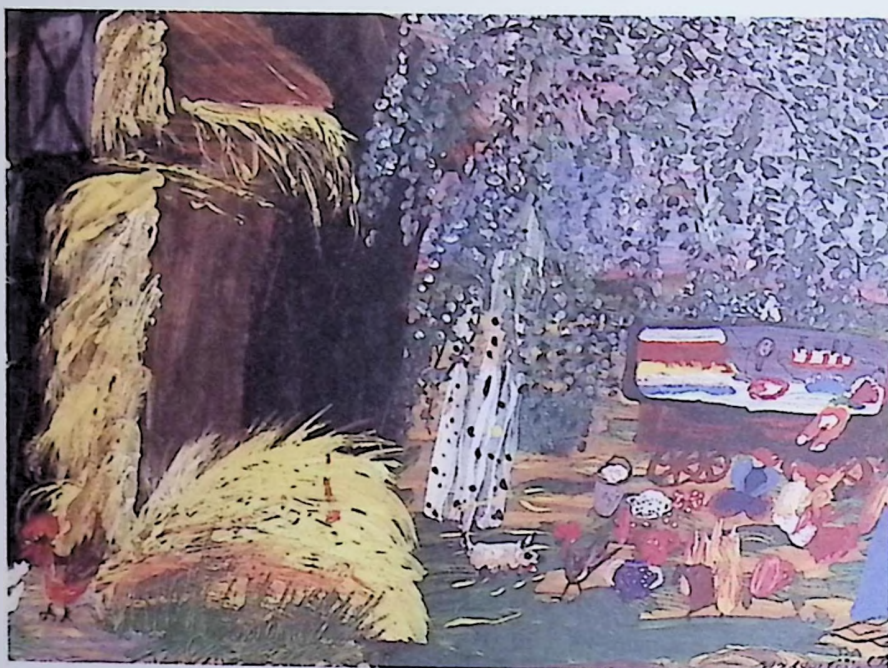
| Místo oddechu, 1992 |

| V létě, 1994 |

| Na dvoře, 1993 |

| Ovocný sad, 1992 |

| Foto M. Heinschink |

do na me kerdem, muro *Unterbewußtsein* kerdas kodo kipo, kodo bildo. Thaj lem les thaj šutem les rigate, ke phendem kado naj čačo, kado našti avel, na? Ande dar. De kodi dar kothe si ande thaj o čačimo si, o *Auschwitz* si opre!

Mozes: Cerusasa kerdan kado bildo, vaj sosa sas kerdo?

Ceija: Na pajeska farbasa. Ando berš 1989 kerdem les. Taj pala kodo kerdem atunči duj kipura. Kerdem atunči e šavorenge, vi ando Beči, taj avile anda Japan pala le. *Ajgens* pala kodoj kipura avile taj igerde le khere ando Japan. Jo, kezdine te d'ilaben mange taj *Kas-*

silu, jak byl ošklivý. Ten obraz jsem nenamalovala já, namalovalo ho moje podvědomí. A tak jsem ho odložila stranou, řekla jsem si, že to není pravda, že to přece není možné! Ze strachu. Ale ten strach tam je a je tam i pravda o Osvětimi!

Mozes: Ten obraz jsi nakreslila tužkou, nebo jakou technikou je vytvořený?

Ceija: Vodovými barvami. Namalovala jsem ho v roce 1989. A pak jsem namalovala ještě dva další obrazy. Vytvořila jsem je pro ty děti tady ve Vídni a z Japonska si pro ně přijely. Speciálně pro ty obrazy si přijely a odvezly si je do Japonska. No a pak mi zazpívaly a po-

setten te bišaven. Taj kadej avilas kodo gindo, muro trajo, so sas varikana, po papiroša vaj pi kapa vaj po colo te šuvav. Ke vi kodi vorba si, na? Na feri vorba, kodi aver vorba si, so šaj dikhel o manuš.

Mozes: Ceija, kana kezdis te keres jek bildo, si o bildo maj anglal ande tu, vaj kerdol la butasa?

Ceija: Na, me žanav, so kerav, me žanav o bildo anglal. Kana vojaki sim thaj mišto si ande familja, šukarimo perel taj lašimo si ande familija, taj vi mange mišto žal. Atunči baron e luluda, khameske luluda vaj kukola makoske luluda vaj čar taj luluda vaj kopača. Ke o kopači muro amal-i! Jo taj i mal, i cerha a lumaki, o čeri thaj i phuv a lumaki, kodoj naj khanikaske, e intregone manušenge-j. Našti phenel khonik: „Muro si kado!“ Ande muro gindo si taj žanav, ka simas varikana mura dejasa, mure niponca, kana raizolinasas. Aba vi e bildura ando lageri, ando Auschwitz, ande Bergen-Belsen vaj ando Ravensbrück. Ande muro gindo si, na?

Mozes: Aj kames tu, Ceija, jek farba maj feder?

Ceija: Na kodo našti phenav. Sako farba lako sino si, na? Taj sakona farba, sako farba vorbij ka manuš. Kodo čačo si, hod i farba, muri farba zeleno-j. Vojaki farba-j. Vi varikana mure coxi keravos zelena, vaj kana dikhlo

slaly mi kazety. To mě přivedlo na myšlenku, abych svůj život, to, co kdysi bylo, abych to zachytila na papír nebo na plátno. Vždyť i to je výrazový prostředek, ne? Nejenom mluvené slovo, ale i toto je prostředek, který může člověku něco ukázat.

Mozes: Ceijo, když začínáš malovat nějaký obraz, máš ho předem před očima, nebo obraz vzniká až v průběhu práce?

Ceija: Ne, já vím, co budu dělat, znám ten obraz předem. Když mám dobrou náladu a v rodině je všechno v pořádku, když v rodině panuje pohoda, tak i mně se dobře daří. A to pak rozkvétají květiny, slunečnice, máky, rozkvétají louky, luční květy a stromy. Protože strom je můj přítel! A stejně tak pole, nebeský stan, obloha a země, které nepatří nikomu, a přece patří všem lidem. Nikdo nemůže říct: „Tohleto je moje!“ Mám v hlavě obraz toho, jaké to bylo kdysi, když jsme s matkou a příbuznými cestovali. Ale mám tam také obrazy z koncentráků, z Osvětimi, z Bergen Belsenu či z Ravensbrücku. To všechno mám před očima.

Mozes: A máš, Ceijo, nějakou svou oblíbenou barvu?

Ceija: Tak to nemůžu říct. Každá barva má svůj význam, ne? Každá barva k člověku nějak promlouvá. Ale je pravda, že moje oblíbená barva je zelená. Je to barva radosti. Dřív jsem si dávala šít zelené sukně, a když

kinos, zeleno kinos, kašmericko, jo i zeleno farba-j i angluni.

Mozes: Aj kames ve loli farba?

Ceija: Na, na kodi maj paluni-j i loli! Ke kodoj i farba žanes avri, te anes but sinura. Ka-na šos ande vuneto vaj parnavo vaj galbeno, ek semo atunči šukar farbi aven avri. De feri loli coxa či kamos! Taj muro rom feri lole co-xi kinlas mange mindig, na?

Mozes: Dikhav ande tîre bildura vi lošake taj vi darake thaj brigake kipura...

Ceija: Jo, e bildura katar o lagerja sa si brigake, kote me vi e luluda darasa-j, brigasa-j. Kote me vi e luluda, so sas angl'o than, kothe maškar ame, vi kodola sas brigake. So ando manuš si ande, feri kodo šaj del pestar pale, so vo hařarel.

Mozes: So butazis akana, Ceija?

Ceija: Vorta akana cikne bildura kerdem. Akana dikhes: Kuko bildo si katka vurdon, varikana ando vurdon trajinasas. Muro dad taj muri dej ando vurdon line pe, paša paji ka o *Neusiedlersee*.

Kothe mangadas la muri mami, laki sok-ra, taj kothe sas lako bijav. Pala kado dombo, so dikhes kutkake, pala kodo dombo sas o paji, o *Neusiedlersee*. Pe kako bildo si

jsem si kupovala šátek, tak také zelený, kašmírový. Ano, zelenou barvu mám nejradši.

Mozes: Máš ráda i červenou barvu?

Ceija: Ne, červená je až na posledním místě! Ale barvu můžeš změnit, namíchat. Když smícháš například modrou, hnědou a žlutou, tak z toho může vzniknout docela hezká barva. Ale čistě červenou sukni jsem nikdy nechtěla! Přestože můj muž mi kupoval jenom samé červené sukně!

Mozes: Některé z tvých obrazů jsou veselé, jiné plné strachu a další smutné...

Ceija: No obrazy z koncentračních táborů jsou všechny smutné, tam byly ustrašené a smutné i květiny. Tam i květiny, které na tom místě, mezi námi, rostly, i ty byly smutné. Člověk může vyjádřit nebo zobrazit jen to, co má v sobě, co sám pochopil.

Mozes: A na čem pracuješ teď, Ceijo?

Ceija: Právě teď jsem namalovala malé obrazy. Tady například: Na tomhle obrázku je maringotka, v takových maringotkách jsme kdysi žili. Moji rodiče se vzali v maringotce poblíž *Neusiedlerského jezera*.

Tam požádala moje babička, budoucí maminka tchyně, moji mámu o ruku pro svého syna a tam pak měli svatbu. Za tímhle kopcem, který tu vidíš, za tím kopcem bylo

o dombo anglal taj kothe si jek phuro čeric-ko kopači.

Muri dej kerd'ilas ando Jois, kothe kerd'ile lake intregi phena, kothe trajijas, ke mura mama kothe ekh cikno kher sas. Kana muri mami, mura dejaki dej, las peske romes, e Petakos, kindas lake vo ek cikno kheroro, sar e pavoren, so si kothe paraston, so si kothe. Cigno kheroro aj but žene či birinas ande te bešen, ke falato sas. E šavora kothe barile čak sa. Efta šeja sas taj du phral sas mura mama. Taj kana romes las muri dej, kinde lake ek vonvago taj dine la du grasten taj kade tradas peske taj kade barardas peske šavoren. Taj žanas grastenca – ž'ando *Wiener Neustadt* tradenas vaj ando Jois paša šudro paji...

Mozes: Te keres poezija vaj te keres bildura, jek-i tuke, vaj so-j tuke maj drago?

Ceija: Kodo si kade, sosko tema si ma. Kana keco veršo šuvav opre, ande kodo veršo vi šaj avel – hod o jilo asal, de vi brigako si. Kana kipura kerav, atunči muro hango, muri od'i, so lehelis, si ande. Ke kothe pašlilem taj kothe žanav, nadur mandar sas mure phral, mure phena taj kodala sa kodo dikhle. Taj kana skirij o manuš, atunči o čačimo skirij, so sas.

Mozes: Aven tuke univar tire kipura sar sune, so dikhes, vaj či dikhes sune?

Ceija: No sako manuš dikhel suno. Kodo xoxavel, so phenel, hod či dikhel suno. Sako

Neusiedlerské jezero. Na tomhle obrázku je vpředu kopec a tamhle je starý dub.

Moje máma se narodila v Joisu, narodily se tam i všechny její sestry, tam žili, protože babička tam měla malý domek. Když si babička z matčiny strany vzala za muže Petáka, koupil jí takový malý domeček, jaký měli kdysi sedláci. Byl to opravdu jen malý domeček, do kterého se mnoho lidí nevešlo. Ale děti v něm vyrostly všechny. Sedm děvčat a dva chlapce měla moje babička. A když se máma vdala, koupili jí obytný vůz a dali dva koně a s tím pak cestovala a tam vychovala své děti. Putovali s koňmi – až do Wiener Neustadtu nebo do Joisu k té studené vodě...

Mozes: Jaký je pro tebe rozdíl mezi psaním poezie a malováním?

Ceija: Záleží na tématu. Když píšu verše, může se stát, že se moje srdce zároveň směje a zároveň je smutné. A když maluju, tak je v tom i můj hlas, vdechnu do toho i svou duši. Protože (do těch obrazů) jsem vložila sama sebe a vím, že nedaleko byli i mí bratři a sestry a ti všechno viděli. A když člověk píše, tak popisuje skutečnost.

Mozes: Inspiruješ se při malování svými sny? Anebo nemáš sny?

Ceija: Přece každý člověk má sny. A pokud někdo tvrdí, že sny nemá, tak lže. Každý člo-

manuš, kaski god'i buřazij intensiv, atunči *ganc normal* sune dikhel. Mure sune naj ke-cave furčavi sune. Maj but sune si, so ande god'i ande bešen, so amenca kerde kadaž Hitlera, kadaž parnavi manuša, so xale amaro trajo. Jek kipo kerdem, jek cikno, naj baro, kodo dikhlem sunende, žanes, pe'k vurdon, sastruno vurdon; kadej tradel ande... sar paj serpentinen, žanes, kadej ande šini ži ka o labor, taj kothe e gaže šinenas e manušenge purne opre taj lengi god'i. Taj palo kodo baro *Eingriff* šudenas le pe kodi *Lore* taj meg avri avenas, resenas ka *Krematorium*, von mule sas aba. De anglunes inke, kodo phenel o suno, hod kodo nasul manuš, Mengele bušolas, hod inke siřolas pe manuša.

Mozes: Ceija, kaj, save thanende, sikhaves řire bildura?

Ceija: De maj but ando Pražo. Interessant-i ando Pražo, kaj e gaže but len penge opre, vi ando Beči kerdem dosta, aba maj but čak ando Pražo kerdem taj jek ando Japan. Pala Auschwitz kerdem ek kipo taj kodo či po-činde avri, kade dem les lenge ivje. Jek kipo si kothe. Ando apriluši sas ma jek *Ausstellung* ando Bergen-Belsen. Kodo pale mišto-j; na? Na feri mange, e Romenge!

Mozes: Aj Ceija, tu ando Beči buřazis vi šavorenca?

Ceija: Ando Amerlinghaus i Christa Stippinger, sako berš řol e kipura mandar avri taj

věk, který intenzivně duševně pracuje, má sny. Mé sny nejsou moc příjemné, nijak zvláštní. Nejčastěji se mi zdá o tom, co mám zasunuté hluboko v mysli, tedy o tom, co s námi Hitler a ti hnědí provedli, jak nám zničili život. Namalovala jsem jeden obraz, malý, nevelký, a ten jsem viděla ve snu. Jede vůz, železný vůz po serpentínách, víš, po kolejích až k laboratoři. A tam odřezávají lidem nohy a vyřezávají mozky. A po tomhle zákroku je házeli na překlopný vozík, a než se dostali ven, už byli mrtví a šli rovnou do krematoria. Ale ještě předtím, tak to bylo v tom snu, ten zlý člověk – Mengele se jmenoval – dělal na těch lidech pokusy.

Mozes: Ceijo, ve kterých zemích vystavuješ své obrazy?

Ceija: Nejvíce v Německu. Je to zajímavé, že právě v Německu mají lidé o moje práce největší zájem. I ve Vídni jsem měla dost výstav, ale nejvíce v Německu. A jednu v Japonsku. Také pro Osvětim jsem namalovala jeden obraz. Dala jsem jim ho zadarmo. Jeden obraz je tedy tam. V dubnu budu mít výstavu v Bergen-Belsenu. To je ale dobře, ne? Je to dobře nejen pro mne, ale pro všechny Romy.

Mozes: Ve Vídni pracuješ hodně také s dětmi, ne?

Ceija: Christa Stippingerová pořádá každoročně v Amerlinghaus výstavu mých obrazů.

kharel ame, v'e Ruža d'ilabel kothe taj bute manušen kharel andaj luma peste. Thaj vi ande Bratislava simas kharadi, kothe sas e *vorletzte Ausstellung* taj kodoj manuša kothe, so dikhle e šavora, kodolenca butazin-dem trine štare školenca. Taj kodo tema, so mandar dikhle, me muklem lenge, te len les penge pe pengi buti taj von kerde kodo tema, so me kerdem, penge vastenca, penge gindonca. Kodoj šavora akanik, či žanav si panžvardeš vaj šovardeš, či žanav keči, taj lenge tanuvura vi kodola sa kathe avna. D'a-tunči avla ma jek des lenca, ka penge kipura murenca *Präsentation* avla. Vi vorbinas, vi dikhen e šavora, so avla kathe.

Igen baro šukarimo si. E šavora sa si'ron, sa so dikhen, šaj dikhen ande taj šaj hařaren Romen, so sas vaj sar sas. Ke amende, amari luma e gras sas taj o vurdon sas taj amende naj kodo, hod lařanas pe e Rom, ke či na aver trajo nas le, na?

Mozes: Ceija, butazis vi ceruzasa taj angaresa?

Ceija: Na, angaresa či kamav, ke či tecij mange, řanes. Na, kodola či tecin mange angaresa, ke vi kade taj vi kade but buti kerav e avre dolgonca, atunči *mit Tusche* butazij. Ake katkake: Kado phenel, i manuři avri bulhardas pe, kade tordol. Katka si lake khera. Katka dikhes e řukles, angla la pařlol, kana miřto dikhes. Kadi si i Frau Pinz ando lageri Ravensbrück. Taj kado buřol, dikhes la katkake, hod ame či samas khonik, feri voj avri bulharelas taj amen si te kerasas, so voj

Obvykle tam zpívá i Ruža (*Lakatořová – pozn. red.*) a jsou tam pozváni další lidé z celého světa. Moje předposlední výstava byla v Bratislavě, kam jsem byla také pozvána, abych spolupracovala se třemi nebo čtyřmi školami. Zadala jsem téma a nechala jsem je pracovat, děti o něm přemýřlely a pak ho rukama ztvárnily. A nyní těch padesát nebo ředesát dětí, nevím přesně kolik, má přijet se svými učiteli sem do Vídně. Strávím s nimi jeden den a pak bude společná výstava jejich a mých obrazů.

Je to velmi pěkné. Co děti prostřednictvím malování zpracují a co se dozvědí, to lépe pochopí. Tím se naučí i lépe chápat Romy, čím byli a jací byli. Náš svět, to byli koně a vůz a Romové se za to nestyděli, vždyť jiný život neměli.

Mozes: Ceijo, pracujeř také tuřkou a uhlem?

Ceija: Ne, uhel nemám ráda, nelíbí se mi. Uhel se mi nelíbí, raději pracuji jiným materiálem – teď například tuři. Tadyhle například vidíš tu rozkročenou paní, jak stojí, a tohle jsou její baráky. A tady před ní leží pes. Je to paní Pinzová z koncentračního tábora Ravensbrück. A vidíš, ře my jsme nebyli nic, jen ona se roztahovala a my jsme museli dělat, co nám poručila. Pinzová se jmenovala. A tadyhle stojíme nastoupeni my. Tak tyhle obrazy kreslím nejčastěji černou

kamel, taj bušolas Pinz kadi manušni. Katka kadala ame sam, ka tordüvas *Appel*. Taj kadala bildura maj but kerav kalo *Tusche*. Vi farbasa kerav le, kana trubuj ma misto zubuno, vaj soski coxa sas pre la, atunči farbasa butazij, na?

Katkake dikhes o *Nazi*, i katana, taj kako e Romengo gras si, lengo vurdon palal, taj katka si muri dej taj lake panž šavora. I Kati aba naj opre, kodi aba ando Lackenbach sas. No katka dikhel muri dej darasa pe kadi katana, so žanglas te žutij pe. Muro dad aba ando lageri, ande Dachau mulo sas, haťares? Kako pale i Pinz, pale kadi manušni, i Pinz taj i Rabl, kaki i Rabl si, taj a Pinza kreci bal sas. Bari kapo sas kadi. Kothe feri žuvla sas. Sar ando Auschwitz murš, so sas e katani, kote žuvla sas e bare tisura. Taj katka dikhes i sirma, no kakala, eta kakala mundaren! Dikhes? E kaštesa šinel ande lako šero. Taj vaj kamen kakala vaj niči, si te dikhen, hod so keren kadalasa. Taj naj slobodo te žutin la. Taj kon sas amaro tanuvo? Feri e čirikla taj o sunto Dejl.

Katkake si ek kipo, dikhes, kado phenel, hod kaki te tordol vorta. Taj vi vo bango-j. Haťares, vo si bango. E Romni tordol peske šavorenca, o šavoro pre la xuřilel pe darasa. Katka tordol, – žanes te gines? – „*Ja woll, zu Beffffel!*“ *Auch sie mußten gehorchen in Auschwitz*. Vi von, lenge tistura, cikne ketani, so tela kadaj tistonge vast sas, vi von si te šunen, so kado phenel. Taj kado phenelas lenge: „Tume ad'es andi Auschwitz žan taj dikhen, hod či jekhes te na muken avri!

tuši. Ale někdy použiji i barvu, to když chci namalovat barevný kabát nebo sukni.

A tady vidíš nácka, vojáka, a tohle je romský kůň a za ním vůz. A tohle je moje maminka se svými pěti dětmi. Katy na obrázku není, protože byla v Lackenbachu (*koncentrační tábor v Burgenlandu, pozn. red.*). Maminka se dívá na toho vojáka s obavami, ale domnívá se, že by jí mohl pomoci. Můj táta zahynul v koncentračním táboře v Dachau. A tohle je zase ta Pinzová, zase ta ženská, Pinzová a Rablová. Tahleta je Rablová, Pinzová měla kudrnaté vlasy. To bylo kápo! Tady (*v Ravensbrücku, pozn. red.*) byly samé ženy. V Osvětimi dělali kápa muži, ale tady byly nejvyšší šarže ženy. A tady vidíš ostnatý drát a lidi zabíjejí! Vidiš? Klackem ji bije do hlavy? A ostatní – ať chtějí, nebo ne – musí tomu přihlížet. A nemohou jí pomoci. A kdo nám byl svědkem? Jenom ptáci a svatý Pánbůh.

A tady na tom obraze je znázorněno, jak ta osoba musí stát rovně, přestože je hrbatá. A tahle romská žena stojí se svými dětmi, chlapeček se k ní ve strachu tiskne. A tady stojí napsáno – umíš číst? – tady je napsáno: „*Rozkáááz!*“ – to znamená že i tito museli v Osvětimi poslouchat, tito malí vojáčci s nízkou hodností, i ti museli poslouchat, co jim důstojník velí. A ten jim velel: „Dnes pojedete do Osvětimi a budete dohlížet na to, aby vám nikdo z nich neutekl! A každého –

Sakones, vaj židovo-j, so si kote, sa jekh-i, sakones si te pizden andi kalha!“

Mozes: Ceija, dolmut keres kadala bildura pre kadaj cikne karči?

Ceija: No šun, kade si, me korkori trajij taj but love naj ma. Kodoj cikni renta, so den, phares poťinav kado kher kathe, ke muro rom, kana las les, ka gindindas, hod merel? Taj kamelas šukarimo mange, na? No kade ašilem kathe taj univar naj te kinav mange kecavo *Leinwand*, haťares? No taj si ma ke-cave cikne karči, vi kadala anda muro *Katalog* si, so e gaže kerde mange o *Katalog* taj kerde mange kace karči. No kana naj ma khanči, atunči kadala lav, te na avel mange rucija, te na perel ma rucija, na? Na, me šoha či rucij ma!

Mozes: Kaske keres tire bildura, save manu-šenge?

Ceija: *Nur für mich!* Feri mange. Hod e manuša pala le aven dural, kodo von kade kamen taj keren, ke von kamen avri te šon le, na me. Me inke šoha či phendem, varekon te šol muri buťi avri vaj te šunen, so me kerav. Me či kerav kodo. Vaj me či iskirinos pa avre manušes, šoha! Me feru kodo kerav, so pra ma si, ke kodo šaj faauntvortij. Našti skiris pa avren vaj avren te rajsulis vaj te sikhaves pe avre manušen, kodo me či kerav. Aba but manuša aven, igen but gaže, na Rom. Rom či interesirin pe. E Rom *filajxt* xoljajven,

ať je to Žid nebo kdokoli jiný – každého musíte nacpat do plynové komory!“

Mozes: Jak dlouho už děláš i obrázky malého formátu?

Ceija: Víš, já žiju sama a nemám moc peněz. Mám malý důchod a musím z něho platit drahý byt. Kdepak napadlo mého muže, když jsme se do tohoto bytu stěhovali, že zemře? Chtěl pro mě jen to nejlepší, ne? Ted' jsem zůstala sama, a tak si často nemůžu dovolit koupit plátno, chápeš? No ale mám takové malé dopisnice, které vydali spolu s mým katalogem. A tak když nemám žádný jiný materiál, vezmu si tyhle kartičky, abych se nenudila. I když, pravda, já se vlastně nikdy nenudím!

Mozes: Pro koho maluješ ty obrazy?

Ceija: Jen sama pro sebe. To, že lidé za mnou přicházejí z široka daleka a chtějí, abych vystavovala své obrazy, je jen a jen jejich přání. Já jsem ještě nikdy nikomu neřekla, aby mi uspořádal výstavu nebo aby se přišel podívat, co dělám. Já na tohle nejsem. Ani o jiných lidech jsem nikdy nic nenapsala. Nikdy! Já dělám jen to, co se mne týká, protože jen za tím si můžu stát. Člověk přece nemůže psát o jiných, jiné pomlouvat nebo na ně poukazovat. To já nedělám. Na mé výstavy chodí hodně lidí, hodně gádžů, Romové ne. Ro-

e Rom fajma xoljajven, ke „kadi Romni, kadi Ceija vi skirij, vi farbenca khelel pe“. Či jek Rom či avilas jokhar te phušel: „Ašta, dikhav vi me vaj so!“ Mange či kerel khanči, ke me sako bildo mange kerav. Ando Japan si muri bari familija. Ando berš duvar trival biš tranda *Japaner* aven taj žan taj me si te skirij lenge. Sako nevo berš si te skirij lenge mure gindura taj paramiča. Von šon le ando ujšago taj atunči bišaven mange kado ujšago kathe.

Ceija Stojková Poselství obrazů

Kdyby obrazy uměly mluvit,
řekly by nám,
jak se chováme,
co nosíme v sobě
a jak nesmyslně uplyvá náš čas.
Prázdná jsou naše srdce...
To kdysi lidé cítili,
co říkají,
a říkali,
co cítí...
Přesto čas nelze zastavit -
takové je poselství obrazů.

mové se o to nezajímají. Romové mají spíš zlost, zlobí se, že „tahle Romka, tahle Ceija, píše knihy, a ještě navíc si hraje s barvami“. Ještě ani jeden Rom nepřišel a nezeptal se: „Můžu se taky podívat, co děláš?“ Mně to ale nevadí, já dělám ty obrazy pro sebe. Já mám svou velkou rodinu v Japonsku. Dva- až třikrát do roka přijede 20 – 30 Japonců a já jim pak píšu. Vždycky k Novému roku jim píšu své myšlenky a příběhy. A oni je uveřejňují v novinách a pak mi ty noviny posílají.

Přeložila HŠ

Zusammenfassung

Es ist gut, dass es auch Leute gibt, die wissen wollen, wer ich bin

(Interview mit der Roma-Schriftstellerin und Malerin Ceija Stojka, geführt von Mozes Heinschink und Miriam Karoly)

Ceija Stojka kam am 23. Mai 1933 in der Steiermark zur Welt. Sie gehört zu den Lovara-Gruppen, die im 19. Jhdt. nach Österreich gewandert sind, und hat das Reisen im Pferdewagen noch miterlebt. Unter dem Nationalsozialismus kam fast ihre ganze Familie in verschiedenen Konzentrationslagern ums Leben. Nach dem Krieg arbeitete sie weiterhin als Marktfahrerin, und erst 1988 erschien ihr erstes Buch „Wir leben im Verborgenen“. Sie ist auch bekannt als Malerin und scheut sich nicht, an der Öffentlichkeit für die Roma Stellung zu beziehen.

Schon von ihren ersten Bildern an, die sie für japanische Kinder auf deren Anliegen hin gemalt hat, schlagen sich in den Bildern innerste Erinnerungen, Träume und Bilder nieder, vor denen sie mitunter selbst erschrickt. Sehr prägend und prominent sind unter den Bildern die Schatten aus der Zeit im Konzentrationslager, die Zeit der Erniedrigungen, der Trauer und Angst. Doch auch schöne Szenen kommen zum Zuge: Ein Wagen, in dem die Liaison ihrer Eltern beschlossen wurde, oder Mohnblumen als Ausdruck ausgeglichener Stimmung. In jedem ihrer Bilder hat sie ihre Seele niedergelegt.

Sie malt primär nie für andere, dazu fühlt sie sich nicht kompetent genug, und ebenso schreibt sie auch nur für sich selbst. Zu ihren Ausstellungen in Österreich, Japan, in ganz Deutschland und auch anderswo kommen sehr viele Leute, aber leider keine Roma. Wie wenn sie ihr böse wären, dass sie an die Öffentlichkeit tritt. In letzter Zeit fängt sie an, mit Kindern zusammen zu malen, so wie sie es früher schon zufriedenstellend mit ihren eigenen praktiziert hat.

Peter Wagner

Zuzana Dubová

Romské léčitelství

Diplomová práce na semináři romistiky Ústavu indologie FF UK v Praze, obhájená 6. 2. 2003, 146 str.

Hlavním námětem diplomové práce Zuzany Pojarové – Dubové se stalo dosud málo zpracované téma. Autorka vytvořila přehlednou analýzu dostupných výpovědí: na téměř 100 stranách rozebírá celkem 23 zaznamenaných rozhovorů na téma tradiční léčitelské praktiky u slovenských Romů. Tyto záznamy pořídily Milena Hübschmannová, Hana Šebková, Edita Žlnayová, Anna Žigová a Alena Smutná, a to před téměř 20 lety. U každého rozhovoru bylo přítomno většinou více osob, které své znalosti tradičního romského léčitelství vzájemně doplňovaly. Ačkoliv tyto vypovídající osoby bývají v etnologické literatuře často označovány pojmem *informátoři*, Dubová je důsledně nazývá *konzultanty*, aby tak zdůraznila jejich rovnocennou roli s romisty, kteří se na výzkumu podíleli.

Poznatky o romském léčitelství jsou rozděleny do 14 kapitol, první přináší výčet příčin nemocí, poslední kapitola tento výčet doplňuje o magické zdůvodňování nemocí (uhranutí). Většina kapitol shrnuje onemocnění určité části těla nebo soubor příbuzných nemocí (např. *Hlava a obličej, Trakt trávicí, Kosti a klouby, Psychiatrie a neurologie...*), nejdelší kapitola je věnována ženě (tu v tomto čísle téměř celou otiskujeme – viz *Romská žena a léčitelství*). Celý text je bohatě provázen autentickými výpověďmi v romštině s českým překladem.

K práci je připojeno téměř 50 stran příloh (tvoří je především rejstříky v léčitelství důležitých pojmů – nemocí, léčebných prostředků, kleteb – a dále je na ukázkou uvedena celá verze jedné výpovědi).

V závěru práce autorka poukazuje na potřebné pokračování ve výzkumu, dokud pamětníci starých dob ještě žijí, a také na skutečnost, že není analyzováno, které léčebné praktiky si Romové odnesli z Indie a které spíše přejali od jiných národů. Jen jakoby na okraj – v úvodu své diplomové práce (který spolu s kapitolou *Romská žena* v tomto čísle otiskujeme) autorka zmiňuje velice specifický a svérázný prostředek proti bolesti hlavy známý jak u Romů, tak i u Indů.

O tom, že léčitelství u tradičně usedlých slovenských Romů souviselo i s magickými úkony a mnohé životu nebezpečné nemoci se zařikávaly, svědčí tato vybraná vzpomínka (dokládající zařikávání hadího uštknutí):

Gejlam mire dadeha pro jadlovcos, ča šun! (...) Ajso sap avľa kij'amende! Le dadeske khatar o pindre dži ko šero pes okrucinda! Amen, sar dikhľam, o čhaja, denašľam andro veš. Aľe o dad zavinčinlas. Zagenlas. Zaginda les. Na kerďa les nič o sap. O dad džanelas te zagenel, miro. A murdaľifa o sap. Sar les zagenes, ta murdaľol.

Šľi jsme s tatínkem na jalovec, poslouchej! (...) Připlazil se k nám takový had! Tatínka obtočil od hlavy až k patě! My, holky, jak jsme to viděly, utíkaly jsme do lesa. Ale tatínek ho zaklel. Zařekl ho. Had mu nic neudělal. Můj tatínek věděl, jak se zařikává. A had pošel. Když ho zařekneš, tak pojde.

Lada Víková

Jiří Homoláč, Jiří Nekvapil, Kamila Karhanová (eds.)
**Obraz Romů v středoevropských masmédiích
po roce 1989**

Doplněk, Bmo 2003, 184 str.

Vydání tohoto sborníku podpořila Grantová agentura ČR,
projekt podpořil také Open Society Fund.

Sborník je rovněž dostupný v elektronické formě: Celý lze stáhnout na adrese http://ulug.ff.cuni.cz/projekty/romo-ve/obraz_romu.pdf nebo po jednotlivých příspěvcích na stránkách Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky <http://ulug.ff.cuni.cz> pod datem 7. 4. 2003. Obě verze jsou prakticky identické (rozchází se jen stránkování), v tištěné verzi chybí 1. strana příspěvku Respekt: Jiná podoba mediálního diskurzu o Romech (str. 120)

Sborník je sestaven z následujících příspěvků (na konci publikace jsou připojeny ještě kontakty na autory):

Jiří Homoláč, Ivan Leudar, Jiří Nekvapil:

Úvodní poznámka: Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989 ...5

I) Jiří Nekvapil, Ivan Leudar:

Diskuse o migračním zákonu v českých masmédiích na počátku roku 1993 ...8

II) Jiří Homoláč, Kamila Karhanová:

„Tajná zpráva české vlády“. Analýza jedné politické a mediální události ...38

III) Jiří Homoláč:

Jedna podoba mediálního diskurzu o Romech

(Na příkladu zpráv o událostech v Klatovech v únoru 1991) ...62

IV) Anna Šabatová, Jiří Homoláč, Kamila Karhanová:

„Je trestné topit Roma?“

(Prezentace násilné smrti Tibora Danihela v českém tisku) ...80

V) Jiří Homoláč:

„Ukázková rasová vražda“

(Vražda Tibora Berkiho v českém tisku) ...102

VI) Kamila Karhanová:

Respekt: Jiná podoba mediálního diskurzu o Romech ...120

VII) Slavo Ondrejovič:

Médiá na Slovensku o Rómoch: Prípady Polichno ...145

VIII) Evžen Gál:

Romové v maďarském tisku: „Případy“ Kétegyháza a Tura ...163

Autoři příspěvků analyzují zprávy a komentáře shromážděné z nejčtenějších českých deníků. Excerpovanými periodiky byly Lidové noviny, Rudé právo (později Právo), Mladá fronta Dnes, Svobodné slovo (později Slovo), Lidová Demokracie, Zemědělské noviny (později Zemské noviny). K tomu autoři příspěvků přibírají zprávy ČSTK (později ČTK), místy také materiál z Práce, Českého deníku (později Českého týdeníku), Denního telegrafu, Blesku a Expressu. Výjimku tvoří příspěvek VI), který je výhradně věnován týdeníku Respekt, VII) a VIII) (Slovensko a Maďarsko). I) obsahuje (včetně analýzy) také televizní debatu z 10. 1. 1993 („Co týden dal“) a fragment diktafonem natočeného spontánního rozhovoru mezi přáteli při „posezení po volejbalu“, ovšem jednoznačně ovlivněného médií.

Každý příspěvek je opatřen úvodními poznámkami: čeho se analyzovaný materiál týká, z čeho byl excerpován a obvykle je připojena i metodologická poznámka (vyjma III, V a VII) a formulace cíle studie. Každý příspěvek je zakončen závěrem či závěrečnými poznámkami, přehledem použitých jednotlivých novinových článků, přehledem literatury a anglickým resumé v rozsahu cca 1 str. Příspěvek I) byl také otištěn v anglické verzi pod titulem „On dialogical networks: arguments about the migration law in Czech mass media in 1993“, In: Stephen Hester and William Housley (eds): *Language, Interaction and National Identity. Studies in the Social Organisation of National Identity in Talk-in-Interaction*, Aldershot: Ashgate 2002, pp. 60–101.

Jednotlivé příspěvky se (více či méně) od sebe liší přístupem k materiálu a způsobem jeho interpretace a analýzy. V příspěvku I) dokonce autoři (přiznaně) experimentálně rozvíjejí jimi zavedený pojem *distribovaná dialogická síť*. Dalšími používanými pojmy a nástroji jsou dialogická síť, etnometodologická konverzační analýza příp. členská kategorizační analýza, kontextualizace, stylistická analýza, kritická analýza diskurzu.

Názvy jednotlivých příspěvků již vypovídají, čím se zabývají. Příspěvky III), IV) a V) se týkají třech násilných trestných činů, které skončily smrtí Roma: Tibora Danihela 24. září 1993 v Písku, Emila Bendíka na konci února 1991 v Klatovech a Tibora Berkiho 13. května 1995 ve Žďáru nad Sázavou, příspěvek VI) je také reflexí těchto událostí v Respektu z pera několika různých autorů. Příspěvek VII) začíná všeobecným porovnáním České a Slovenské republiky a dále se pak věnuje událostem v Polichně, okr. Lučenec, které skončily 18. 9. 1990 smrtí 4 lidí. K dalšímu porovnání, tentokrát s maďarskými médii, může posloužit příspěvek VIII), zabývající se dvěma událostmi současně: 8. 10. 1992 byla přepadena v Kétegyháze rodina Csurárových, Gábor Csurár byl zbit a následně jim byly zapáleny dva domy, od nich se potom vznítily i třetí dům; 12. 10. 1992 v obci Tura místní hlídač ovocných sadů zastřelil služební zbraní muže a ženu.

Jiří Pos

Agnesa Horvátová

Pal e Bari Rama the aver paramisa

O Velké Ramě a jiné příběhy

Překlad Milena Hübschmannová a Máša Bořkovcová

Ilustrace Ján Oláh-Širo

Nakladatelství Signeta, Praha 2003, 111 s.

Jedná se o dvoujazyčnou romsko-českou publikaci skládající se ze dvou částí. První je rozhovor s autorkou vedený Milenou Hübschmannovou a druhou tvoří čtyři povídky: *O Velké Ramě*, *Jak se Jožka dostal ke gádžům*, *Povídka o jedné slepé dívce* a *Nejsem odsud*.

V rozhovoru se dovidáme o životních osudech autorky. Zajímavé je, že není rodilou mluvčí romštiny. V rodině její matky se mluvilo východoslovenským dialektem, který autorka označuje jako „hutoráčtinu“. Romsky se naučila až v rodině svého manžela. V rozhovoru ještě komentuje pohnutky a okolnosti vedoucí k napsání jednotlivých povídek. Je možná škoda, že rozhovor je povídkám předřazen, protože se čtenář dozvídá pointy předem, což mu pak znemožňuje konfrontaci s vlastním dojmem z povídek.

Povídky jsou ve stylu vyprávěných romských *paramisa*. Jsou psány krásnou romštinou s minimem slovanských přejímek. *O Velké Ramě* je příběh romské dívky, která si kouzly vynutila lásku bílého chlapce. Její sobectví pak uvalilo kletbu na všechny Romy. *Jak se Jožka dostal ke gádžům* je povídka s klasickým indoevropským motivem, kdy zlí příbuzní zanechají dítě svému osudu v hlubokém lese. Dál ovšem pokračuje netradičně a chlapec vychovávaný gádži se stává symbolem asimilovaných Romů pociťujících ztrátu své původní kultury. Třetí povídka je o lásce slepé dívky k chlapci, jemuž rodiče vybrali jinou nevěstu. Celý příběh končí tragicky sebevraždou obou milenců. V posledním příběhu se autorka podle vlastních slov vyrovnává s pocitem, který vyvolává v Romech majoritní společnost, která si nevází jejich kultury a někdy i popírá její existenci.

Dvoujazyčná kniha s velmi kvalitním překladem jistě může přispět k většímu přijetí romské kultury ze strany české majority a zároveň k pozvednutí romského kulturního sebevědomí.

Petr Rubák

Alena Kotvanová, Attila Szép (eds.)

Migrácia a Rómovia

Historické, sociálne a politické súvislosti

Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Bratislava 2002, 100 str.

Práce vznikla za finanční podpory Endowment of
the United States Institute for Peace.

Publikace je závěrečným výstupem dvouletého projektu *Predchádzanie rasovo motivovaným konfliktom v Slovenskej republike*. Je členěna do pěti kapitol, které jsou tvořeny týmem autorů působících na Slovensku.

Cílem publikace bylo přispět k lepšímu pochopení tématu migrace a nastinit cesty, které by mohly pomoci odbourat konfliktní potenciál tohoto jevu.

První kapitola se zabývá analýzou fenoménu migrace jako složitého společenského jevu. Prezентuje teoretické přístupy ve vztahu k migraci a jejich závěry, zaznamenává vývoj migrace v Evropě s důrazem na současné trendy ve střední Evropě. Autorům šlo především o vysvětlení migrace jako přirozené součásti sociálních procesů.

Analýze historických specifik migrace Romů se věnuje druhá kapitola. Vývoj vztahů majority k Romům na slovenském území se sleduje od prvních významných pokusů o integraci (tedy od konce 18. stol.) až po rok 1989.

Třetí část navazuje analýzou situace Romů na Slovensku v období let 1989-2002.

Pro pochopení významu migrace ve vztahu majority k romské minoritě má značný význam analýza veřejné diskuse o dané problematice. Ta se zaměřuje na sledování úlohy médií. Mediální reflexe jakékoli společenské problematiky je složitá otázka, jelikož média o realitě nejen informují, ale zároveň se podílejí na jejím vytváření. Téma migrace Romů v médiích je předmětem čtvrté kapitoly.

Poslední kapitola pojednává o legislativním rámci azylové politiky některých zemí Evropské unie (Dánsko, Finsko, Švédsko, Belgie). Ten je považován za významný politický nástroj eliminace migračního chování části Romů.

Zaujala mne zvláště čtvrtá kapitola: *Migrácia Rómov v médiách*. Popisuje, jak se pokus některých Romů získat azyl v některé západoevropské zemi stal podnětem pro zvýšení zájmu o tzv. romskou otázku. Poukazuje na to, že zvyšující se intenzita mediální reflexe nekorespondovala s uvědoměním si, jak naléhavé je tento problém řešit. Média se zaměřovala především na zahraničněpolitický kontext migrace, která byla vnímána jako ohrožení vstupu Slovenska do EU vzhledem k vznikajícím pochybnostem, že tu nejsou dodržována lidská práva.

Kapitola se zabývá mapováním vývoje mediálního diskurzu v závislosti na vývoji migračních pohybů. Toto mapování zahrnuje stručnou chronologii emigrace Romů ze Slovenska a výsledky sociálních výzkumů zaměřených na monitoring vybraných slovenských médií. Dále rozebírá strukturu postojů k emigraci Romů prezentovanou médii.

Zajímavá je stať o emigraci nazírané skrze romská média. Informuje o tom, že romská média nejsou schopna vyvíjet tlak na majoritní média s cílem ovlivnit obsah informací o romské menšině. Romská média nejsou významným tvůrcem veřejného mínění ani v rámci romské komunity. Posledním bodem kapitoly je pokrytí migrace Romů v zahraničních médiích.

V samotném závěru publikace autoři definují, jaký vývoj situace by byl žádoucí.

Považuji práci za přínosnou z hlediska její aktuálnosti, ale především oceňuji široký úhel pohledu na analyzovaný jev.

Nikola Ludlová

Michaela Lichnovská

Romské děti v dětském domově

Diplomová práce na semináři romistiky Ústavu indologie FF UK v Praze, obhájená 6. 2. 2003, 91 str.

Michaela Lichnovská, absolventka romistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, se ve své diplomové práci věnuje problematice umísťování romských dětí do dětských domovů. Jejím cílem je upozornit na odlišnost vnímání rodinných vztahů v české a romské kultuře a na neschopnost majority tuto skutečnost tolerovat. Mottem je romské přísloví *Oda nane daj, so le čhavores del pro svetos, afe e daj adi, so les bararel avri. (Matka není ta, co dítě přivede na svět, ale ta, co je vychovává.)*.

Autorka sbírala, nahrávala a sháněla informace v letech 1999 – 2003. Ty jí byly poskytnuty v dětském domově v Příboře při její vysokoškolské praxi sociální pracovnící a pedagogem zvláštní školy.

V celkem šesti kapitolách představuje tradiční pojetí romské rodiny, rozpor mezi hodnotami v české a romské společnosti, vliv asimilační politiky na rodinný život Romů, rozpad tradiční romské rodiny násilným i dobrovolným umísťováním dětí do dětských domovů, historii a funkci dětských domovů. Poslední, šestá kapitola obsahuje praktickou část, a to autentické výpovědi romských žen a matek, které samy prožily ústavní výchovu nebo odebrání dítěte do ústavní péče. Po každé výpovědi následuje shrnutí a komentář autorky.

Práce Michaely Lichnovské může sloužit jako podklad pro další, rozšířenější zpracování této problematiky a návrh na možná postupná řešení.

Eliška Řeháková

Media Presentation Analysis of the Roma Issue

Sdružení Dženo, Newton Information Technology, Praha, 27 s.

Firma *Newton Information Technology* vypracovala pro sdružení *Dženo* tematickou a časovou analýzu mediální prezentace romské tematiky v celostátních a vybraných severočeských a severomoravských denících v období let 1996 až 2002. V celkovém fondu se nacházelo 45.567 článků. Články byly indexovány podle pěti hlavních okruhů (kriminalita, jiné aspekty života, aktivity Romů, aktivity majoritní společnosti, ostatní zmínky o Romech), dále podle 24 sekundárních a 30 detailních klíčů. Do zpracování vstoupilo 14 celostátních, 13 severočeských a 12 severomoravských deníků, některé z nich ne po celé období.

Výsledná zpráva poskytuje pohled na časový sled celkové prezentace romské tematiky ve sledovaných tištěných médiích. Po prudkém nárůstu v srpnu r. 1997 se celkový počet zpráv nejdříve ztrojnásobil a pozvolna, nejvýrazněji počátkem r. 2001, snížil na přibližně dvojnásobek hodnoty před rokem 1997. Rozbor podle pěti hlavních tematických okruhů ukazuje, že všechny skupiny byly prezentovány zhruba ve stejné intenzitě.

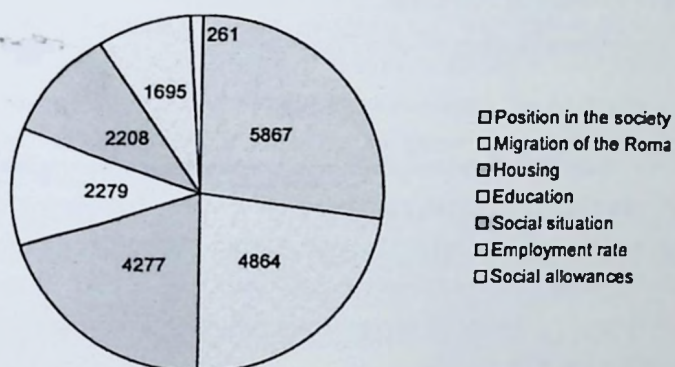
Některé tematické okruhy byly podrobeny bližší analýze – jednak podle tematických podskupin a jednak podle časového chování. V časových křivkách se výrazně odrážejí známé kauzy (známé zejména v důsledku medializace), jako např. spor o Matiční ulici, povodně na východním Slovensku, reportáže o emigraci Romů na Západ anebo hudební a divadelní festivaly (s každoročním vrcholem v květnu – pravděpodobně kvůli romskému festivalu *Khamoro*). Z romských organizací se nejvíce referovalo o *Romské občanské iniciativě* a o *Muzeu romské kultury* v Brně.

Z grafických přehledů vyplývá, že skoro polovina článků je věnována kriminalitě a aktivitám majoritní populace směřujícím k Romům. Nepatrná desetina zmínek se zabývala kulturními a sportovními činnostmi romských jedinců a organizací, většinou v rámci koncertů a festivalů. Jinak řečeno, pokud tištěná média referují o Romech, tak z cca 90 % ve spojení se sociálním postavením a se situacemi s ním souvisejícími. Předložená mediální studie poskytuje jedinečné svědectví o konzervování stereotypního obrazu Roma ve vnímání konzumenta mediálních produktů.

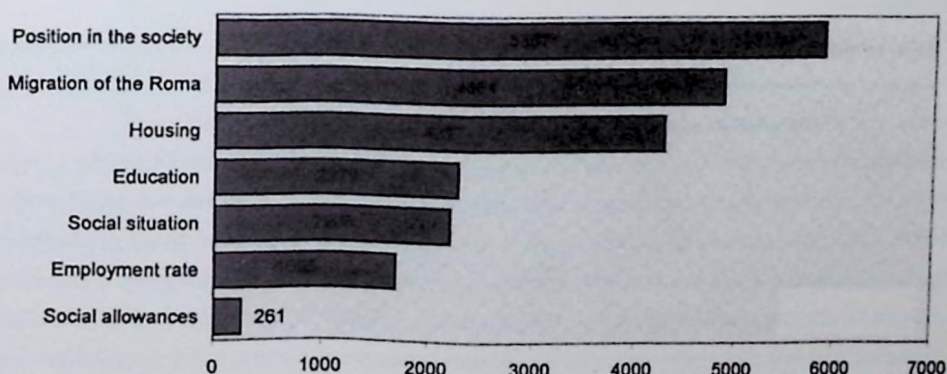
2.2. Analysis of the Theme Other Aspects of Life

2.2.1. Ratio of Individual Sub-Groups within the Other Aspects of Life Theme

The graph illustrates representations of the Other Aspects of Life theme sub-groups in stories focused on the Roma issue. Several sub-groups of the theme could have been assigned to one article (e.g. the media inform about employment rate and housing of Roma in one text).

2.2.2. Structure of the Other Aspects of Life Theme

The ranking of medialisation of individual sub-groups of the Other Aspects of Life theme is provided in the graph.

Peter Wagner

Alena Scheinostová

Romipen: Cesta k moderní identitě

Diplomová práce na Katedře české literatury FF UK v Praze, obhájená 26. 5. 2003, 84 str. + 5 str. příloh

Zcela výjimečně vysoce hodnocená diplomová práce (jak jejím vedoucím PhDr. Petrem Bílkem CSc., tak i její oponentkou doc. Milenou Hübschmannovou, CSc.) analyzuje dosavadní romskou beletristickou tvorbu v ČR, a to způsobem vpravdě průkopnickým. Autorka nejenže dokázala přínosně využít nástroje literární vědy, své teze navíc konfrontuje s výsledky romistických bádání (prostřednictvím mnoha citací romistických studií), opírá se o poznatky kulturní antropologie, romskou literaturu zasazuje do kontextu obrozenectví, přičemž její funkci dokládá především prostřednictvím analýzy autorského díla Ilony Ferkové.

Dovolme si citovat z autorčiny obhajoby: *Práce zprostředkovává několik pohledů na současnou romskou autorskou tvorbu v České republice, konkrétně na její postavení v rámci romského etnoemancipačního hnutí a na její význam pro formování moderní kolektivní identity romství – romipen.*

Tento přístup k romské kultuře znamená její chápání jako specifického kulturního typu, příznačného především svou obrozenou podstatou, jež se spolu s dalšími činiteli kulturně-antropologického, sociologického a historického rázu stává rozhodujícím faktorem specifičnosti romské literatury a vyvolává její neměřitelnost kritérii současné tvorby majoritní.

Zajímavé je, že ač autorka nestudovala romistiku, i např. kapitola věnovaná historii Romů na našem území je z jejího pera pro romistiku přínosná: Není pouhým výčtem či přehledem událostí, ale v mnoha momentech přináší zajímavý úhel pohledu, což předpokládá autorčin hluboký vhled a kritické myšlení zároveň.

Ve všeobecném přehledu poukazuje na *disproporční žánrové rozložení romské autorské tvorby v neprospěch realistické povídky ze současnosti* (tento žánr je zastoupen především tvorbou I. Ferkové – a právě podrobnému rozboru jejích povídek věnuje podstatnou část své práce). V jejích povídkách např. nachází až *překvapivou kritičnost*, a to i vůči Romům samotným, která je v prudkém kontrastu s idealizujícím autostereotypem u jiných romských prozaiků. Přímo explicitně nehodnotí umělecký dojem, ale zdůrazňuje funkční aspekt textů v rámci romského etnoemancipačního procesu. S velmi precizním vhladem se věnuje romskému folklóru, jeho specifikům a srovnání s folklórem jiných národů a zároveň nachází folklórní prvky i v prózách I. Ferkové (vliv *charři paramisi* nachází exemplárně v povídce *Pal o duj phrala – O dvou bratřích*). Zároveň však v analyzovaných povídkách vystupují do popředí jiné charakteristiky: *...ubývá příznaků pohádky ve prospěch současnosti a živého a konkrétního apelu na dnešní romskou komunitu*. V její tvorbě akcentuje, že jádrem zájmu jsou spíše obecně lidské hodnoty než čistě romské, vyzdvihuje výchovnou funkčnost těchto povídek (jako by Ferková přímo chtěla pomoci integrovat romské

dezorientované společenství, ve svých příbězích rozebírá konflikty charakteristické pro romské komunity v Čes-
chách, kde dochází k prudkému rozpadu tradičních modelů a ztrátě hodnot – nacházením řešení tak pomáhá vy-
znat se v moderní době a zároveň pomáhá budovat hodnoty nové.) Právě tento moment spojuje tvorbu Ferkové
s obecnými charakteristikami literatury pro mládež.

Nechme opět promluvit diplomantku prostřednictvím její obhajoby: *Při mapování současné romské literární
scény se výsledně pohybují mezi dvěma póly. Jeden znamená akcentací zvláštností zvoleného materiálu a vy-
zdvihuje romskou kulturní „jinakost“. Tím se rozumí, že reflektují mj. archaičnost romské mentality a romských so-
ciálních a kulturních norem anebo fakt, že romská kultura byla donedávna výhradně orální. Nikoliv okrajově si
všímám také její zasaženosti asimilačními snahami komunistického režimu. Při interpretaci textů vybraných auto-
rů, zvláště spisovatelky Ilony Ferkové, následně využívám například teorie a filozofie mýtu (podněty Eliadovy, Ne-
ubauerovy aj.) a metody folkloristické (při analýze funkční zátěženosti a exemplárnosti textů). Druhý pól předsta-
vuje směřování k popisu obecných obrozovacích mechanismů, jež sleduji na základě porovnávání romské
literatury s českým národním obrozením. V této rovině se rozbor týká například utváření a transformace stereoty-
pů a autostereotypů, antropologických figurací atd.*

Konkrétně dochází Alena Scheinostová k těmto závěrům: Stejně jako v české obrozenské literatuře („jungman-
novské“ kultuře) i v dosavadní romské literatuře (potažmo kultuře) neexistují ostré předěly mezi vědou, uměleckou
literaturou, publicistikou apod. *Romská beletristická tvorba tak plní funkci historie (vzpomínkové vyprávění, le-
gendy), etnologie (v případě zvykoslovných žánrů) nebo propagační publicistiky (v případě Ferkové).* V tvorbě
Ferkové navíc nachází *značný sociálně korektivní potenciál, etnoemancipační apel.*

Dle Scheinostové nová romská tvorba zaplňuje prázdné místo po zaniklých vypravěčských seancích a mizející
orální slovesnosti a plní funkci budování moderní romské identity: *Současná romská literatura pojímá romství – ro-
mipen jako cíl a ideál etnoemancipačního hnutí a zároveň je jeho uměleckou reflexí.* (s. 79) Ukazuje možné a žá-
doucí změny hodnot a zdůrazňuje nosné momenty tradiční romské kultury. A právě vybudováním vlastní identity,
a tedy přijetím sebe sama Scheinostová podmiňuje následnou integraci minority v rámci majoritní společnosti.

Lada Víková

Christina Zampas, Barbora Bukovská, s odbornou pomocí Iny Zoon

**Telo i duša: násilné sterilizácie a ďalšie útoky
na reprodukčnú slobodu Rómov na Slovensku**

Centrum pre reprodukčnú práva a Poradňa pre občianske a ľudské práva 2003, bez miesta vydání, 139 s.

Tato zpráva byla sepsána na základě výzkumu, který probíhal od srpna do října 2002 v přibližně 40 osadách na východním Slovensku. Ohledně sterilizace bylo dotazováno 230 žen. 30 žen bylo sterilizováno v období komunismu (za finanční obnos) a 110 žen bylo sterilizováno po roce 1989.

Svědectví romských žen se sobě podobají. Prakticky jde o jeden a tentýž postup lékařů: Sterilizace je prováděna přímo při porodu císařským řezem, romské ženy jsou donuceny na porodním sále podepsat prázdný papír. Sterilizace jim je oznámena většinou až po provedeném zákroku nebo vůbec ne. Co se týče zdravotní dokumentace, tak se romským ženám ani s pomocí právníků nepodařilo nahlédnout do jejich lékařských záznamů.

Zpráva dále upozorňuje na diskriminaci romských žen v porodnicích, kde mají oddělené pokoje od „gádžovek“, nesmí se stravovat v jídelně apod. Autoři zprávy také poukazují na útoky lékařů a zdravotníků páchané na romských ženách, ať už se jedná o slovní urážky, nebo dokonce o fyzické napadání.

Publikace je velmi šokující a vzbudila celou řadu rozporuplných reakcí. Důvěryhodnost této zprávy je zatím sporná a já sama se neodvážuji vyvozovat nějaké závěry.

Zuzana Znamenáčková

Akce v rámci festivalu Khamoro 2003

Odborný seminář „Tradiční a současná romská hudba“

První den pátého ročníku světového romského festivalu Khamoro (26. 5. 2003) se konal v prostorách AMU v Lichtenštejnském paláci odborný seminář nazvaný Tradiční a současná romská hudba s podtitulem Hudba Romů na přelomu tisíciletí. Byl rozdělen na dvě části a v každé z nich vystoupilo několik odborníků z celého světa. Po krátkém přivítání, ke kterému se připojil i rektor AMU, pronesla úvodní řeč *Zuzana Jurková*, moderátorka prvního bloku zaměřeného na tradiční romskou hudbu. Připomenula nepříliš známý fakt, že nahrávky romské hudby jsou mnohem mladší než jiné etnomuzikologické nahrávky a mezi nejstarší z nich se řadí ty pořízené E. Davidovou, čímž Češi, ač bez odpovídajících institucí, předběhli ostatní, třeba i lépe vybavené státy.

Jako první vystoupil *Vladimír Kutenkov*, vicepresident Federální etnicko-kulturní ruské autonomie Romů a kulturní komisař Mezinárodní Romské unie, který se zaměřil na vývoj hudebního folklóru ruských Romů. Zmínil dlouhou tradici přísně disciplinovaných romských sborů, slavnou dynastii sbormistrů založenou Ivanem Sokolovem v 18. st., dále hovořil o krizi romské hudby v Rusku v první polovině 19. století, o jejím rozkvětu v 60. letech 20. století a konečně o současných potížích způsobených rozpuštěním organizací zajišťujících účast na velkých festivalech. Podrobně též rozebral různé způsoby adaptace ruských písní romskými hudebníky.

S výrazně povrchnějším příspěvkem předstoupil *Michel Elefteriades*, písničkář a produkční z Libanonu. Po krátkém popisu tristní situace tamějších Romů prezentoval autorský sestřih záběrů z několika společných arabsko-romských koncertů.

Specializovanější referát o hudbě Romů ve Střední Transylvánii přednesla rumunská etnomuzikoložka *Speranta Radulescu*, zaměřující se na rozdíly v repertoáru a interpretačním stylu mezi romskými a rumunskými hudebníky.

První blok byl uzavřen promítnutím filmu od Slovince *Svanibora Pettana* „Kosovo očima místních romských hudebníků“.

Zajímavou pasáž dokumentující rozmanitost romského hudebního projevu představoval sled ukázek nejrozličnějších způsobů provedení Lambady.

Druhý blok odstartovala etnoložka *Jana Belišová*, která se dlouhodobě věnuje sběru starodávných romských písní ve slovenských osadách. Středem vystoupení byl její čerstvě vydaný sborník, popis pracovní metody a problémů s tím spojených a postřehy z praxe (vytlačování tradičních písní rompopem apod.).

Maďarská etnomuzikoložka *Katalin Kovalcsik* sledovala vývoj hudby maďarských Romů od 18. století až po novodobé módní směry utvářené světoznámými kapelami (Ando drom apod). Za nejmladší hudební trend mladých maďarských Romů uvedla romarap, reprezentovaný úspěšnou skupinou Black train.

Příspěvek Evropské hudební dějiny z perspektivy Romů *Irén Kertesz-Wilkinson* z Velké Británie se převážně věnoval výzkumu autorky mezi Rumungry v jihovýchodní části Maďarska.

Tato země se stala předmětem zájmu i pro další etnomuzikoložku, *Barbaru Rose Lange* z USA, která v Maďarsku vedla od počátku 90. let dlouhodobý výzkum zaměřený na soužití Romů, Maďarů a Američanů. Ve svém projevu Globalizace, misionizace a romský gospel sledovala proměnu romského gospelu v 80. letech a významu romských náboženských, zejména evangelických, písní.

Druhou část semináře věnovanou současné romské hudbě moderovala *Ida Kellarová*, která ji zároveň zahájila i zakončila krátkým hudebním vystoupením. Jako prvního uvítala hudebního publicistu *Petra Dorůžku*, který se v příspěvku nazvaném „Menšiny baví většiny“ zamýšlel nad důvody vzestupu popularity romské hudby v posledním desetiletí. Jako tři hlavní určil globalizaci médií, pád železné opony a opotřebovanost mainstreamové popmusic.

Následující vystoupení *Kenta Hunta* pod názvem „Život travellerů – kultura skotských travellerů“ se poněkud vymykalo zaměření semináře, nicméně zanícené povídání o vymírajícím způsobu života tradičních neromských kočovníků ve Skotsku bylo příjemným osvěžením před posledními dvěma příspěvky.

První přednesl další hudební publicista *Pavel Klusák*, který podrobně rozebral hudební postupy Djanga Reinhardta a zhodnotil jeho celkový přínos pro svět hudby.

Přednáškovou část semináře uzavřel britský skladatel a spisovatel *David Toop* abstraktním popisem toho, co si představuje pod pojmem nomádský zvuk.

Následná panelová diskuse se vyčerpala dvěma studentskými výstupy a příspěvkem *Evy Davidové* o změně nahrávací situace, který se však omezil takřka jen na komentář vlastních fotografií. Pro nedostatečný zájem byla poté diskuse ukončena a tím skončil i první odborný seminář Khamora 2003. Myslím, že je možné ho celkově zhodnotit jako dobře zorganizovaný a informačně přínosný. Ovšem je škoda, že dotazy, položené po některých příspěvcích, nebyly za čerstva zodpovězeny a z časových důvodů byly odkázány na závěrečnou diskusi, čímž došlo k jejich faktickému umrtvení.

Tomáš Habart

Občanské sdružení SLOVO 21 připravuje vydání dvojjazyčných (česko – anglických) sborníků z přednášek, které se uskutečnily v rámci odborných seminářů světového romského festivalu KHAMORO 2003. Jde o publikace nazvané „Tradiční a současná romská hudba na přelomu tisíciletí“ (editorem je Zuzana Jurková) a „Genocida Romů v době 2. světové války“ (editorem je Jana Horváthová).

Note Manouche v Redutě

V rámci Mezinárodního romského festivalu Khamoro 2003 se u nás 26. května poprvé představila francouzská skupina Note Manouche. Klub Reduta, kde se koncert konal, praskal ve švech. Lístky byly hned vyprodány či rezervovány, a na některé byly dokonce rezervace dvojí, kdyby se někdo nedostavil. Komu se nakonec podařilo dostat se dovnitř, byl svědkem nevšedního zážitku.

Čtyřčlenná skupina v sestavě Marcel Loeffler (akordeon), Mandino Reinhardt (sólová kytara), Gautier Laurent (kontrabas) a Josélito Loeffler (doprovodná kytara) předvedla hned na začátku, že se jedná o něco neobyčejného a že před sebou máme mistry ve svém oboru. Nejen že jde o vynikající muzikanty, kteří mají bohaté zkušenosti, ale i o hudebníky, kteří jsou mimořádně věrní tradiční manušské hudbě a především hudbě Django Reinhardta, na kterou originálním způsobem navazují. Co se týká jejich předešlých hudebních zkušeností, nalezneme zde množství rozličných směrů a stylů. Marcel Loeffler, který je spolu s Mandino Reinhardtem vůdčí osobností formace, začínal s čistým jazzem, ovlivněn především takovými jazzovými osobnostmi jako jsou Bill Evans, Chick Corea, Herbie Hancock či Miles Davis. Spolu s Mandino Reinhardtem založil skupinu Sweet Chorus, která se na dvou albech a mnoha koncertech pokusila skloubit tradiční romskou hudbu s nefalšovaným jazzem. V roce 1996 navázali na tyto snahy formací Note Manouche, která dodnes prohluje kvality jazzu a manušskou hudbu dostává do podvědomí čím dál většího množství posluchačů. Marcel Loeffler na akordeon nedoprovází, naopak se projevuje jako sólista. A je to právě jeho harmonika, co přináší do Note Manouche nekonvenční zvuk. Zatímco v hudbě Django Reinhardta a jeho formaci Quintette du Hot Club de France zněla harmonická linie v podání jazzových houslí Stéphana Grappelliho, zde tento důležitý prvek originálně zprostředkovává Loefflerova harmonika.

Sám Mandino Reinhardt je proslulou osobností manušského jazzu, a to především v Alsasku. Proslul mimo jiné jako spoluhráč kytaristy Tchavolo Schmitta, vedl hudební školu L'Appona (Společnost pro popularizaci původní nomádské hudby) a hrál s hudebníky Frankie Reinhardtem či Dino Mehrsteinem. Nedávno zazářil ve filmu Tonyho Gatlifa *Swing*, kde hraje jednu z hlavních postav – sám sebe. Mandino je velká sólistická osobnost, hraje na akustickou i na elektrickou kytaru. Každou notu podřizuje svému citu, je skladatelem a novátorem, který přináší nové vlivy do tradičního stylu.

Říká se, že basa tvrdí muziku. Tak je tomu i v případě skupiny Note Manouche. Kontrabas je důležitým hudebním nástrojem jak v jazzu, tak v romských hudebních formacích. Basa Gautiera Laurenta přináší Note Manouche příznačný rytmus, a to z rukou člověka, který nepochází z manušského prostředí. Gautier nemá ambice sólisty, ale citlivě se podřídil stylu i zvuku kapely. Stejně tak i bratr Marcela Josélito Loeffler, který sál manušskou hudbu s mlékem, prokazuje výborné nadání a cit, se kterým doprovází oba sólisty.

Už názvem Note Manouche (Manušská nota) dává tato skupina najevo svoji návaznost na romskou hudební tradici, jejich stylem však není jakési ustrnulé opakování hitů jejich předchůdců. Tato formace sice dává velký prostor interpretaci, avšak standardní muziky se zmocňuje s novým a velmi individuálním přístupem. Kromě toho přicházejí také s novými a originálními tématy. Jejich koncert je divadlem virtuosity, improvizace a přitom i velké hudební soudržnosti. Díky schopnosti skloubit tradici jak romskou, tak jazzovou s novými vlivy vytvořili mimořádnou atmosféru, jejímž vyvrcholení bránil jen malý prostor klubu, který divákům zabránil v tanci.

Františka Dvorská

Koncert v klubu Roxy

29. května 2003 jsem se zúčastnila koncertu pořádaného v pražském klubu Roxy dne 29. 5. 2003. Na koncertu vystoupily následující romské skupiny:

Čilágos, 13-ti členný soubor, který na koncertě zastupoval ČR. Kapela hraje starý východoslovenský folklór z okolí Košic a Velké Idy. Jedná se o rodinnou kapelu sestávající z rodů Horváthovců, Kúrů a Balogů. Používají harmoniky, housle a kytary. Na svém vystoupení zazpívali a zahráli známé písně, které si notovali i účastníci koncertu vlnící se v rytmu hudby.

Gelem z Ruska je pětičlenná skupina, která byla založena roku 1988 hudebníky ze slavného ruského rodu Erdenko-Ponomarev s třísetletou hudební tradicí. Jejich hudební produkce mísí tradiční romskou hudbu s ruským folklórem. Členy souboru jsou: zpěvačka Galina Erdenko, která má krásný silný hlas, Ljubov Erdenko předvádí své mistrovské taneční umění, Leonid Kisiljov a Vadim Kolpakov hrají na sedmistrunnou kytaru a posledním zástupcem kapely je talentovaný houslista Arsen Darčijancev. Zazpívali a zahráli krásnou hudbu a je třeba dodat, že Khamoro každoročně na svém festivalu přivítá ruské hudebníky, bez kterých by snad tento festival nemohl ani být.

Parno Graszt z Maďarska – základní sestava této skupiny čítá osm členů, kteří se představili na koncertě, ale součástí jsou i tanečníci ve věku od deseti do sedmdesáti let. Dohromady tak tvoří sedmnáct členů. Skupina pochází ze Szabolcs-Szatmár-Bereg. Hraje tradiční romský vesnický folklór z Maďarska. Jejich kapela sestává z kontrabasů, dvou kytar, mandolín a hry na džbány.

Esma Redžepova Teodosievska z Makedonie – zpívá typickou makedonskou muziku. Její kapela je složena z harmoniky, trubky, klarinetu. Esma je považována za královnu romské hudby a její kariéru odstartovalo vystoupení v rádiu Skopje. Všechny přítomné okouzila svým nádherným hlasem, elánem i svými krásnými zelenkavými šaty. Byla hvězdou celého festivalu.

Celým klubem se rozléhala krásná romská hudba a přítomní posluchači se do pozdních hodin dobře bavili. Přesto musím podotknout, že tento koncert neměl tu jedinečnou atmosféru předešlých ročníků, kterých jsem se zúčastnila. Něco mu chybělo a je těžké popsat, co to bylo. Zda to byla atmosféra, prostředí či kapely? Přesto měl koncert obrovskou účast.

Radka Kováčová

Vystoupení I Gitanos v Redutě

Koncert byl součástí jazzové části festivalu a konal se v pražské Redutě. Zde se v rámci festivalu prezentovaly hudební formace tvořené špičkovými romskými hudebníky, kteří ovšem nehrají tradiční romský folklór. **I githanos** ve složení klavír, basy, bicí, perkuse a tři španělské kytary dokázali rytmem latinské samby, španělského flamenga, amerického swingu i poněkud modernějším pojetím čardáše roztancovat decentní atmosféru jazzového klubu. Předvedli publiku, že úroveň jejich virtuózního muzikantství je oprávněně interpretovat prakticky jakýkoliv hudební styl. Romské kořeny kapela nepopřela, naopak ukázala, že pravidlo o tom, že v romských rodinách se muzikantská tradice dědí z generace na generaci, ještě stále plodí skvělé hudebníky. A **I githanos** mají věru z čeho těžit. Tři hlavní protagonisté hrající na kytary totiž pocházejí z rodu Django Reinhardta, romského kytaristy, který se stal legendou evropského jazzu. Tento výjimečný hudebník byl znám zejména spoluprací s dalším zjevem hudebního ne-

be – Stéphanem Grappellim, který je dodnes mnohými považován za nejlepšího jazzového houslistu všech dob. I **githanos** tedy navazují na hudební tradici svých předků a mají úspěch. Jejich vystoupení bylo plné bohatého rytmu bicích a sestavy perkusivních nástrojů (např. bonga, tamburíny, různých ozvučných dřivek apod). Také jazzové a flamengové „laufy“ při sólech jednotlivých nástrojů (zejména kapelníka Bawo Reinharda) nenechaly diváky v klidu. K tomu se všichni na pódiu skvěle pohybují, což ještě přidává na rytmice. Texty skladeb byly většinou v romštině, ovšem nejednalo se o tradiční texty starých romských písní, ale o texty uměle vytvořené. Velice mě překvapilo, když jsem u známe jazzové skladby „Autumn leaves“, kterou I **githanos** hráli v polovině večera, zaslechl romský překlad anglického textu.

Adam Pospíšil

Romano suno 2002

V roce 2002 proběhl již šestý ročník literární soutěže *Romano suno*, kterou každoročně od roku 1997 vyhlašuje *Nová škola o.p.s.*, aby mimo jiné umožnila romským dětem vyjádřit se ve svém jazyce. Soutěže se zúčastnilo na 120 dětí a mladých lidí s příspěvky na zadaná témata: *Miri famelija – Moje rodina*, *Miro peršo kamiben – Moje první láska*, *Romane tradiciji – Romské zvyky a tradice*, *Sostar ačhiľom zoraleder – Co mě nezabije, to mě posílí*. Bylo však možné zvolit i téma vlastní, čehož také někteří využili. Oproti minulým ročníkům, kdy se soutěžilo pouze ve třech kategoriích do 18 let, přibyla ještě kategorie čtvrtá (18 – 25 let) a do soutěže se zapojili i asistenti učitelů, a dokonce i děti neromské.

Ze zasláných příspěvků bylo vybráno 34 k publikaci do sborníku, na jehož vydání finančně přispělo *Linklaters v.s.o.* Sborník je trojjazyčný, vedle originálních textů zde najdeme také jejich překlady do češtiny a angličtiny. Je též doplněn ilustracemi, jež jsou výsledkem stejnojmenné výtvarné minisoutěže, která byla vyhlášena letos v březnu, právě s cílem získat ilustrace k daným příspěvkům do sborníku.

Nejčastěji využívali mladí autoři téma *Moje rodina*, avšak i náměty vlastní se ve sborníku vyskytují v hojné míře. Na ukázkou zde uvádím dva příspěvky: jeden s názvem *Baba – Babička*, který vyhrál třetí cenu v druhé kategorii a ve kterém se prolínají témata rodiny a tradičních romských zvyků, a druhý s názvem *Otčhindo drakos – Utržený drak* (druhé místo v kategorii první), který nezaujal pouze mě, ale i účastníky výtvarné soutěže, neboť nejvíce obrázků ve sborníku patří právě jemu.

Michala Holubová, 12 let, DD a Speciální školy, Pardubice
Baba

Savoro pes richtinel pre Karačoňa. O vilohi andro skľepi hine vizdobimen. O lidos cinavel darki, všadzi šunen o koledí. Amara famelija nane dzeka vareso te kerel. Angluno agor decembriske amenge muľa e baba. Savore koleske na paľanas, ale miro dad sas hotovo, joj sas leskeri daj. Našfi paľal, hoj leske odgefa. E baba sas nasvaľi a ligendám la andre špitaľa. Mišľindom, hoj imar avla khere, rešľam o telegramos, hoj muľa.

| Lucie Hugarová, 16 let | Babička |

Takoj koda dīves chudfām te vartinel. Avle sa amari famelīja. Sako rat amen savore bešahas ke baba and-ro kher. E baba sas vešelo, amen savore pes kadaj bavinahas. Chalas pes, pijahas a mišlinahas pre baba. Vakerahas peske, so e baba predžidīfa. O terne vartinenas calo rat dži pohreboste. Amen o čhave gefām te sovel až raī. Jekh kurko phiravas andre škola a na somas avri a unavimen, vartinahas calo rat dži tosara. Trito dīves la baba paruđam. Ko Roma hin avka, hoj vartinas – oda amaro zvikos, savore Roma oda keren. Koda dīves la baba paruđam. Pre baba urđam šukar viganos, andro mocho lake diňam, so rado dikhelas, diňam lake rokfa the bluza, čeňa, angruštī, love, cigaretī, kava – joj rado pijelas kava.

Pro cinteris bašavenas romaňi muzika a bašavenas savore gila la babakere. La baba amare Roma do-provozindām až ke chev, kaj la paľis mukle tele. Koda dīves sas bari žaľa. O dad phirlas andro kalo the andre žaľa. Mušinel te dživel bi e baba. E baba predžidīfa pharo dživipen. Bare berša sas andro koncentrakos. Sas lači a na sas skupo. Savore paľas, hoj e baba hiňi andro ňebos a jekhvar pes laha zdžaha.

Babička

Všechno se chystá na Vánoce. Výlohy obchodů jsou vyzdobené. Lidé nakupují dárky, všude je slyšet koledy. Ale naše rodina nemá náladu něco dělat. Začátkem prosince nám umřela babička. Nikdo tomu nechtěl věřit a nejvíc byl zničený můj otec, byla to jeho maminka. Nemohl uvěřit, že mu navždy odešla. Byla nemocná a odvezli jsme ji do nemocnice. Myslela jsem, že už půjde domů, ale dostali jsme telegram, že zemřela. Hned ten den jsme začali var-

tovat. Sjela se celá naše rodina. Každou noc jsme všichni seděli v babiččině pokoji. Babička bývala veselá, takže my všichni jsme se tady bavili. Jedlo se, pilo a mysleli jsme na babičku. Vyprávěli jsme si, co prožila. Mladí vartovali celou noc až do pohřbu. My děti jsme chodili spát až pozdě večer. Celý týden jsem chodila jen do školy, večer jsem se nezdržovala venku, takže jsem nebyla unavená a hlídali jsme pak celou noc až do rána. Třetí den jsme babičku pochovali. U Romů je to tak, vartování je náš zvyk. Dodržují ho všichni Romové. Ten den jsme babičku pochovali. Babičku jsme oblékli do krásných šatů, do rakve jsme jí uložili všechno, co měla ráda, dali jsme jí sukně i blůzu, náušnice prsten, peníze, cigarety, kávu – ona ráda pila kávu.

Na hřbitově hrála romská muzika a hráli všechny babiččiny oblíbené písničky. Naši Romové ji doprovodili až ke hrobu, aby ji pak spustili dolů. Ten den byl strašně žalostný. Tatínek chodí v černém, nosí smutek. Musí žít bez babičky. Babička prožila těžký život. Dlouhé roky strávila v koncentráku. Byla hodná, nebyla lakomá. Všichni věříme, že babička je teď v nebi a jednou se s ní sejdeme.

Matěj Berko, 10 let, ZŠ Ústí nad Labem – Předlice
Otčindo drakos

Sas jekh drakos, afe calo sas kerdo papiristar. Sas le muršoreskero, ov peske les kerdža. Jekhvar les ifa o čhavoro avri. So pes na ačhifa. O čhavoro les muklas, ov pes otčhindža a o čhavoro les imar ñikda na di-khľa. O drakos prastalas pal o svetos. Dikhľa but phuva he fori. Sas kijo foros New York. Imar dičholas, hoj perela, ale e balvaj visařifa a o drakos prastalas pale khere. Imar sas opral o kher. Kijo kher hin stromi a o drakos ačhifa pro stromos. O čhavoro les dikhľa, bo pes bavinlas anglo kher. Ifa les tele a sas rado, hoj o drakos avľa pale.

Utržený drak

Byl jeden drak, ale celý byl z papíru. Byl jednoho chlapce, který si ho vyrobil. Jednou ho ten kluk vzal ven. A co se nestalo. Chlapec ho pustil, drak se utřhl a kluk ho už nikdy neviděl. Drak se řtil po světě. Viděl mnoho zemí a mnoho měst. Byl i ve velkém městě jménem New York. Už se zdálo, že spadne, ale vítr se obrátil a drak se řtil zpátky domů. Už byl nad domem. U domu jsou stromy a drak uvízl na stromě. Chlapec ho viděl, protože si hrál před domem. Vzal ho domů a byl rád, že drak se vrátil zpět.

Kristina Dienstbierová

| Dušan Magát, 9 let | Utržený drak |

Akce občanského sdružení Athinganoi

Tematický večer věnovaný romské kuchyni

Občanské sdružení *Athinganoi* pořádá v rámci projektu *Romaverzitas* pravidelně každý měsíc tematické večery věnované národnostním menšinám. Dne 31. 7. 2003 byl tento večer věnován romské kuchyni. Hostitelem večera jsem byla já, Radka Kováčová. Z dobrot romské kuchyně jsem vybrala halušky, které Romové dělají na mnoho způsobů. Pro tento večer jsem připravila na ochutnávku dva druhy, a to halušky s kuřecím masem (specialitu, kterou mne naučila moje máma) a halušky se zelím, bramborami a slaninou.

Tematických večerů se obvykle účastní asi 10 osob, taje romské kuchyně však přilákaly asi 20 účastníků.

Večer začal povídáním o romské kuchyni. Mluvila jsem o tom, jak si Romové po své cestě světem z každé země, kde zůstali déle, odnesli recept na jídla, jako jsou **halušky** (Slovensko), **pišoty** (podobné pelmeňům) plněné bramborami či mletým masem, **holubky** (zelné listy plněné mletým masem, které připomínají golubky z Polska či libanonské zelné závitky, které jsou však plněny jen zelím a rýží), **marikfa** (Indie). Jediné romské jídlo, se kterým jsem se nikde jinde nesetkala, jsou **goja** (vepřová střeva plněná těstem ze strouhaných brambor a mouky), ale možná se mýlím. Pokud bych se měla zmínit o tom, co Romům ještě chutná, tak nesmím zapomenout na **pašvare** (žebírka).

Romská kuchyně je samozřejmě bohatší. K sladkým jídlům patří např. **bobalky**, které se dělají na Vánoce, či **tvarohový koláč**, anebo již zmiňované **pišoty** plněné např. tvarohem či povidly.

Závěr večera patřil ochutnávce již zmíněných halušek, na které se všichni těšili.

Haluški jarminaha, bandurkenca the balevaseha

Pro haluški kampil vaj jepaš kilo hrubo jaro, 3 bareder bandurki, paňi, 5 bandurki, šutľi jarmin, anglicko balevas (udzimen balevas – sar ko rado chal), olejis vaj žiros.

Haluški:

Andro čaro thoven o jaro, randen andre o bandurki pro tarlos, dočhiven paňi, lačhes premišinen.

Thoven te taďol o paňi, len e kaštuňi lopatka, thoven andro paňi, pre cindľi lopatka thoven o chumer u čhuren la čhuraha či la rojaha haluški. Sar avena sa o haluški čhide andro paňi, muken len te taďol, ajci so avena opre. Len tele e piri u le sitkoha len avri o haluški andal o paňi u premoren len tel o šilalo paňi.

Randen o bandurki u čhingeren len pro cikne kotora, taven andro londo paňi.

Čhingeren pro cikne kotora o balevas, thoven andro čaro, prithoven o žiros u rozpražinen.

Taven e jarmin.

Tade haluški začhiven le bandurkenca, la jarminaha, lonďaren u začhiven len rozmukle žiroha.

Halušky se zelím, brambory a slaninou

Na halušky je zapotřebí asi půl kg hrubé mouky, 3 větší brambory a voda, dále potřebujeme 5 brambor, kyselé ze anglickou slaninu (nebo uzenou slaninu – podle chuti), olej nebo sádlo.

Halušky:

Do mísy nasypeme mouku, nastrouháme do ní brambory, přidáme trochu vody a dobře promícháme.

Dáme vařit vodu, pak vezmeme prkénko, namočíme je a na mokré prkénko dáme těsto. Nožem nebo lžicí z něho odhazujeme do vody halušky. Když jsou všechny halušky ve vodě, necháme je vařit, dokud nevyplavou. Pak je sítkem vyndáme a propláchneme je studenou vodou.

Brambory oškrábeme a nakrájíme na malé kousky, uvaříme je ve slané vodě.

Také slaninu pokrájíme na malé kousky, přidáme sádlo a upražíme.

Uvaříme kyselé zelí.

Na uvažené halušky nasypeme brambory, zelí, osolíme a polijeme rozpuštěným sádlem.

Radka Kováčová

„Sto cikánských houslí“ v Praze

*V rámci 13. ročníku mezinárodního hudebního festivalu **Pražský podzim** vystoupil v sobotu 27. září 2003 v pražském Rudolfinu **Budapeštský cikánský orchestr** nesoucí podnázev **Sto cikánských houslí**. Stal se v pravém slova smyslu atrakcí tohoto festivalu. Původně plánovaný jediný večerní koncert byl okamžitě vyprodán již na počátku léta, proto se organizátoři rozhodli přidat ještě koncert odpolední. I ten byl vzápětí vyprodán. Považovali jsme to za skutečnost vsutku pozoruhodnou vzhledem k tomu, že **Budapeštský cikánský orchestr** hostoval v Praze od svého vzniku v roce 1985 vůbec poprvé, a proto jsme požádali uměleckého šéfa orchestru, pana Sándora Rigó – Buffó, o následující rozhovor.*

Dočetli jsme se, že myšlenka založit tak velké hudební těleso se zrodila na pohřbu slavného primáše Sándora Járóky v roce 1985. Tehdy se na hřbitově sešlo obrovské množství romských hudebníků a ti k uctění jeho památky začali hrát. Vy sám jste u toho byl? Jaký pocit ve Vás dodnes zůstal z této události?

Sándor Járóka byl nejenom mým učitelem a velkým vzorem, ale i mým tchánem. Proto musím říct, že jsem tehdy pociťoval spíše nesmírnou bolest z jeho ztráty než cokoli jiného. Ztratil jsem člověka, kterého jsem si cenil jako vlastního otce.

Na tom pohřbu se sešlo na 600 – 700 hudebníků. Celkem tam bylo asi deset tisíc lidí, přijeli i ze zahraničí, zejména z okolních států, z tehdejšího Československa, Jugoslávie, z Rakouska, Rumunska, ale i z USA, Sintové z Německa atd. V jednu chvíli začali hudebníci spontánně hrát – naráz spustilo na sto houslí!

Pro všechny to byl velmi silný, nepopsatelný zážitek. Takový, na který se nezapomíná, protože se navždy vryje do srdce. Vtom někdo – už nevím, kdo to byl – poznamenal: „Když se dokážeme sejít a zahrát při tak smutné události, proč bychom to nemohli zkusit i jindy?“

Vyprovázet své blízké a své kolegy na poslední cestě hudbou patří k naší staleté tradici, je to něco samozřejmého. Hrát ve více než pěti- nebo šestičlenné kapele už k naší tradici nepatří. Nicméně návrh se ujal – a tak vznikl náš stočlenný orchestr.

Já sám nepatřím k zakládajícím členům. V té době jsem hodně cestoval, hrál v cizině. Asi před 12 lety jsem se setkal s bývalým kolegou László Berkim, který byl tehdy uměleckým šéfem orchestru. Když mě uviděl, zaradoval se a povídá: „Konečně jsi doma! Přijď se na nás někdy podívat!“

No a tak jsem se přišel podívat a rozhodl jsem se zůstat.

László Berki pro mne zaranžoval jednu skladbu „na tělo“, kterou jsem pak dlouho hrál – jen já sám jako sólista. Bohužel před šesti lety nás László Berki nečekaně opustil. Jeho smrt nás všechny nesmírně zaskočila. Bylo mi velkou ctí, že jsem se stal jeho nástupcem.

Členové orchestru jsou představitelé významných romských hudebnických rodů. I vy patříte k nějakému takovému rodu?

Ano. Jak moje matka, tak otec jsou z hudebnických rodin. Otcí je už osmdesát let a je dodnes členem orchestru. V orchestru hrají i moji dva synové, takže jsme v něm zastoupeni třemi generacemi. Máme velkou vážnost a úctu mezi ostatními a považujeme si toho. Zvlášť mezi Romy obecně existuje veliká úcta ke starým lidem a k těm, kteří něco dokáží. A jelikož hudebníci něco dokáží a šíří dobré jméno, mají úctu a prestiž. Je to ale také velká zodpovědnost.

Předává se i dnes muzikantské umění v rodinách, nebo chodí mladí talentovaní Romové do hudebních škol a konzervatoří?

V dnešní době se mladí už posílají spíše do hudebních škol. Pochopili jsme, že základem hudební vzdělanosti je klasická hudba a tu by si měli všichni osvojit. Z čistě folklorního muzicírování by se dnes už nevyžilo.

Kde jste se naučil hrát vy sám?

Já jsem se naučil hrát ještě podle staré metody – učil mě otec. Když mi ale bylo osm let, koupil mi táta první housle. Bylo to v létě a na podzim jsem nastoupil do hudební školy.

Jaký je dnes zájem mezi mládeží o romskou hudbu? Máte z čeho vybírat?

Bohudík ano. Jistě, značná část mladých tíhne k jazzu nebo populární hudbě, ale existuje určitá stabilní část těch, kteří zůstávají věrni tradiční cikánské hudbě, a tak nemáme problém s náborem nových členů. Nejsme v pravém smyslu symfonický orchestr, ale spíše společenství romských kapel a sólistů, kterým zabezpečujeme odborný růst, a proto se k nám lidé hlásí. Máme však svoje požadavky – každého zájemce podrobujeme přísné zkoušce.

Máte v orchestru i Neromy?

Ano, v současné době jsou mezi námi dva neromští hudebníci.

Mluvíte mezi sebou romsky?

Bohužel ne. Romsky umí jen málokteří. Já sám jsem se naučil trochu romsky od jednoho kamaráda z Novohradské župy. Tam se ještě romsky mluví. A pak, když jsem byl ve Spojených státech, stýkal jsem se tam s Romy ze Slovenska, od Prešova. A ti mě učili jak anglicky, tak romsky.

Jak volíte svůj repertoár?

Podle poptávky. To máte jako na trhu – prodáváme to, o co je zájem. V současné době je zájem o romantickou hudbu, jakási renesance Strausse. Ale proč ne? I cikánská hudba je romantická. Dáváme samozřejmě přednost skladbám s cikánskou tematikou, nebo alespoň takovým, kde je nějaký cikánský motiv.

Jak moc improvizujete?

U skladeb klasiků, které jsme se naučili z partitur (*při koncertech hrají všichni hudebníci z paměti, pozn. red.*), tam se improviziaci snažíme „udržet na uzdě“. Nicméně když to hudební téma dovoluje – zejména pak na konci koncertu a v přídavcích, kdy dáváme prostor našim sólistům – a těch máme v orchestru opravdu hodně –, dáváme příležitost k improvizačnímu umění. Tam může každý předvést, co dokáže. Je to uvolněné, spontánní – a já to mám nejradši. Myslím si, že v tom je síla a jedinečnost našeho orchestru.

Když se sejdete doma, v rodině, zkrátka když hrajete pro Romy, máte stejný repertoár?

Ne, to ne. Mezi sebou hrajeme jinou hudbu. Ta vyplyne vždycky z dané situace, hrajeme mnohem víc „na city“.

Je v dnešní době dostatečná poptávka po cikánské hudbě?

S nástupem reprodukční techniky samozřejmě nastala určitá krize. V poslední době ale mám pocit, že dochází k renesanci živé cikánské hudby, a věřím, že má velkou šanci získat zpět své někdejší postavení.

Prý máte nejlepšího cimbalistu na světě...

Jsem o tom přesvědčen. Oszkár Ökrös je opravdu jen jeden.

Jste v České republice poprvé. Překvapil Vás ten obrovský zájem? Vždyť oba Vaše koncerty jsou už mnoho týdnů do posledního místa vyprodané!

No věděl jsem, že Češi mají rádi cikánskou hudbu, ale že bude zas až tak velký zájem, to jsem nečekal.

Kde ve světě máte největší úspěch?

To je těžko říct. Po pravdě řečeno, kamkoli přijedeme, nemáme problémy zaplnit koncertní síně.

Takže nemusíte mít strach o budoucnost orchestru...

Doufám, že ne.

Jste tedy velmi úspěšní. Máte ještě nějaký sen, který se Vám doposud nepodařilo splnit?

Ano. Mám jeden velký a neuskutečněný sen: Přál bych si, aby lidé slovo „Cikán“ vyslovovali s takovou úctou a respektem, jako když mluví o naší „cikánské“ hudbě.

Jenže aby se tak stalo, čeká nás ještě dlouhá cesta a hodně namáhavé práce – jak v romské, tak v neromské společnosti. Je to stejně obtížné jako sestavit úspěšný koncert. Jednotlivé skladby musí ladit, souznít, musí mít ur-

čitý rytmus, určitý řád. Ale je k tomu zapotřebí i velkého nadšení, chuti do práce a přípravy. Pak teprve nastane harmonie, pohoda a krása.

Přejeme Vám, aby se Vám i nadále dařilo a aby se jednou vyplnil i tento Váš sen. A moc se těšíme na vaše příští hostování v Praze.

Rozhovor vedla HŠ, z maďarštiny přeložila K. Kisfaludy

Do redakce přišel velice zajímavý a krásný dopis od paní Selény L. z jižního Slovenska. Chce zůstat v anonymitě, proto o ní můžeme říci jen to, že je jí přes šedesát let. Dopis uvádíme v téměř nezměněné podobě.

Můj starý otec

Stojím před kostolom, kde okolo roku 1855 odložili na schody môjho starého otca ako batoliatko. Bolo to vraj dieťa krásne, počerné, zdravé. Stálo v ceste nevlastnej matke, ktorá už začala rodiť svoje deti – mala ich potom sedem.

Malý Ferdo pochádzal z manželstva bohatého roľníka-zemana, ktorý sa oženil s jemnou schudobnelou šľachticou z rodu Gere. Jej dobročinnosť sa v malom mestečku s rozpadnutým hradom, zaprášenými ulicami, prízemnými domčekmi rozšírila aj na Cigánov. Cigáni dobre poznali pani a aj jej dieťa, pri pôrode ktorého zomrela.

Nevlastná matka odložila dieťa v druhom meste, aby zakryla jeho pôvod. Bolo to mesto veľké, poľnohospodárske – a našej kultúre dalo veľa slávnych ľudí: speváčky, básnika, hudobníkov.

V ten deň, keď Ferda odložili, sa v tom veľkom poľnohospodárskom meste konal trh. Keď trh – tak cigánska muzika! Tak to vtedy chodilo. Cigáni, ktorí prišli hrať, pochádzali z rodiska môjho deda. Uvideli malého na schodoch kostola, zobrali ho domov a vychovali ho. Márne mu dávali do ručičiek husličky, jemu hranie nešlo. „Keď nechceš hrať, budeš kominárom!“ Rozhodol vajda. Kominárske remeslo bolo vtedy na vzostupe. A tak dali Cigáni môjmu dedovi do ruky dobrý chlebič.

Zo strany matky mal môj dedko strýka farára, ktorý ho našiel už ako pätnásťročného vyučeného kominára. Vzal ho k sebe. S chlapcom bol spokojný, aj keď nevyhovoval jeho náboženským predstavám. Ešte spokojnejší bol s jeho deťmi, medzi ktorými bol aj môj otec.

Môj otec sa priatelil s Cigánmi, ktorí vychovali jeho otca. V mladosti chodil na všetky významné udalosti v cigánskych rodinách. Na svadby veľmi rád spomínal. Na pohreby už menej. Z cigánskych rodín jemu blízkych rapídne ubúdalo. Vo svojich devätnástich rokoch môj otec mestečko opustil. Stal sa tiež kominárom a remeslo vyžadovalo, aby kominár poznal podmienky remesla v celom Rakúsku-Uhorsku.

Môj otec bol veľký turista, mal na to nohy aj povahu. Na rozdiel od starého otca dobre hral na husliach, citare, pikole a ústnej harmonike.

Keď mal otec sedemdesiatpäť rokov zobral ma na výlet do rodiska môjho starého otca. S láskou sme navštívili aj našich dobrodincov Cigánov. Uhostili a prijali nás, hoci už len z ústneho podania vedeli o mojom starom otcovi.

Vždy keď stretnem starého Cigána, pristavím sa a zaželim mu dobré zdravie.

Poděkování

Pal'ikerav tumenge
savorenge
vaš tumare
jileskere lava.
Bi tumaro
na u'omas oda,
so som.

Děkuji Vám všem
za vaše krásná slova.
Bez vás bych nebyla tím,
kým jsem.

Milena H.

Omluva

Velice se omlouváme za zkomolení jmen v rozhovoru s panem Ivanem Veselým v minulém čísle Romano džaniben.

Místo správného „o Dodis – Dodi“ se v textu několikrát objevilo chybné „o Dudis – Dudi“. Místo jména „Banga“ má být „Bango“. Nejvíce nás mrzí chyba ve jménu babičky pana Veselého, kde se místo „Baronka“ vloudilo „Bakri“.

Ještě jednou se omlouváme a děkujeme za pochopení.

redakce

Romano džaniben – jevend 2003
Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Cimburkova 23, 130 00 Praha 3
tel.: 222 782 203, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci a distribuci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Biskupcova 78, 130 00 Praha 3
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 700 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.